

EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VAN HET
KONINKLIJK HISTORISCH GENOOTSCHAP
VAN
VLAAMS-BRABANT EN BRUSSEL



Hof te Montenaken (Asse)
(Pentekening van E. Ebrard uit 1929)

KONINKLIJK HISTORISCH GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT en BRUSSEL V.Z.W.

Maatschappelijke zetel: Kapellestraat 36 - 1730 Asse

(V.Z.W. opgericht in 1926 en gewijzigd 27.9.2005. De statuten werden gepubliceerd in de bijlagen van het Belgisch Staatsblad op 28.3.2006)

Stichter: Dr. fil. Jan Lindemans. †

Erevoorzitter: Jan Verbesselt. †

Voorzitter van de Raad van Bestuur en hoofdredacteur:

Dr. hist. Jaak Ockeley, Kapellestraat 36, 1730 Asse (02/452 53 73).

E-mail: jaak.ockeley@skynet.be

Ondervoorzitter: Prof. dr. hist. Jean-Paul Peeters

Redactieraad: Pieter Cnops, Frans Meskens, Dr. Jaak Ockeley, Prof. dr. Jean-Paul Peeters, Prof. dr. Eddy Put, Prof. dr. Eddy Van de Voorde, Wim Van der Elst, Prof. dr. Fernand Vanhemelryck.

Secretaris: Prof. dr. Eddy Van de Voorde

Penningmeester: Dr. jur. Wim Van der Elst

Verzending en Archief: Fr. Meskens, Windekindstraat 3, 1850 Grimbergen (02/269 45 75)

E-mail: fransmeskens.esb@scarlet.be

UITGAVEN

I. TIJDSCHRIFT: EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER

Prijs jaarabonnement: Leden: **25.00 euro** - Buitenland (E.U.) **30.00 euro** - Buiten E.U. **32.00 euro**.

Steuende leden: **40.00 euro** - Beschermende of ereleden: **60.00 euro** (verzending inbegrepen)

Bestellingen bij

- Frans Meskens, Windekindstraat 3, 1850 Grimbergen, Tel. 02/269 45 75,

E-mail: fransmeskens.esb@scarlet.be

- Bestelbon/facturering: Penningmeester: W. Van der Elst, Meiselaan 91, 1020 Brussel-Laken,
Tel. 02/268 72 16, E-mail: wim.van.der.elst@skynet.be

Bankrek.: 434-3122591-68 van Kon. Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel.

Aandacht! Bij de bestelling van de hiernavolgende uitgaven dienen ook port- en verzendingskosten te worden betaald.

De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXXIII (1950), XXXIX (1956), XL (1957), XL (1959), (1971, 1972, 1975, 1976, 1977, 1978, 1981, 1982, 1983, (1985 tot en met 2003), 2005, 2006: Prijs per jaargang (=12 nrs.) €26,00. Onvolledige jaargangen, zolang de voorraad strekt: afzonderlijk te berekenen (naar rata van ± €2.15 per deelnummer).

II. STREEKMONOGRAFIEËN EN ANDERE GESCHIEDKUNDIGE STUDIEËN

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13^{de} eeuw*. Deel I: €25.00.; dl II tot VIII elk €20.00; dln X, XI, XIII, XIV elk €25.00; dln. XV tot XVIII elk €30.00; dl. XIX €35.00; dln. XX en XXI elk €32.00; dl. XXII €35.00.; dl. XXIII €37.00; dln. XXIV, XXV, XXVI, & XXVII elk €32.00.

Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*, €5.00 - *De bevolkingslagen te Asse*, €3.80.

- *De Zeven Erfheren van Laken*, €3.80 - *Het Domein van de abdij van Nijvel te Bollebeek*, €2.50

- *Het Domein van Chèvremont-Aken te Vilvoorde*, €10.00 - *Meiseniers en Buitenpoorters in de ammanie Brussel rond 1356*, €3.80 - *Drie Augustijnerpriorijen in Zoniën*, €6.50 - *Verdwenen en verplaatste dorpscentra*, €1.50 - *De indeling van de Brabantse parochies in 1803*, €2.50 - *Het Kadaster, studiebron voor dorpsgeschiedenis* (jgn 1986 en 1991, of €52.00).

J.P. PEETERS, *Zoutleeuw, centrum van lakennijverheid*, (jg. 1982) €26.00

G. RENSON, *Het Jezuïetencollege te Halle*, €5.00

E. INDESTEGE, *De Broeders van het gemene leven te Brussel*, €1.50

J. VANDER VELPEN, *Geschiedenis van Hoegaarden, 1959, (184 blz.)* €13.00.

A. SCIOT en V. VERSTEGEN, *Geschiedenis van Attenroden-Wever (1947)*, €15.00

Een overzicht van de dorpsnamen van West-Brabant

Ter nagedachtenis van dr. Jan Lindemans

Bernard Roobaert
Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie

Inleiding¹

45 jaar na het verschijnen van het baanbrekend *Toponymisch Woordenboek* van Maurits Gysseling, en ruim 40 jaar na het overlijden van Jan Lindemans² en de vastlegging van de taalgrens, kan men zich wagen aan een overzicht van de dorpsnamen van West-Brabant. Recente vooruitgang en nieuwe inzichten en bronnen hebben ons beeld van het toponymisch landschap grondig veranderd. Maar dit betekent niet dat alle vraagstukken ondertussen opgelost zijn.

Bovendien spreekt het vanzelf dat de namen van de dorpen op zich geen representatief beeld schetsen van het West-Brabants toponymisch landschap. Dat laatste zou een micro-toponymische studie vragen van het hele gebied. In de huidige stand van zaken blijft dit vooralsnog een vrome wens.

Heden ten dage bestaan er toponymische studies van de volgende dorpen: *Asse* (1952), *Beersel* (1935), *Beert* (1936), *Beigem* (1937), *Bekkerzeel* (1940), *Bellingen* (1951), *Bogaarden* (1951), *Borchtlombeek* (1952), *Brussegem* (1967), *Drogenbos* (1942), *Dworp* (1948),

1 Onderhavige bijdrage is de herwerkte en geactualiseerde tekst van de lezing “Een overzicht van de West-Brabantse toponymie” voor het Centrum van Brabantse Geschiedenis van de KUB (14 december 2002), alsook van de syllabus “Overzicht van de plaatsnamen van het Pajottenland en de Zennevallei” voor Toerisme Pajottenland & Zennevallei (Herne, 10 januari 2004). Een aantal van de dorpsnamen op *-beek* werden al behandeld in: B. ROOBAERT, *Met -beek samengestelde dorpsnamen in West-Brabant*, in *Liber Amicorum Dr. Herman Vandormael*, Lennik, 2003, pp. 137-141.

2 Over deze grote West-Brabantse toponymist, zie: J.L. PAUWELS, *In memoriam Dr. Jan Lindemans (1888-1963)*, in *HCTD*, XXXVIII, 1964, pp. 33-38.

Essene (1995), *Groot-Bijgaarden* (1967), *Halle* (1995), *Herne* (1955), *Huizingen* (1979), *Humbeek* (1982), *Kapelle-op-den-Bos* (1953), *Lenik* (2002), *Londerzeel* (1965), *Oppem* (1967), *Opwijk* (1930), *Ossel* (1967), *Pamel* (1972-73), *Ruisbroek* (1940), *Sint-Pieters-Kapelle* (1994-96), *Sint-Pieters-Leeuw* (1971), *Steenhuffel* (1971); *Strombeek-Bever* (1978), *Wemmel* (1959); *Wolvertem* (2008), *Zellik* (1980).

Het nagelaten toponymisch materiaal van J. Lindemans, dat in zekere mate heel West-Brabant bestrijkt, werd ontsloten in enkele (onuitgegeven) licenciaatsverhandelingen.³

Veel van bovengenoemde studies zijn ondertussen verouderd en zouden dringend geactualiseerd moeten worden.

Een belangrijke recente vondst is de *Liber Chronotaxis* (1652) van de Ninooftse abdijschrijver Godfried van Elshoudt, die een vierhonderdtal 12^{de}-eeuwse regesten overlevert van de beginperiode van de Abdij van Ninove. Het stuk bevat talrijke oud(st)e vormen van plaatsnamen uit West-Brabant (Asse, Borchtlombeek, Gooik, Heikruis, Meise, Pamel, Pepingen, Strombeek, Vollezele, Wambeek).⁴

De naam van de huidige fusiegemeente is vermeld tussen haakjes achter de naam van de (vroegere) gemeente of parochie.

3 E. BOSQUET, *Bijdrage tot de Brabantse Toponymie (van A tot R) volgens het nagelaten materiaal van Dr. JAN LINDEMANS*, lic. verh. KUL, 1968; L. CHALTIN, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie (Essene, Heikruis, Hekelgem, Leerbeek, Meldert, Pepingen)*, lic. verh. KUL, 1972; H. CLAES, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie (Meise-Merchtem-Mollem) volgens het nagelaten materiaal van J. Lindemans*, lic. verh. KUL, 1969; M. LASURE, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie volgens het nagelaten materiaal van Jan Lindemans*, lic. verh. KUL, 1966; L. VAN ECHELPOEL, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie (van L tot W) volgens het nagelaten materiaal van Dr. Jan Lindemans*, lic. verh. KUL, 1969.

4 Uitgave in voorbereiding door de auteur. Voor een eerste overzicht: B. ROOBAERT, *Une source d'archives inédite pour l'histoire de la région d'Enghien-Tubize au XII^e siècle*, in *BGKEB*, 11, 2002, pp. 156-157; ID., *Une source d'archives inédite pour l'histoire de la région d'Enghien au XII^e siècle*, in *BCAE*, 37, 2002, pp. 755-756; B. ROOBAERT, J.-J. VANHOLLEBEKE, *Le Liber Chronotaxis de Godfried van Elshoudt (1137-1197) et les seigneurs d'Enghien*, in *ACAE*, XXXVII, 2003, pp. 5-23; B. ROOBAERT, *Quelques données nouvelles sur les familles dou Bos et van Langerode*, in *ACAE*, XXXVII, 2003, pp. 33-41; ID., *Twaalfde-eeuwse versterkte sites in Bellingen, Bogaarden en Heikruis*, in *HOLVEO*, XXXIII, 2005, pp. 275-287. ID., *Een waardevolle onuitgegeven 12^{de}-eeuwse onomastische bron: de "Chronotaxis" (1652) van de Nonooftse abdijschrijver Godfried van Elshoudt*, in *Vlaamse Stam*, 44, 2008, pp. 187-194.

Een poging tot chronologische stratificatie van de dorpsnamen⁵

Dankzij recente nieuwe inzichten is het mogelijk, een fijnere chronologie van de verschillende toponymische types voor te stellen. Bepaalde naamtypes zijn evenwel productief gebleven tijdens langere periodes, wat een absolute chronologie onmogelijk maakt.

Daarenboven kan men nooit uitsluiten dat de huidige naam een oudere vervangt; de chronologie geeft dan enkel een aanduiding over de laatste “doop” van de plaats.

I. Prehistorische namen

De oudste dorpsnamen zijn zonder twijfel de prehistorische namen, die grosso modo ouder zijn dan de 2^{de} eeuw vóór Christus. Ze behoren tot het “Belgisch”, een Indo-Europese taal met een verrassend conservatief karakter, die talrijke sporen nagelaten heeft in de plaatsnamen (grotendeels waternamen⁶), de persoonsnamen en de woordenschat van het Nederlands.⁷ In tegenstelling tot wat zo dikwijls beweerd wordt, is er van Keltisch geen sprake in onze streek (Van Durme 2003). In de 2^{de} eeuw vóór Christus stelt men een geleidelijke germanisering vast (Gysseling 1981, 100-112).

1.1. Hydroniemen

Het overgrote deel van de dorpsnamen van prehistorische afkomst zijn waternamen of van waternamen afgeleide nederzettingsnamen. De fundamentele betekenis van de waternaam is gewoonlijk “schitterend” of “uitbuigend”, teruggaand op het begrip “energiek” (Gysseling 1982, 35). Talrijke waternamen van dit type werden later door de Germanen gereïnterpreteerd en uitgebreid met het Germaanse **apā* “water”⁸ of **baki*- “beek”.

Het gebeurt ook dikwijls dat de naam van de waterloop enkel behouden blijft in de aangrenzende nederzetting, in een zijtak of in sommige

5 Deze paragraaf steunt voornamelijk op TW 1111-1135; Gysseling 1965; Gysseling 1971; Gysseling 1983c; Van Durme 1983.

6 Zo bv. *Zenne*, *Zuun*, *Mark*, *Vleze*.

7 Gysseling 1952, 69-76; Gysseling 1981b, 76-79.

8 H. DITTMAIER, *Das apa-Problem*, Leuven, 1955.

samenstellingen,⁹ terwijl de waterloop zelf herdoopt wordt met een banale naam, zoals *Molenbeek*.

Asse

1015 K XII K ±1500 Asca¹⁰; 1015-1020 K XVII Ascia¹¹; 1106-10 Ascha (TW 74)

IE *(a)sak-: “schitterend” > *Askā (Gysseling 1983, 173). Dit was de oude benaming van de *Broekbeek* en stroomafwaarts van de *Avenel-lebeek*.¹²

Bever¹³

946 F ±1070 Beurene; 962-87 K X Breuene; 1139 Beuerna (TW 138)

IE *bhebhr-: “schitterend, bruin” > *Bhebhranā̄ (Gysseling 1982, 37). “(rood)bruin” verwijst wellicht niet naar de kleur van het water, maar naar de aanwezigheid van ijzererts in de bedding. Oude benaming van de *Plasbeek*.

Bollebeek (Asse)

1106-10 Bolenbeca, Bolebeca; 1117 Bolenbeke; 1130-51 Bolenbeka (TW 160)

Waarschijnlijk niet Mnl. *bul* = “stier” (Wauters 1855 I, 533-536),¹⁴ maar IE *bhalanas > *bholnas*, bij *bhal-* “glanzend” (Gysseling 1983b, 55). Dus “de glanzende, schitterende beek”.

Dilbeek

1075 Dedelbeccha; 1170 Dilbec; 1187 Dilbeke (TW 272); 1259 dile-becca (Van Loey 172); 1483 Dielbeke (Lindemans 1944, 111)

IE *dheidh-: “schitterend” > *Dhidhilā̄ (Gysseling 1982, 42). De kleine bijbeek van de Itterbeek heet nog steeds de *Dilbeek*.¹⁵

9 Bijvoorbeeld met “brug” (*Beersbrug* te Vlezenbeek, *Kriebrug* te Pamel), “voorde” (*Vilvoorde*, *Kalevoet* te Ukkel). B. ROOBAERT, *Hydrotoponymes*, in HCTD, LXXIX, 2007, pp. 155-168; ID., *Tautologische samenstellingen van hydroniemen op beek*, in HCTD, LXXIX, 2007, pp. 425-448.

10 J. SPANHOVE, *De oudst vermelde naam van Asse?*, in *ESB*, LXXVI, 1993, pp. 181-184.

11 Bron, identificatie en datering in: Roobaert 1999, 18.

12 J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*, Tongeren, 1952, p. 35.

13 B. ROOBAERT, *De naam Bever*, in *HOLVEO*, XXVIII, 2000, pp. 165-168.

14 Voor herinterpretaties met diernamen: *haneveld* = “aambeeld” in het dialect van Sint-Pieters-Kapelle.

15 PWB, VI, Pittem, 1967, p. 273.

Dworp (Beersel)

±1000 (?) K XV¹⁶ riuulus Tornepe¹⁷; 1111 K s.d. Thornepe (Marneffe 35-36); 1138 Tornepia; 1221 Dornepa (TW 294-295); 1299 Dornope (Bonenfant 321)

IE **teur-*: “uitbuigend” > **Turnapā*, “in een bocht van een beek” (Gysseling 1982, 43). Latere reïnterpretatie als Germaans **thorn-*: “doorn”.¹⁸ Oorspronkelijke benaming van de *Molenbeek*.

Essene (Affligem)¹⁹

1148 Eschen (TW 337); 1189 K s.d. Eschines (Marneffe 280-283); 1259 Mackarius de Eskene (Bonenfant 145); 1295 Eschine (Lindemans 1947, 14)

Nederzettingsnaam IE **ask-inio* bij de waternaam Askā (zie Asse). De beek aldaar heet nog steeds de *Essene*.²⁰

Gaasbeek (Lennik)

1182 K s.d. Berneri de Gassebecca (Wauters 1886, 166-167); 1196 Egidii de Gasbeca (TW 385); 1196 K 1652 Aegidi(us) de Gaesbeke, Aegidio de Gaesbec (RN 5, f° 169r); 1220 K 1307 Egghericus de Gazebecca (Bonenfant 34); 1264 Henrico de Gazebeke (Bonenfant 160); 1283 K ±1350 Gaesbeka (Bonenfant 251)

IE *(*a*)*ghas-*: “uitbuigend” > *Ghāsana* (Gysseling 1982, 52).²¹ Oude benaming van de *Molenbeek*, die een grote bocht maakt aan het centrum van het dorp.²²

16 Uiterst controversiële datering: van 874 tot 1075.

17 P. BONENFANT, *La notice de donation du domaine de Leeuw-Saint-Pierre à l'église de Cologne*, in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, XIV, 1935, pp. 809-810.

18 J. LINDEMANS, C. THEYS, *Brabantse Plaatsnamen X Dworp*, Leuven-Brussel 1948, pp. 19-22.

19 I. D'HAESE, *Bijdrage tot de toponymie van Essene*, lic. verh. RUG, 1995. Het werk van R. MERTENS, *Geschiedenis van Essene*, s.l., s.a., hebben we niet kunnen raadplegen.

20 PWB, V, Pittem, 1966, pp. 140-141.

21 Zie ook “Gaas”, een verdwenen beek te Tienen (E. DEWOLFS, *Over de waarde van den dialectischen vorm der plaatsnamen*, in *ESB*, XXVI, 1943, pp. 197-198).

22 PWB, XXII, Brussel, 1988, pp. 96-97.

Galmaarden²³

1100 K XVI Amelrici de Galmerage²⁴; kort vóór 1117 Walteri de Galmarda (Marneffe 297-298)²⁵; 1161 Antonio de Galmeria²⁶; 1164 Galmardia; 1164 Gaumardia; 1166 Galmarden (TW 386)
Nederzettingsnaam bij IE *ghalam- “schitterend, glanzend” > *Ghalmarā > *Ghalmaration (Gysseling 1982, 49; 1983, 181). Oude benaming van de *Mark*.

Herne²⁷

1100 K XVI Benzoni de Herines²⁸; 1145 K XVIII apud Herinam; 1146 Herinnis; 1148 Herinis; 1180 K 1652 Godescalcus de Herna (RN 5, f° 82r)

Nederzettingsnaam van IE *kar-: “schitterend, uitbuigend” (Gysseling 1982, 50) + suffix *-inas* (TW 1115). De waternaam (in dit geval de *Mark*, die in Herne een brede bocht maakt) bleef bewaard in de naam van een bijbeek van de *Mark*, de *Harebeek* (kort vóór 1117 Walt(er)i de harenbecca (Marneffe 297-298)²⁹).³⁰

Humbeek (Grimbergen)³¹ 1148 Humbeca³²; 1263 Honebeke (Van Loey 77); 1295 Hunbeke (Lindemans 1947, 13)

Niet Germaans *hunu-baki “honingkleurige beek” (TW 524), maar IE *kewen > keun “schitterend” (cf. *Nl. honing*) (Gysseling 1982, 47).

23 B. ROOBAERT, *Historische en toponymische varia betreffende Galmaarden*, in *ESB*, LXXIX, 1996, pp. 183-192; ID., *Hydronymes et toponymes dérivés dans la région d'Engbien à Tubize*, in *AGKEB*, I, 1999-2000, pp. 184-186.

24 Roobaert 2004b, 232; ARB, KAB, Kart. Vorst, 7034, nr. 267.

25 Over de datering van dit stuk, zie: Roobaert 2004a.

26 L. DEVILLERS, *Analectes ou choix d'actes inédits concernant les localités du Hainaut*, in *Annales du Cercle Archéologique de Mons*, X, 1871, pp. 147-150.

27 B. ROOBAERT, *De naam Herne*, in *ESB*, LXXXIII, 2000, pp. 61-68.

28 Roobaert 2004b, 232; ARB, KAB, Kart. Vorst, 7034, nr. 267.

29 Over de datering van dit stuk, zie: Roobaert 2004a.

30 Evenwel in een aberrante spelling *Aerebeek* (R. BILLIET, *Over de naam “Harebeek”*, in *HOLVEO*, II, 1974, pp. 156-163).

31 N. DEFERME, *Bijdrage tot de toponymie van Humbeek*, lic. verh. KUL, 1982.

32 F.L. VAN DEN WYNGAERT, *Het ontstaan van het Sint-Romboutskapittel te Mechelen*, in *Handelingen van de koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, XLVIII, 1974, pp. 68-69; De Ridder & Lindemans 11, daten 1150.

Latere overgang *nb* > *mb*³³. Oude benaming van de *Maskensbeek* (De Ridder & Lindemans 12).

Itterbeek (Dilbeek)

1164 K s.d. Desiderio de Itterbecca (Marneffe 181-182); 1165 K 1652 Desiderius de Jterbeck (RN 5, f° 43r); 1176 Desiderii de Itterbecca; XIIc Itrebecche; 1180 K XIII Desiderius de Itterbeek (TD, D4436); 1209 Itterbeka (TW 538); 1225 Itrebeeche³⁴

IE **ait-* “helder” > **Iturnā*.³⁵ De beek draagt nog steeds dezelfde benaming.

Leerbeek (Gooik)

966/1000-1050 (?) K XV barchelxa (*les*: larebeka)³⁶; 1142 K XIId larbeke (TW 601); 1161 K XV larbecca³⁷; 1300 K ±1350 Larbeke (Bonenfant 328); 1425 Larebeke (Lindemans 1944, p. 111)

In 1960 stelde Gysseling de uitleg : Germaans **hlæri-baki* “beek in bosachtig moerassig terrein” voor (TW I, p. 601). Wij dachten eerst aan een herinterpretatie van IE **(a)l-* “de schitterende” (Gysseling 1982, 55) met suffix *-arā* (Gysseling 1983, 184). De verklaring is waarschijnlijk eenvoudiger : het woord « *laar* » komt uit het IE **klaeri*; cfr. Latijn *clarus*, vanwaar Frans *clair* et Nederlands *klaar*. De waterloop heette dus oorspronkelijk gewoon « de heldere ». Oude benaming van de *Bosbeek*.

Lembeek (Halle)

1108 Lembecha; 1119 K ±1250 Lembeca, Lembecca³⁸; 1185 K 1652 Lendbeca, Lendbec (RN 5, f° 116r); 1194-1233 K ±1350 Lembeke

33 Zoals in *Tollembeek*; in *Vlezenbeek* is de “n” nochtans bewaard.

34 Ph. GODDING, *Note sur le domaine de l'abbaye de Saint-Sépulchre de Cambrai à Bruxelles au XIIIe siècle*, in *Cahiers Bruxellois*, 2, 1957, p. 179.

35 Gysseling 1982, 52; ID., *Taalwisseling in de Zuidlimburgse toponymie van de late prehistorie tot in de Karolingische tijd*, in J. SEGERS (ed.), *Taalgrensvorming in Zuid-Limburg*, Hasselt, 1983, p. 20.

36 E. VAN LOEY, *Onomastiese studie over een oorkonde in Brabant d.d. 966*, in *HCTD*, IV, 1930, p. 60.

37 A. WOUTERS, *Analectes de diplomatique*, p. 127, n° 9 (inséré); PWB, XXIV, Brussel, 1993, p. 41.

38 A. MIRAEUS, J.F. FOPPENS, *Opera Diplomatica et Historica*, I, Leuven, 1723, p. 678; TW 605.

(TW 605; Bonenfant 69)

Waarschijnlijk IE *(s)lei- > *Lā ima (cf. Nederlands “slijm, leem”) (Pokorny 662; Kluge & Mitzka 656; Gysseling 1983, 177). Latere herinterpretatie als Germaans *laima*: “leem” of *lindā*: “linde” (TW 605). De benaming slaat misschien op de *Zenne*.³⁹

Linkebeek

1190 Linkebeke; 1221 Linkenbeca; 1222 Lenkenbeca (TW 621); 1293-1295 Linkenbeke (Bonenfant 281; Lindemans 1947, 12)

Niet Germ. *hlanku-* “krom” (TW 621), maar IE *(a)lek- met nasaal-infix > **Lenkia* “de uitbuigende” (Gysseling 1982, 57). Ligt in een opvallende bocht van de beek.

Lombeek:

Borchtlombeek⁴⁰ (Roosdaal)

1281 K 1307 Lumbecca Castellani (Bonenfant 246); 1295 Lombeke Kastelanij (Lindemans 1947, 10); ±1300 Borgreven Lombeke⁴¹

Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek (Roosdaal)

1146 Lumbecca; 1162 Lunbecca; 1163 Lumbecca (TW 630)

Sint-Katharina-Lombeek (Ternat)⁴²

1112 K XV Lombeccha; 1194 K XVIII Lumbeke (TW 630); 1295 Loembeke S(an)c(t)e Katerine (Lindemans 1947, 11)

IE *(s)leum- “slijk” > **Lumanā*.⁴³ Latere herinterpretatie als Germaans *hluni-* “esdoorn” (TW 630). De beek draagt nog steeds de naam *Lombeek*⁴⁴ (of Grotebeek).

39 In 1015/20 wordt de rivier te Lembeek “Samma” geheten (Roobaert 1999, 18, vtn. 37).

40 De oude vormen uit Ninove die door Lindemans aan Borchtlombeek worden toegeschreven, kunnen ook gedeeltelijk op Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek slaan; deze laatste parochie werd pas in 1253 afgesplitst (J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen XIII Borchtlombeek*, Leuven-Brussel 1952, p. 6; TW 630).

41 J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen XIII Borchtlombeek*, p. 6.

42 F. CORNELIS, *Sint-Katherina-Lombeek*, Heverlee, 1992, pp. 41-42.

43 Gysseling 1983, 177; ID., *Noms de cours d'eau préhistoriques en Ardenne*, in *Nouvelle Revue d'Onomastique*, 9-10, 1987, p. 49.

44 J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen XIII Borchtlombeek*, p. 1.

Malderen (Londerzeel)

1125 K s.d. Malren (Marneffe 68-69); 1295 Malre (Lindemans 1947, 15)

Wsch. IE **mal-* (Gysseling 1983, 171) + *-arā* “de donkere, de moerassige”, met nederzettingssuffix in de datief.⁴⁵ Oude benaming van de *Opdorpe* of *Klaverbeek*. De primitieve kern van het complex Malderen-Opdorp lag kort bij die beek, en niet aan de huidige *Molenbeek*.⁴⁶

Merchtem⁴⁷

1023/1024 K ±1050⁴⁸ Martinas; 1117 Martines; 1120 F 1500 K s.d. altare de Marentinis⁴⁹; 1150 K XVIII Mercten (TW 687); 1168 K s.d. Hawel de Marechtnis (Coppens 6); 1247 K 1307 Merthen (Bonenfant 101); 1295 Merchtime (Lindemans 1947, 14); 1425 Maerchtene (Lindemans 1944, 111)

Gysseling heeft eerst (1952) voorgesteld **Mark-id-inniu*: “nederzetting bij het moeras” (Gysseling 1952, 72). Wsch. IE **mar-k-*: “de moerassige” met nederzettingssuffix *-ation* (Gysseling 1983, 172, 181). De oudste vorm stelt een geromanizeerde versie voor (scriptorium van Kamerijk?) (Gysseling 1983, 187). Oude benaming van de *Molenbeek*. Rond het centrum van Merchtem strekt zich een groot beemdgebied uit langs de *Molenbeek*, de *Oude Beek* en de *Cuerensteenbeek*.⁵⁰

Pede (Dilbeek)

(Sint-Anna-Pede, Sint-Gertrudis-Pede)

45 M. GYSSELING, *Taalwisseling in de Zuidlimburgse toponymie...*, p. 20; Gysseling 1983, 186.

46 PWB, X, Pittem, 1969, p. 5.

47 Van Merchtem zou een onuitgegeven toponymie bestaan in handschrift: M. SACRE, J. LINDEMANS, *Toponymie van Merchtem*, 1929. Bronnen zijn: H. CLAES, *Bijdrage tot de Brabantse toponymie (Meise-Merchtem-Mollem) volgens het nagelaten materiaal van J. Lindemans*, lic. verh. KUL, 1969; F. BIESEMANS, *Plaatsnamen van Oud Merchtem: volgens het kaartboek van J. Van Acoleyen uit 1705*, Merchtem, 1985.

48 Voor de datering: E. VAN MINGROOT, *Kritisch onderzoek omtrent de datering van de “Gesta episcoporum cameracensium”*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LIII, 1975, pp. 281 vlg.

49 Marneffe, 55-56; E. VAN MINGROOT, *Liste provisoire des actes des évêques de Cambrai*, Leuven, 1995, p. 48, vtn. 42.

50 PWB, X, Pittem, 1969, kaarten tussen pp. 95-96 en 104-105.

1144 K XVIII Pethe; 1154 K XV Pedhe; 1209 Peda (TW 788); 1289 capellam sancte Anne apud Pede (Bonenfant 266)
IE **peit-*: “slijk” > **Pitā*.⁵¹ Heden ten dage de *Pedebeek*.

Schepdaal (Dilbeek)

1260-1408 Scepdale⁵²

De uitleg van Mansion “dal waar men water schept” is niet te weerhouden. Het eerste deel « schep, schip » is een prehistorische waternaam *(s)*kew-* (Gysseling 1982, 47) met suffix *-apa*. Oude benaming van de *Zierebeek*.

Strombeek-Bever (Grimbergen)⁵³

1132 Strumberge; 1150 K XVIII - 1170 Strombeke (TW 943; Van Loey 37); 1214 K s.d. Strumbecca⁵⁴

Wsch. IE *(s)*reu-* “vloeien” (cfr. Grieks ζ^{εω}) met (later?) ingevoegde Germaanse *-t-* (cfr. *Nl. stroom*) (Pokorny 330; Kluge & Mitzka 759). Oude benaming van de *Hellebeek*.⁵⁵

Teralfene (Affligem)

1142-86 iuxta Alfnam (TW 954); 1145 K 1652 Alphenam (RN 5, f° 19r)

IE **albh-* “schitterend, wit” > **Albhanā* (Gysseling 1982, 55). Benaming van de Alfene of Bellebeek.

Tollembeek (Galmaarden)

1148 tholobecca; 1211 tolembeke; 1240 tholenbeke⁵⁶

51 M. GYSSELING, *De naam Pée*, in *Album Willem Pée*, Tongeren, 1973, pp. 203-205; Gysseling 1983, 176; J. LOICQ & J.-H. MICHEL, *Esquisse d'une histoire linguistique de la Belgique dans l'antiquité*, in *HCTD*, LXVIII, 1996, p. 275.

52 Mansion 1935, 143; PWB, XXII, Brussel, 1988, p. 151.

53 Van Strombeek bestaat er een handschriftelijke toponymie opgesteld door J. Verbesselt (PWB, II, Pittem, 1964, p. 375, vtn. 1). Naar ons weten is die niet gepubliceerd. F. VERRIJKEN, *Strombeek-Bever tot einde 1952*, s.l., 1954 (met een toponymische studie van J. Lindemans, pp. 17-108); M. BUELENS, *Bijdrage tot de toponymie van Strombeek-Bever*, lic. verh. KUL, 1978.

54 PWB, II, Pittem, 1964, p. 286.

55 PWB, II, Pittem, 1964, pp. 277-279.

56 B. ROOBAERT, *De naam Tollembeek*, in *HOLVEO*, XXVIII, 2000, pp. 115-120.

IE **dholo-* “wiel, meander”, met suffix *-āne*: “de slingerende”. Oude benaming van de *Mark*.

Vlezenbeek (Sint-Pieters-Leeuw)

1211 Flesembeca (Wauters 1855 I, 58); 1220 K 1307 Alisia de Vlesenbecca (Bonenfant 33); 1250 flesenbeke (Van Loey 92)

Waarschijnlijk IE **pel-*: “vaal” (Pokorny 804-805; Gysseling 1982, 39), met suffix *-isa*.⁵⁷ De beek aldaar heet nog altijd *Vleze* of *Vlezenbeek*.⁵⁸

Wambeek (Ternat)⁵⁹

877 K XV Wambacem; 897 K XV Wambach; 1112 K XV Wanbecca (TW 1041); 1271 K 1307 Henrico de Wambeke (Bonenfant 191)

De uitleg: Germaans *wana-* “ontoereikend” (TW 1041) is waarschijnlijk al een reïnterpretatie. IE *(*a*)*wam-* “uitbuiwend” (Gysseling 1983, 165) + suffix *-arā* (?). Oude benaming van de huidige *Keurebeek*.⁶⁰

Wemmel⁶¹

1111 K s.d. Wambelne (Marneffe 35-36); 1132 Wamblinis; 1140 Wamblen; 1168 Wanbelne (TW 1059); 1224 K 1307 Walterus de Wanbines (Bonenfant 40)

Nederzettingsnaam **Wamalinās* uit waternaam **Wamalinā*, met IE stam *(*a*)*wam-* (Gysseling 1983, 165). De *Molenbeek* is een lange rechtlijnige beek doorheen het dorp.⁶²

1.2. Andere

Er bestaan nog andere types prehistorische namen, die in onze streek evenwel weinig vertegenwoordigd zijn.

57 W. VAN LANGENDONCK, *De waternaam Lips*, in *MVN*, 41, 1965, pp. 100-101.

58 PWB, XXI, Brussel, p. 157.

59 L. VAN EECKHOUDT, *Wat betekent Wambeek?*, in L. VAN EECKHOUDT et al., *Wambeek. Bijdragen tot de geschiedenis*, Hakendover, 1993, pp. 11-13.

60 PWB, XXII, Brussel, 1988, p. 309.

61 A. VAN DEN BROECK, *Toponymie van Wemmel*, lic. verh. KUL, 1959; A. OOSTVOGELS-VAN DEN BROECK, *De naam van onze gemeente*, in *Wamblinis*, 1, 1973, pp. 11-13. Het werk van E.H. DESSAER, *Geschiedenis van Wemmel*, 1945, hebben we niet kunnen raadplegen.

62 PWB, III, Pittem, 1964, p. 7.

Beert (Pepingen)

966/1000-1050 (?) K XV beritgia⁶³; 1142 K 1652 Wido de Birta (RN 5, f° 14r); 1219 Brege (TW 186); 1220 Burthe, Birthe (Van Loey 96) IE **bher-* “uitstekend > heuvel” (Pokorny 128; Gysseling 1983b, 52), verwant met “berg” (< **bher-egh*), met het oudere collectiefsuffix *-ition* uit de substraattaal, dat later gegermaniseerd werd (met verschuiving) tot *-ijja* (Gysseling 1981b, 79). De oudste vorm was dus **bher-ition*. De betekenis is “de heuvels”, of gewoonweg “ge-berg-te”.⁶⁴

Meise

1132 Mensce; 1146 Menz; 1171 Menze (TW 680); 1295 Meinse (Lindemans 1947, 13)

**Main-ikja*⁶⁵ of **Main-ikion*⁶⁶ met (4^{de}-eeuwse) Romaanse assibilering (TW 1122). IE **mai-n* = “lieflijk”, dus “de lieflijke nederzetting” of “nederzetting van een man geheten *Lief*”.

Pamel (Roosdaal)

1179 Pamela; 1195 Pamala (TW 785); 1226 K 1307 apud Pamellam (Van Herreweghen XXII)

Wij stellen hier een afleiding voor van een waternaam (i.c. de Dender) om de meersgronden langs de waterloop te benoemen.⁶⁷ IE **bham-*: “schitterend” (Gysseling 1982, 41) + suffix *-alā*. Het kwalificatief slaat op het feit dat talrijke meersen blank stonden tijdens de winter.⁶⁸

63 A. VAN LOEY, *Onomastiese studie over een oorkonde in Brabant d.d. 966*, in *HCTD*, IV, 1930, pp. 59-60. Voor de datering: Roobaert 1999, pp. 15-16.

64 B. ROOBAERT, *De naam Beert*, in *HOLVEO*, XXX, 2002, pp. 62-68.

65 M. GYSSELING, *Enkele Belgische leenwoorden in de toponymie*, in *NK*, 7, 1975, p. 2; M. GYSSELING, D.P. BLOK, *Studies over de oudste plaatsnamen van Holland en Utrecht*, Leuven-Brussel, 1959, pp. 8-9.

66 Gysseling 1981, 103; Gysseling 1981b, p. 78.

67 Zo is “meers” ook afgeleid van Germaans *mari-*, dat « waterplas » betekent (cf. Duits *Meer*).

68 B. ROOBAERT, *De naam Pamel (Roosdaal)*, verschijnt in *ESB*.

1.3. De Germanisering van West-Brabant

Het wel of niet verschuiven van de Anlaut in prehistorische toponiemen geeft een beeld van de Germanisering in de 2^{de} eeuw v. Chr. De evolutie ging als volgt:

p > f, t > th, k > h.

Onverschoven zijn *Beert*, *Bever*, *Bollebeek*, *Gaasbeek*, *Galmaarden*, *Pamel*, *Pede*, *Tollembeek*. *Verschoven* zijn *Dilbeek*, *Dworp*, *Herne*, *Humbeek*, *Vlezenbeek*. De Germanisering blijkt dus niet erg diepgaand geweest te zijn. Twee redenen worden daarvoor aangehaald: de schaars bevolkte streek (Gysseling 1981, 102) en het vervangen van de niet-Germaanse aristocratie door een Germaanse (Gysseling 1981, 103). De Germanisering zou zich hebben veralgemeend, maar ze werd brutaal onderbroken door de Romeinse inval.

II. Gallo-Romeinse namen

De Romeinse verovering en de bestuurlijke reorganisatie brachten een nieuwe namenmode met zich mee.

2.1. -iacum⁶⁹

Dit type van plaatsnaam werd al intensief bestudeerd. Recente publicaties maken het mogelijk, een duidelijk beeld te schetsen van deze Gallo-Romeinse toponiemen.⁷⁰

Het eerste deel is gewoonlijk een persoonsnaam, soms inheems – *Denderwindeke* (896 K XI *vuenteka*) met persoonsnaam *Wenetos* (Van Durme 2003, 359) -, maar dikwijls Gallo-Romeins - *Ghoy* (830 K X *Goiaco*), met persoonsnaam *Gaudius* (TW 403). In West-Brabant, zoals in Oost-Vlaanderen en Henegouwen, is het inheemse element in de minderheid (Van Durme 1995, 71).

Het suffix *-iacum* duidt op een eigendomsrelatie (TW 1121). De meeste plaatsnamen in *-iacum* zijn ontstaan tijdens de regeerperiode van keizer Augustus (27 v. Kr. tot 18 na Kr.) (Van Durme 1995, 55).

69 B. ROOBAERT, *-iacum-namen in West-Brabant*, in *ESB*, 90, 2007, pp. 263-272.

70 Als recente bijdragen vermelden we vooral: L. VAN DURME, *Toponymie van Velzeke...*, pp. 214-245; Van Durme 1995.

Gooik

877 K XV Gaugiaco; 1112 K XV Goy; 1136 K XV Goiaca (TW 415); 1175 K 1652 Goica (RN 5, f° 66r); 1233 Rabbode de Goy (Bonenfant 67); 1268 K 1307 Goyke (Bonenfant 181)

Gaudiacum: “toebehorend aan Gaudius”.

Lennik (Sint-Kwintens-Lennik, Sint-Martens-Lennik)⁷¹

877 K XV Liniacum; 897 K XV Liniaca; 978 K XV Liniaco (TW 606); 1197 K 1652 apud Lennecam (RN 5, f° 178r); 1220 Lenneca (Bonenfant 36)

Liniacum: “toebehorend aan Linius of Laenius” (Nègre 564).

Zellik (Asse)⁷²

974 Sethleca; 1003 Setleca; 1040 Sedleka (TW 1100); 1295 Selleke (Lindemans 1947, 13)

Setiliacum: “toebehorend aan Satilos” (Van Durme 2003, 358).

Gehuchtnamen van dit type zijn zeldzaam. In West-Brabant kennen we er maar één, te weten **Poelk** (**Pauliacum* = toebehorend aan *Paulius*) in Pamel-Roosdaal.⁷³ In de oude taalgrenszone rond Edingen is er waarschijnlijk ook nog **Graty** (**Gratiacum* = toebehorend aan *Gratius*) te Hove.⁷⁴

2.2. Andere

De gewone Latijnse appellatieven zijn bij ons opmerkelijk zeldzaam.⁷⁵

71 F. VENNEKENS, *Geschiedenis der parochie Sint-Martens-Lennik*, Hekelgem, 1935; J. VERCRUYSSSE, *Over de naam Lennik*, in *ESB*, LIII, 1970, pp. 112-115; P. BORREMANS, J. DE BEUL, *Toponymie van Lennik*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik*, VI, 2002, pp. 7-77.

72 G. TORISAEN, *Bijdrage tot de toponymie van Zellik*, lic. verh. KUL, 1980; ID., *Bijdrage tot de toponymie van Zellik*, in *Feestbundel Pater Joris Spanhove*, speciaal nr. *Ascania* 31, 1988, pp. 126-129.

73 B. ROOBAERT, *De naam Poelk (Pamel-Roosdaal)*, in *ESB*, LXXXIII, 2000, pp. 391-396.

74 B. ROOBAERT, *Le nom de Graty (Hoves)*, in *ACAE*, XL, 2006, pp. 29-40.

75 M. GYSSELING, *Speurtocht in het vroege verleden van Gent en omgeving*, in *NK*, 12, 1980, p. 183.

Kester (Gooik)

1145 K XVIII apud Castram (Bruwier & Gysseling 325); 1181 Castres; 1196 Castris (TW 561); 1295 Kestre (Lindemans 1947, 11)

De meest gehoorde uitleg: Latijn *castra*: “legerkamp” stelt talrijke problemen. Misschien sloeg het woord op laat-Romeinse sperforten, bemand door Germaanse hulpstroepen.⁷⁶

III. Vroegmiddeleeuwse namen⁷⁷

De Germaanse volksverhuizingen luiden een nieuw tijdperk in, dat ook weerspiegeld wordt in nieuwe plaatsnaamtypes. We onderscheiden hier drie hoofdtypen: de namen op *-ingas*, *-inga-haim* en *-haim*.

3.1. -iacas⁷⁸

Het eerste contact tussen Germanen en Gallo-Romeinen schept een hybridisch naamtype, waarvan het eerste deel een Germaanse persoonsnaam is, terwijl de uitgang *-iacas* een evolutie is van het Gallo-Romeins *-iacum*. De oudste vertegenwoordigers zouden tot de 5^{de} eeuw kunnen opklimmen, maar het type bleef productief tot in de 8^{ste} eeuw, als tegenhanger van *-ingum*.⁷⁹ In onze streek duiden ze de noordergrens van de gemengde taalzone aan (Van Durme 1995, 68).

Oudenaken (Sint-Pieters-Leeuw)

966 K XV Haldenacha (TW 779); 1164 K s.d. Haldenach (Marneffe 181); 1169 K s.d. Haldenake (Marneffe 196-198); 1256 Houdenake (Bonenfant 138)

**Haldin-iacas*: “eigendom van Haldo”.

76 B. ROOBAERT, *Op ontdekkingsstocht door Groot-Gooik (II): De naam Kester*, in *HOLVEO*, XXXI, 2003, pp. 107-119.

77 A. VAN DOORSELAER, R. BRULET, *Romains et Germains dans une région frontalière*, in *Acta Archeologica Lovaniensia*, 34, 1994, pp. 7-24; L. VAN DURME, *Taaltoestanden en -grenzen in de Nederlanden van de prehistorie tot de vroege middeleeuwen. Een poging tot reconstructie*, in *Acta Archeologica Lovaniensia*, 34, 1994, pp. 25-36.

78 J. LINDEMANS, *De Plaatsnamen op -ake(n)*, in *HCTD*, XXV, 1951, pp. 339-350; M. GYSSELING, *De Germaans-Romaanse namen op -(in)iacas*, in *Album Edgard Blancquaert*, Tongeren, 1953, pp. 425-428.

79 Med. dr. L. Van Durme.

Er bestaan in de buurt nog twee gehuchten van dit type (Roobaert 2001, 161-164) :

Hoesnaken (Pepingen)

1180 K 1652 Amelricus de Hosnach (RN 5, f° 82r); 1183 K 1653 Amelricus de Hosnac (RN 5, f° 100r); 1394 Housnake⁸⁰

De Germaanse naam in deze plaatsnaam is waarschijnlijk een koosnaam op **aud-*, zoals *Otso* (Morlet 45). Te reconstrueren als **Otsin-iacas*.

Wannaken (Pepingen)

1181 K s.d. de wanaca (Wauters 1886, 165-166); 1223 Wasnake (De Smet 788); 1256 le wannake⁸¹

De naam die hierin schuilt is waarschijnlijk een koosnaam op **wad-*, zoals *Wa(s)zo*, of op **wand-*, zoals *Wanzo* of *Wansso*⁸²; dus **Wa(n)sin-iacas*.

3.2. -ingas

Dit suffix betekent “familie, afstammelingen, lieden van” (cfr. *Karolingers*). Het eerste deel van deze plaatsnamen is dus altijd een persoonsnaam, doorgaans een Germaanse, maar soms ook nog een prehistorische. Dit type kan zeer hoog opklimmen, tot de 5^{de} eeuw. Er bestaan enkele voorbeelden van dit type in onze streek, maar er moeten er meer geweest zijn; door de daarop volgende mode van het type op *-inga-haim* is er suffixsubstitutie geweest; het oudere *-ingas* werd vervangen door het recentere *-inga-haim*.

Herfelingen (Herne)

1194 K XVIII Harflenges (TW 480); 1295 Herflinghen (Lindemans 1947, 11)

80 J.-J. VAN HOLLEBEKE, *La seigneurie d'Enghien (des origines à la fin du XIV^e siècle)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, ULB, 1967-1968, p. 125.

81 C. BUTKENS, *Trophées tant sacrés que profanes du Brabant*, La Haye, 1724 (2), I, p. 94.

82 Waszo (Nègre, nr. 13119); Wanzo (Nègre, nr. 13765) of Wansso (Morlet 212, 216).

Waarschijnlijk **Harifolc-ingas*: “bij de lieden van Harifolc”⁸³; Van Loey houdt het bij een koosnaam **Hervilo* uit *Hard-frid(us)*⁸⁴. De Umlautloze vorm van 1194 bevestigt dat de kopiist voor de redactie van dit cijnsboek gebruik gemaakt heeft van veel oudere documenten (Bruwier & Gysseling 256).

Oetingen (Gooik)⁸⁵

1175 K 1652 Impinus de Otinghem (RN 5, f° 67r); 1187 K 1652 Godescalcus de Otingen (RN 5, f° 133r); 1191 K 1652 Impinus de Oting (RN 5, f° 149r); 1193 K 1652 Impino de Otingem (RN 5, f° 153r); 1196 Impini de Otinga⁸⁶; 1209 Otenghe(m); 1211 Otenghem (TW 758); 1295 Oetinghe(n) (Lindemans 1947, 11)

**ōt-ingas*: “bij de lieden van *ōto*” (Morlet 45).

3.3. -inga-haim⁸⁷

Deze uitgang betekent “woning van de lieden van”. Het eerste deel is eveneens een persoonsnaam. Het type heeft in onze streek talrijke dorps- en gehuchtsnamen gevormd.

Het kan worden gedateerd van de 6de tot ten laatste 9de-10de eeuw (TW 1130).

Affligem⁸⁸

1096 Hafnegen; 1100 Haffligeniensis; 1130 Affligem (TW 38); 1477 Affelghem (Lindemans 1944, p. 110)

Abulo-inga-haim: “woning van de lieden van Abulo” (Morlet 13). Latere woordspeling van de abdij: *affligem* = “laat ik boeten” (Van Durme 1996, 538-539).

83 Deze naam is geattesteerd als *Herefolc* in het *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij van Gent uit 941 (M. GYSSELING, A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Tongeren, 1950, p. 128; Morlet, 125).

84 A. VAN LOEY, *Hypocoristica in plaatsnamen*, in *HCTD*, XIII, 1939, pp. 283-284.

85 B. ROOBAERT, *De naam Oetingen*, in *HOLVEO*, XXXIII, 2005, pp. 80-84.

86 J.-J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, II, Bruxelles, 1841 (= cartularium van de abdij van Ninove), p. 810.

87 J. LINDEMANS, *Toponymische verschijnselen op kaart gebracht*, in *HCTD*, XIV, 1940, pp. 67-169.

88 M. GYSSELING, *Etymologie van Affligem*, in *Affligemensia*, IV, 1947, pp. 46-47.

Beigem (Grimbergen)

±1155 K ±1243 Beigem; 1184 K 1652 Johannes de Beienghem (RN 5, f° 110r); 1211 Beighem; 1212 Beigem (TW 116)

Bago-inga-haim: “woning van de lieden van Bago” (Morlet 50).

Bellingen (Pepingen)

1181 K s.d. Bellinghen⁸⁹; 1184 K 1233 Bellengem; 1223 Belignien (TW 119)

Bello-inga-haim: “woning van de lieden van Bello”.⁹⁰

Brussegem (Merchtem)

1234 K s.d. Bruzegheem; 1242 Brucengem (Bonenfant 84); 1244 (or.?) Bruceghem; 1265 (or.?) Brusenghem⁹¹

Lindemans neemt een persoonsnaam **Brudso* aan, met verwijzing naar Mansion (Mansion 1924, 95). Dus misschien **Brudso-inga-haim*: “woning van de lieden van Brudso”.

Buizingen (Halle)⁹²

1236 Buchengien; 1303 Busseghem (Lindemans 1939, 15-16); 1381 buesinghen⁹³

Wsch. **Boso-inga-haim* “woning van de lieden van Boso” (Morlet 60). Mansion houdt het bij *Bāsa* (Mansion 1935, 30).

Eizeringen (Lennik)

1174 K 1652 Galteri de Iserghem (RN 5, f° 64v); 1182 K 1652 Iserghem (RN 5, f° 93r)

Wsch. **Isehari-inga-haim*: “woning van de lieden van Isehari” (Lindemans 1939, 27; Morlet 148).

89 A. WAUTERS, *Analectes de diplomatique*, pp. 165-166.

90 M.-Th. MORLET, *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VI^e au XI^e siècle. II. - Les noms latins ou transmis par le latin*, CNRS, Paris, 1972, p. 26.

91 Lindemans 1939, 14-15. Deze vormen stemmen niet overeen met die in J. LINDEMANS, *Brabantse Plaatsnamen XIV Brussegem - Oppem en Ossel*, Leuven-Brussel, 1967, p. 6.

92 M.-J. VAN DE WEGHE, *Geschiedenis van Buisinghen-Eysinghen*, Sint-Amandsberg, 1929.

93 M.-J. VAN DE WEGHE, *Het oudste domaniaal renteboek van Halle*, Leuven, 1935, p. 27.

Eizingen (Halle)⁹⁴

1220 K 1307 Thomas de Hensenghem (Bonenfant 34⁹⁵); 1289 Heisinghen (Bonenfant 264); 1290 Heysenghem, Heinsenghem (Bonenfant 271, 272)

Met Lindemans, msch. **Henzo-inga-haim* “woning van de lieden van Henzo”.

Elingen (Pepingen)

1154 K s.d. Helinkem (Marneffe 146-147); 1254 K 1307 Danielem de Elinghem (Bonenfant 126); 1256 Anselmi de Alingem (Bonenfant 138); 1256 K ±1350 Ghiselini de Alinghen (Bonenfant 137); 1300 Elinghem; 1356 Elenghem (Lindemans 1939, 20)

Waarschijnlijk, zoals voor *Elinghen* (Boulogne), **Ali-inga-haim*: “woning van de lieden van Ali” (TW 310; Morlet 32).

Hekelgem (Affligem)

1148 Heclengem (TW 468); 1295 Hekelghem (Lindemans 1947, 14)
**Hakilo-inga-haim*: “woning van de lieden van Hakilo” (Lindemans 1939, 24; TW 468).

Huizingen (Beersel)⁹⁶

1137 K 1771 Huncengiis (Van de Perre 259); 1138 K s.d. Gysekinus de Honsengem⁹⁷; 1208 K s.d. Huncenghem⁹⁸; 1220 K 1307 Thomas de Hensenghem (Bonenfant 34); 1257 K ±1700 Husseghen, Husseghem (Van de Perre 260, 261); 1259 K s.d. Huysenghen (Van de Perre 252, vtn. 60); 1259 K ±1700 Huysinghen (Van de Perre 262); 1295 Husinghen (Lindemans 1947, 11)

**Huntso-inga-haim* “woning van de lieden van Huntso”. De oudste vorm lijkt een *-iacas*-uitgang te hebben, maar de Kamerijkse kanselarij substitueerde dikwijls de *inga-haim*-uitgang door deze (Van de Perre 245).

94 M.-J. VAN DE WEGHE, *Geschiedenis van Buisinghen-Eysinghen*, Sint-Amandsberg, 1929.

95 Bonenfant identificeert dit met Huizingen, in navolging van Wauters 1855 III, 730; Lindemans (Lindemans 1939, 24) terecht met Eizingen.

96 A.M.M. BAL, *Huizingen. Toponymische studie*, Huizingen, 1979.

97 Marneffe 91-94; dit is waarschijnlijk de bron van: 1133 K s.d. *Honsegem* (Lindemans 1939, 27).

98 PWB, XIX, Brussel, 1985, p. 469; Van de Perre 260.

Kobbegem (Asse)

1129 Cobbengem; 1156 Cobbenchem⁹⁹; 1226 Cobengem (TW 566); 1289 Cobbenghem (Bonenfant 266)

Germ. **Kubbo-inga-haim* “woning van de lieden van Kubbo” (Morlet 116).

Pepingen

1138 K XV Papengin (TW 790); 1186 K 1652 Walterus de Papengem (RN 5, f° 128r); 1195 K 1652 papenghem (RN 5, f° 167r); 1213 Papingin (De Smet 768); 1215 Papengien (De Smet 770); 1250 K 1307 Pepenghen (Bonenfant 115)

**Papo-inga-haim*: “woning van de lieden van Papo” (TW 790; Morlet 49). “Papo” is een persoonsnaam uit de substraattaal die nog voortleefde in de vroegmerovingische tijd.¹⁰⁰

Relegem (Asse)

1132 Radelegim; 1147 K XIII Radelegem (Wauters 1886, 330-333); 1226 Redelgem (TW 832); 1295 Redelenghem (Van Loey 39); 1370 Reedelgem (Van Loey 40)

**Rædilo-inga-haim* = “woning van de lieden van Rædilo” (Morlet 182).

Sint-Martens-Bodegem (Dilbeek)¹⁰¹

1163 Reinewidis de Budengem (Tavernier-Vereecken 365-366); 1277 Bodenghem (Bonenfant 219); 1277 Buedegem (Van Loey 77); 1279 K 1713 Bodeghem¹⁰²; 1295 Bodeghe(m) (Lindemans 1947, 11); XIV-XV passim Boedeghem, Buedeghem (Lindemans 1939, 12)

Met Lindemans: **Bodo-inga-haim*: “woning van de lieden van Bodo” (Morlet 59).

99 C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)*, Brussel, 1990, II, pp. 41-43.

100 M. GYSSELING, *Het voortleven van voormiddeleeuwse persoonsnamen in Noord-Gallië*, in *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok*, Hilversum, 1990, p. 100.

101 F. VAN DROOGENBROECK, P. VAN ROSSEM, *Sint-Martens-Bodegem - Van Franken tot Bourgondiërs*, Sint-Martens-Bodegem, 1997.

102 I. STRUBBE, *De dorpskeure van Sint-Martens-Bodegem van 1279*, in *ESB*, XLV, 1962, p. 438.

3.4. -haim

De Germaanse term *haim* betekent “woning” (cfr. Nederlands *heem*, Engels *home*, Duits *Heimat*). Hij vormt plaatsnamen die talrijk verspreid zijn in onze streek. Het eerste deel van het toponiem valt in twee grote categorieën ; persoonsnaam (*Wolvertem*: woning van Wulfafriad TW 1089) of naam van een volk (*Walhain*: woning van Walen TW 1037-1038), ofwel appellatief (*Houtem*: woning aan een bos TW 517) of adjectief (*Ophem*: hoger gelegen woning TW 769).

Het merendeel van de plaatsnamen op *-haim* zijn te dateren tussen de 5de en de 9de eeuw.

Mollem (Asse)¹⁰³

1126 K s.d. Molinhem; 1170-80 Mulnehem; 1187 Molnem (TW 703); 1234/5 K 1307 Molhem (Bonenfant 74); 1265 moelhem (Van Loey 76); 1272 molnem (Van Loey 76); 1295 Mullem (Lindemans 1947, 13); 1370 Mulnhem (Van Loey 76)

De eerste uitleg van Gysseling **mulā n-haim*: “woning bij de molen” is niet waarschijnlijk.¹⁰⁴ Het eerste deel lijkt een reïnterpretatie van een adjectief uit de substraattaal, nl. IE **(a)mal-* > *mol-* “uitstekend, hoog” (?).¹⁰⁵

Oppem (Merchtem)

1132 Opehem; 1176 Ophem; 1176 Obhem (TW 769)

**upa-haim*: “hoger gelegen woning”.

Sint-Laureins-Berchem (Sint-Pieters-Leeuw)¹⁰⁶

1164 K s.d. Berche (Marneffe 181); 1169 K s.d. Berchem (Marneffe 196-198); 1435 Sinte Laureys-Berchem (Wauters 1855 I, 114)

**berga-haim*: “woning op de berg”.

103 J. OCKELEY, *Het Kunstpatrimonium in de Sint-Stefanuskerk in Mollem*, in *Ascania*, 46, 2, 2003, pp. 42-44. Voor de merkwaardige dorpsstructuur, zie: J. VERBESSELT, *Het domein van de abdij Nijvel te Bollebeek*, in *ESB*, XLIX, 1966, pp. 293-326.

104 Dit was al de uitleg van J. Lindemans: “*Het huis bij den molen*”. *De watermolen, die hier als oorsprong van het dorp moet beschouwd worden, bestaat nog*. (Lindemans 1939, 48).

105 Cf. *Moen* (Gysseling 1983b, 41).

106 Verbesselt heeft de vorm 966 K XV *Berechaim* (PWB, XXVII, Brussel, 2001, pp. 130, 133) uit Nijvel vereenzelvigd met *Sint-Laureins-Berchem*; dit is niet correct. Het is *Berchem* onder Pamel (Roosdaal) (TW 122).

Strijtem (Roosdaal)¹⁰⁷

1146 Strithem (TW 943); 1281 K 1307 Strijthem (Bonenfant 246)

**strīda-haim*: “woning van de strijd”, dus woning waarover een betwisting bestond.

Wolvertem (Meise)¹⁰⁸

1112 K s.d. Woluerthem¹⁰⁹; 1170 K ±1243 Wolferthem (TW 1089)

**Wulfafriþa-haim*: “woning van Wulfafrið” (Morlet 229; Gysseling, 1983c, 85).

3.5. -sali¹¹⁰

De gewone betekenis van *sali* is “groot eenschepig gebouw, centrale hof van het domein”(Van Loon 198). De datering is ongeveer 6^{de} tot 8^{ste} eeuw.

Beersel¹¹¹

847 K ±1300 Bersalis; 1190 Bersele (TW 115); 1257 bercela (Van Loey 212)

Als eerste deel stellen we voor: IE **bher-* “hoog, heuvel”; dus “woning op de heuvel”. Beersel vormt inderdaad een steile heuvelrug, met het centrum en de kerk op 85 m hoogte (aan de Zenne beneden is de bodemhoogte 24 m).¹¹²

Bekkerzeel (Asse)

966 K XV Becchensela; 1150 K XVIII Bekensele; 1154 K XV Beckenzele (TW 116)

107 L. VAN LIEDEKERKE, *Strijtem... nu en altijd*, Strijtem, 1981, pp. 11-14.

108 J. VAN HOVE, *Toponymie van de gemeente Wolverthem*, I-II, doct. skript. Leuven, 1928; M. GILLISJANS, *Toponymie van Wolvertem*, in *ESB*, 87, 2004, pp. 327-359, 542-586; 88, 2005, pp. 28-56, 232-264, 312-348; 89, 2006, pp. 24-50, 268-278.

109 J. LAVALLEYE, *Le “Liber Mortuorum” de l’abbaye de Dilighem*, in *Analecta Praemonstratensia*, 2, 1926, pp. 4-6.

110 J. LINDEMANS, *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt. Zele*, in *HCTD*, XXII, 1948, pp. 93-128.

111 C. THEYS, A. PROOST, *Geschiedenis van Beersel*, Brussel, 1963.

112 J. LINDEMANS, *Brabantsche plaatsnamen V Beersel*, Leuven-Brussel, 1935, p. 2; B. ROOBAERT, *De naam Beert*, in *HOLVEO*, XXX, 2002, pp. 65-67.

Bakkin sali: “woning van Bakki < Bakjo” (Morlet 50).

Londerzeel¹¹³

1139 Lundersella; 1148 Lundercella; 1223 Londercele (TW 631)
Misschien **Hludamær-sali*: “woning van Ludamer” (TW 631;
Morlet 133).

Mazenzele (Opwijk)

1107 K ±1250 Masesele; 1164 Walterus de Masenzele (Coppens 5-6);
1167 Masensele (TW 674)
**Masan-sali*: “woning van Maso” (Morlet 164).

Ossel (Merchtem)

1139 Osesellam; 1148 Osensella; ±1155 K ±1243 Ossela (TW 773)
Waarschijnlijk **Ausan-sali*: “woning van Auso”.

Vollezele (Galmaarden)¹¹⁴

1117 Uolensela; 1161 K 1652 Gosuinus de Volensela (RN 5, f° 35r);
1167 K 1652 Walterus de Volensel (RN 5, f° 48r); 1179 K 1652 Step-
hanus de Volensela (RN 5, f° 77r); 1191 K 1652 Stephanus de Volesel
(RN 5, f° 149r); 1200 K s.d. Folenselh (Wauters 1855 III, 569); 1210
Uolenzele (TW 1023); 1240 fouleseles¹¹⁵
**fulan-sali*: “woning van Fulan” ofwel “woning van de veulens” =
“paardenkwekerij”.

3.6. -hofa¹¹⁶

Dorpsnamen op *-hove* vindt men niet in West-Brabant. Daarentegen
bestaan er heel wat (oude) gehuchten met dit bestanddeel: *Moenshoven*
(Sint-Pieters-Leeuw), *Nieuwenhove* (Opwijk)¹¹⁷, *Rankhove* (Herne)

113 M. SACRE, *Plaatsnamen te Londerzeel*, Leuven, 1933-34, p. 3; Th. BOSMAN,
Toponymie van Londerzeel tot 1600, lic. verh. Brussel, 1965.

114 J. VERHEYDEN, *Vollezele*, Lennik, 1985 (2); B. ROOBAERT, *De naam Vol-
lezele*, verschijnt in *HOLVEO*, XXXVI, 2009.

115 L. OST, B. ROOBAERT, *De oprichting van de parochie Tollembeek*, in *HOLVEO*,
XIII, 1985, p. 207.

116 J. LINDEMANS, *Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt: Hove*, in
HCTD, XXVIII, 1954, pp. 39-58.

117 J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*, Brussel, 1930, p. 125.

(Billiet 1955, 151). Datering: doorgaans 7^{de}-8^{ste} eeuw (begin domaniaal stelsel). Hof : “domaniale hoeve”.

3.7. Andere

Dit type plaatsnamen kan men gemakkelijkshalve dateren als “Post-Karolingisch”.

Alsenberg (Beersel)

1219 Alsenberge (TW 48); 1291 Katerina de Alsenberga (Bonenfant 276)
Germ. *Alsan berga*- = berg van Also. Er is geen verband met de plantnaam *alsem* (*Artemisia* L.)

Bogaarden (Pepingen)

1223 Bogardes (TW 157); 1250 K 1307 Walterus de Boengardes (Bonenfant 115)
“Boomgaard”.

Drogenbos

1287 Drogenbosche (Bonenfant 258); 1315 droghenbosche (Van Loey 173); 1406 drogenbossche; 1696 Droogenbosch¹¹⁸ “droog bos”. Recentere benaming (13^{de} eeuw); de oudere Germaanse benaming voor “bos” was “hout”.¹¹⁹

Gewoud:

Hernegewoud

1317 poestet de Hérines (SW I, 620); 1517 poeste de herin(n)es¹²⁰; XVI Hierneghewoult¹²¹; 1594 poësté de Hérines (SW IV, 284)

Kestergewoud

1355 posté de Castres (SW II, 344); 1499 poesté de Castres (SW III, 535)

118 J. LINDEMANS, C. THEYS, *Brabantsche Plaatsnamen IX Drogenbosch*, Leuven-Brussel, 1942, pp. 18, 22.

119 W. VAN OSTA, *Toponymie van Brasschaat*, Gent, 1995, I, pp. 336-337.

120 Rijsel, Archives départementales du Nord, nr. 36 H 400/5253.

121 Brussel, ARA, Seigneurie d'Enghien, nr. 133, f^o 27r.

De term is verwant met het Duits *Verwaltung* en duidde een administratieve entiteit aan. Het Latijnse equivalent *potestas* gaf in het Frans *po(ë)sté*. Tijdens het Ancien Régime omvatte het *Hernegewoud* Herne, Tollembeek en Sint-Pieters-Kapelle, en het *Kestergewoud*, Kester, Oetingen en Herfelingen (Billiet 1955, 92-93).

Grimbergen

1106-10 Gremberga; 1127 Grintberga (TW 425)

Germaans *granda* = “grintzand” + *berga* = “berg”. Latere evolutie *nb* > *mb*, zoals in Tollembeek.

Groot-Bijgaarden (Dilbeek)¹²²

1110 Bigardis; 1173 Bigarden (TW 143); 1277 Bighardes (Bonenfant 236)

Germ. **bi-gardun* = “omheining”.

Halle¹²³

1112 K s.d. Hal (Marneffe 40-41); 1152 Hallensis; 1160 Halla; 1161 Hal (TW 439)

Germaans *halha* “bocht in of van hoogland”.

Hamme (Merchtem)

1033 K 1713 Ham; ±1155 K ±1243 Hamme (TW 444)

Mogelijk een migratietoponiem (TW 444).

Heikruis¹²⁴ (Pepingen)

868/9 - ±889 K XVIII Aha Crux (*lees*: Altacrux)¹²⁵; Xb-1038 K XVIII Galeroiz (*lees*: Halcroiz)¹²⁶; 1125 K s.d. Engelberti de Hacrois¹²⁷; 1171 K XVII halcrois (TW 465); 1185 K 1652 Jordan de Haicruce (RN

122 J. DE WANDELEER, *Toponymie van de gemeente Groot-Bijgaarden*, lic. verh. Brussel, 1967.

123 L. EVERAERT, J. BOUCHERY, *Histoire de la ville de Hal*, Leuven, 1879; J. VAN VOLSEM, *Naamvorming van “Halle”*, in *Hallensia*, I, 1979, pp. 3-5.

124 B. ROOBAERT, *De naam Heikruis*, in *HOLVEO*, XXVII, 1999, pp. 274-280.

125 J.-P. DEVROEY, *Le polyptyque et les listes de biens de l'abbaye Saint-Pierre de Lobbes (IX^e-XI^e siècles)*, CRH, Brussel, 1986, p. 36.

126 *Idem*, p. 49.

127 M. JACQUIN, *Etude sur l'abbaye de Liessies*, Brussel, 1903 (ook *BCRH*, LXXI, nr. 4), p. 93.

5, f° 115r); 1186 K 1652 Sigerus de Altacruce (RN 5, f° 128r); 1189 K 1652 Arnoldus de alta crux (RN 5, f° 144r); 1193 K 1652 Gerardus de Haucrois (RN 5, f° 153r)

Romaans *halcroix* < alta crux: “hoog, groot kruis”¹²⁸.

Kapelle

Kapelle-op-den-Bos¹²⁹

1761 Capelle-op-den-Bosch¹³⁰

Sint-Pieters-Kapelle¹³¹ (Herne)

1148-1266 Capella sancti Petri (TW 553¹³²); 1338 cappelle saint piere

Sint-Ulriks-Kapelle (Dilbeek)

1143 K s.d. ad Capellam (Marneffe 108)¹³³; 1150 K XVIII Capella (TW 553); 1262 Capellam Sancti Ulrici (Bonenfant 153); 1295 In Capella Vlricj (Lindemans 1947, 11)

Deze parochies zijn ontstaan door de afsplitsing van een deel van een oudere entiteit; een plaatselijk kapel werd opgewaardeerd tot parochiekerk.

Liedekerke

1088 Lidecherkhe; 1092 Ledecherchis; 1146 Ledekercha (TW 613); 1295 Liedek(er)ke (Lindemans 1947, 10)

Germaans *hliþa-*: “helling” + *kirika*: “kerk”.

128 De dikwijls aangehaalde vorm a° 1023/24 *hadonis crucem* uit de *Gesta episcoporum cameracensium* is niet *Heikruis*, maar *Annecroix* onder Bierk (Roobaert 2001, 172-173).

129 D.J. DELESTRE, *Eenige plaatsnamen van Kapelle-op-den-Bosch*, in *ESB*, XV, 1932, pp. 140-145; G. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-den-Bos. Met een voorbericht en een toponymische studie door Dr. Jan Lindemans*, Brussel, 1953.

130 E. DE SEYN, *Dictionnaire historique et géographique des communes belges*, Bruxelles, 1924, I, p. 193.

131 B. ROOBAERT, *De oprichting van de parochie Sint-Pieters-Kapelle*, in *HOL-VEO* XVI, 1988, pp. 145-162.

132 De vorm 1223 *Capella* bij Gysseling is een variante van *Saint-Pieterskapelle* bij Middelkerke (W.-VI.).

133 J. VERBESSELT, *Sint-Ulriks-Kapelle Asse in 1143*, in *ESB*, LXXX, 1997, p. 286.

Lot¹³⁴ (Beersel)¹³⁵

1076-85 Laka; 1208 Lake (TW 636); 1621 Laect; 1780 Loth¹³⁶
Germaans *laku* “waterloop in moerassig terrein”.

Opwijk¹³⁷

1151 K s.d. Opwic (Marneffe 129-130); 1223-1295 Opwic (TW 769;
Lindemans 1947, 15)

**upa-wīka*: “hoger gelegen dochternederzetting”.¹³⁸

Ramsdonk (Kappelle-op-den-Bos)

1132 Ramesdun; 1223 Ramesdonc (TW 823)

Germ. **hrabnas dunga* = “donk (zandige opduiking in moerassig terrein)¹³⁹, van de raaf” (TW 823). De drie voorgestelde verklaringen voor het eerste deel, nl. de vogelnaam “raaf”, de Germaanse persoonsnaam “Raaf” of de plantnaam “beerlook” (Tavernier-Ver-eecken 485-486), zijn volgens ons reïnterpretaties van een prehistorische waternaam IE *(*a*)*ran-* = “uitbuigend”, misschien met suffix *-asā* (Gysseling 1983, 168, 185), wat een elegante verklaring zou zijn voor de vaak voorkomende beeknaam *Ra(n)sbeek*.

Rode:

Nieuwenrode (Kappelle-op-den-Bos)

±1155 K ±1243 Neunroht; 1199 in Novo sarto (TW 741)

Germ. **niwin-roþa* = “nieuw gerooid bos”

134 M.-J. VAN DE WEGHE, *Uit de geschiedenis van Lot*, Halle, 1932.

135 P. BONENFANT (Bonenfant 114-115) vereenzelvigd de vormen 1250 *Lothse*, *Lotthe* met Lot. Het gaat hier in feite om het gehucht *Lotse* te Pepingen, zoals Verbesselt terecht had opgemerkt (PWB, XXVII, Brussel, 2001, p. 232, vtn. 243).

136 J. LINDEMANS, *Brabantse plaatsnamen X Dworp*, p. 58.

137 J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*, Leuven, 1930 (heruitgave Opwijk 1997).

138 M. GYSSELING, *Oude namen te Antwerpen*, in *NK*, 18, 1986, pp. 17-18. Voor de betekenis-evolutie van “wijk”, zie nu vooral: Van Loon 147-170.

139 L. VAN DURME, *Aard en donk: naar aanleiding van W. Van Osta's Toponymie van Brasschaat*, in *NK*, 28, 1996, pp. 91-95.

Sint-Genesius-Rode¹⁴⁰

1138 Roth; 1138 Roz; 1141 Roda; 1190 Rode (TW 851)

Germ. **roþa* = “gerooid bos”

Ruisbroek (Sint-Pieters-Leeuw)

1138 Ruschbroc; 1154 K XV Ruskenbruch; 1179 Ruschbroc (TW 870); 1356 Rusbroech (Bonenfant 165)

**ruskjān-brōkja*: “moeras met bies”.¹⁴¹

Sint-Pieters-Leeuw¹⁴²

1079 Levves; 1109 Leuues; ±1125 Leuue (TW 602); 1295 Liewe (Lindemans 1947, 11)

Germaans *hlaiwa*-: “heuvel” (Gysseling 1978, 17), later met betekenis-evolutie “grafheuvel”.¹⁴³

Steenhuffel (Londerzeel)¹⁴⁴

1112 K s.d. Stenhufle (Marneffe 40-41); 1125 K s.d. Stenofle (Marneffe 68-69); 1295 Stienhuffel (Lindemans 1947, 15)

“stenige heuvel” (heuvel waar veldstenen zijn), liever dan “heuvel met een *steen*” = “stenen woning, borcht” (pas vanaf de verstedelijking).

Ternat

1112 Nath (TW 955); 1295 Ter Nat (Lindemans 1947, 11)

Germaans *nædi*- “naad”.

140 U. DE BECKER, F. VANHEMELRYCK, *Geschiedenis van St-Genesius-Rode*, Sint-Genesius-Rode, 1982, pp. 11-12.

141 J. LINDEMANS, C. THEYS, *Toponymie van Ruisbroek*, in *ESB*, XXIII, 1940, p. 66.

142 M.-J. VAN DE WEGHE, *Eene bijdrage tot de geschiedenis van Sint-Pieters-Leeuw*, Wetteren, 1931; M. VAN BEVER, *Een bijdrage tot de toponymie van Sint-Pieters-Leeuw*, lic. verh. Brussel, 1971; P. VAN CAUWELAERT, *De plaatsnaam “Leeuw”*, in *Tijdschrift van de Heemkring van Sint-Pieters-Leeuw*, I, 1981, nr. 4, pp. 19-23.

143 L. VAN DURME, *Zuidnederlandse toponiemen uit de nekro-sfeer*, in *NK*, 18, 1986, pp. 123-125.

144 J. WAUTERS, *Plaatsnamen van Steenhuffel*, in *Brabantsche Folklore*, 1925, pp. 201-224; J. VERTONGHEN, L. VERHASSELT, *Geschiedenis van Steenhuffel. I. Toponymie*, [Hekelgem], 1971.

4. Recente benamingen

Het zijn recente namen van nieuwe gemeenten, gewoonlijk ontstaan door fusie. In West-Brabant kennen we er maar één, te weten:

Roosdaal

De gemeente Roosdaal ontstond in 1964 door de fusie van Strijtem, Pamel en Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek. Na de fusie van 1977 kwam er nog een gedeelte van Borchtlombeek bij.

De naam is afgeleid van *Rozendaal*, een gemeenschappelijke plaatsnaam op de grens Pamel/Strijtem/Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, die eenvoudig “met riet begroeid dal” betekent (Van Herreweghen 302-303).

Besluit

Gysseling schreef al in 1981: “*Haast alle waternamen en wellicht de helft van de nederzettingnamen in de Nederlanden (met inbegrip van Wallonië, Nord en Pas-de-Calais) en Noordwest-Duitsland behoren tot de substraattaal*” (Gysseling 1981b, 77).

Al bij al hebben we hier te maken met een *complex toponymisch landschap*, dat conservatieve en progressieve trekken vertoont.

a. Conservatieve trekken:

- talrijke prehistorische hydroniemen en enkele andere prehistorische namen
- talrijke niet-verschoven Anlauten
- merkwaardig voortleven (via leenwoorden?) van het “Belgisch”, zowel in appellatieven (**bher-* in Beert en Beersel, maar ook Berchem, Mollem) als in persoonsnamen (**Poppo* in Pepingen).

b. Progressieve trekken:

- verschoven Anlauten
- *-iacum* met Latijnse persoonsnamen
- vroege en massale Germaanse aanwezigheid (dorpsnamen en - veel talrijker - gehuchtsnamen)

De meest opmerkelijke conclusie is wellicht de bevestiging van de vroege Germaanse inwijking in West-Brabant, waarschijnlijk vanaf kort na 275 na Kr, die o.a. de zuidwaartse uitstulping van de Middeleeuwse taalgrens in de streek van Edingen verklaart.¹⁴⁵

Afkortingen en bibliografie

*	duidt op een gereconstrueerde vorm
ACAE	Annales du Cercle Archéologique d'Enghien
AGKEB	Annalen van de Geschiedkundige Kring Edingen-Brabant
BGKEB	Bulletin van de Geschiedkundige Kring Edingen-Brabant
BCAE	Bulletin du Cercle Archéologique d'Enghien
BCRH	Bulletin de la Commission Royale d'Histoire
CRH	Commission Royale d'Histoire
ESB	Eigen Schoon & De Brabander
F	falsum
HCTD	Handelingen van de (Koninklijke) Commissie voor Toponymie & Dialectologie
HOLVEO	Het Oude Land van Edingen en Omliggende
IE	Indo-Europees
K	kopie
MVN	Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam
NK	Naamkunde
RN 5	Rijksarchief Beveren, Abdij Ninove, nr. 5 (<i>Liber Chronotaxis</i> van Godfried Van Elshout, 1652)
s.d.	zonder datum
TD	<i>Thesaurus Diplomaticus</i> , Cetedoc, Brepols, 1997

R. BILLIET, *Toponymie van Herne*, Leuven-Brussel, 1955 (= Billiet 1955)

P. BONENFANT, *Cartulaire de l'hôpital Saint-Jean de Bruxelles (actes des XII^e & XIII^e siècles)*, CRH, Bruxelles, 1953 (= Bonenfant)

145 Argumenten voor deze stelling zijn: 1° de afwezigheid van Romaanse (4de-eeuwse) assibilering in prehistorische toponiemen (vb. Kokiane), 2° de naam "Kester" als eerste vorm van contact tussen Romeinen en Germanen, 3° de twee namen van het type *-ingas* (Herfelingen en Oetingen).

M. BRUWIER, M. GYSSELING, *Les revenus, les biens et les droits de Sainte-Waudru de Mons à la fin du XIIe siècle*, in *Bulletin de la CRH*, CXXI, 1956 (= Bruwier & Gysseling)

C. COPPENS, *Cartularium Affligemense. Varia diplomata (1105-1242)* (Fontes Affligemenses, 8), Affligem, 1969 (= Coppens)

E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'Abbaye d'Affligem et des Monastères qui en dépendaient*, (Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique de la Belgique), Louvain, 1894-1901 (= Marneffe)

F. DE RIDDER, J. LINDEMANS, *Antwerpse Plaatsnamen II Hombeek*, Leuven-Brussel 1947 (= De Ridder & Lindemans)

J.J. DE SMET, *Cartulaire de l'abbaye de Cambron*, Bruxelles, 1869, I-II (= De Smet)

L. DEVILLERS, *Chartes du chapitre de Sainte-Waudru*, I-IV, Bruxelles, 1899-1913 (= Devillers)

M. GYSSELING, *Inleiding tot de studie van het oude Belgisch*, in *MVN*, XXVIII, 1952, 69-76 (= Gysseling 1952)

M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, I-II*, (Bouwstoffen en Studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands, VI), Tongeren, 1960 (= TW)

M. GYSSELING, *Het chronologisch probleem bij de jong-prehistorische en vroegmiddeleeuwse nederzettingen*, in *MVN*, XLI, 1965, 90-97 (= Gysseling 1965)

M. GYSSELING, *Persoonsnaam + haim, curte*, in *HCTD*, XLV, 1971, 153-161 (= Gysseling 1971)

M. GYSSELING, *Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen*, in *NK*, 10, 1978, 1-24 (= Gysseling 1978)

M. GYSSELING, *Germanisering en Taalgrens*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, I, 1981, 100-112 (= Gysseling 1981)

M. GYSSELING, *Substraatinvloed in het Nederlands*, in *Taal en Tongval*, XXXIII, 1981, 76-79 (= Gysseling 1981b)

M. GYSSELING, *Prehistorische waternamen*, in *HCTD*, LVI, 1982, 35-58; LVII, 1983, 163-187 (= Gysseling 1982 resp. 1983)

M. GYSSELING, *Inleiding tot de oude toponymie van West-Vlaanderen*, in *De Leiegouw*, XXV, 1983, 39-58 (= Gysseling 1983b)

M. GYSSELING, *Prähistorische, gallorömische und merowingische Siedlungsnamen im Raume zwischen Nordsee und Saar*, in *Zwischen den Sprachen. Siedlungs- und Flurnamen in germanisch-romanischen Grenzgebieten*, Saarbrücken, 1983, 71-87 (= Gysseling 1983c)

F. KLUGE, W. MITZKA, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Berlin, 1963(19) (= Kluge & Mitzka)

J. LINDEMANS, *De Frankische kolonisatie in Brabant*, Leuven, 1939 (= Lindemans 1939)

J. LINDEMANS, *Brabantsche en Limburgsche plaatsnamen in de Brugsche poorterboeken van de 15^{de} en de 16^{de} eeuw*, in *HCTD*, XVIII, 1944, pp. 107-117 (= Lindemans 1944)

J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en de XIVe eeuw* (Anthroponymica I), Leuven-Brussel, 1947 (= Lindemans 1947)

J. MANSION, *Oud-Gentsche Naamkunde*, 's-Gravenhage, 1924 (= Mansion 1924)

J. MANSION, *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*, Brussel, 1935 (= Mansion 1935)

M.-Th. MORLET, *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VI^e au XI^e siècle. I. - Les noms issus du germanique continental et les créations gallo-germaniques*, CNRS, Paris, 1968 (= Morlet)

E. NEGRE, *Toponymie générale de la France*, I-III Genève, 1991-1998 (= Nègre)

J. POKORNY, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, I-II, Bern-München, 1949-1969 (= Pokorny)

- B. ROOBAERT, *Le toponyme Coeurcq*, in *AGKEB*, I, 1999-2000, 11-23 (= Roobaert 1999)
- B. ROOBAERT, *Jan Verbesselt "Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13^{de} eeuw"* volume 27; *opmerkingen, correcties en aanvullingen*, in *AGKEB*, II, 2001, 157-175 (= Roobaert 2001)
- B. ROOBAERT, *De naam Muylebeek (Tollembeek)*, in *HOLVEO*, XXXII, 2004, pp. 19-31 (= Roobaert 2004a)
- B. ROOBAERT, *Moeringen (Hof ten Berg) te Vollezele (Galmaarden). Een onbekend domein van de abdij van Lobbes*, in *HOLVEO*, XXXII, 2004, 217-232 (= Roobaert 2004b)
- C. TAVERNIER-VEREECKEN, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253*, Tongeren, 1968 (= Tavernier-Vereecken)
- D. VAN DE PERRE, *Het altaar van Huizingen en de abdijen van Vermand, Terkameren, Ninove en Vicoigne*, in *Analecta Praemonstratensia*, LXVIII, 1992, 241-262 (= Van De Perre)
- L. VAN DURME, *De vroege Germaans-Romaanse taalgrens in België en Noord-Frankrijk*, in *HCTD*, LVII, 1983, 189-247 (= Van Durme 1983)
- L. VAN DURME, *De namen op -(i)acum in het noorden van de Romeinse provincie Gallia Belgica. Kronologische, etnolinguïstische en andere aspecten*, in *NK*, 27, 1995, pp. 47-97 (= Van Durme 1995)
- L. VAN DURME, *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*, Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1996 (= Van Durme 1996)
- L. VAN DURME, *Oude taaltoestanden in en om de Nederlanden. Een reconstructie met de inzichten van M. Gysseling als leidraad*, in *HCTD*, LXXV, 2003, 243-381 (= Van Durme 2003)
- R. VAN HERREWEGHEN, *Toponymie van Pamel*, I-II, lic. verh. RUG, 1972-73 (= Van Herreweghen)
- A. VAN LOEY, *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13^{de} en 14^{de} eeuw. Fonologie*, Tongeren, 1937 (= Van Loey)

J. VAN LOON, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'*, Gent, 2000 (= Van Loon)

J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13^{de} eeuw*, I-XXVIII, 1950-2001 (= PWB)

A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, I-XVIII, Bruxelles, 1855 [1971] (= Wauters 1855)

A. WAUTERS, *Analectes de Diplomatie*, in *BCRH*, 4^e serie, XIII, 1886 (= Wauters 1886)

Noteer in uw agenda:

Lezingen in het Centrum voor Brabantse geschiedenis, KU Brussel, Vrijheidslaan 17

Start om 10 u 15 - deelname in de onkosten 5 € per lezing

10 januari 2009: prof. dr. hist. Jan Roegiers (KULeuven):
De kardinalen d'Alsace en de Franckenberg 18^{de} eeuw

24 januari 2009: em. prof. dr. hist. André Tihon, (FUSL-Brussel):
Het aartsbisdom Mechelen van Ancien régime naar
Nieuwste tijd (1796-1815)

7 februari 2009: dr. hist. Dom Wilfried Verleyen osb (abdij Affligem):
Kardinaal Sterckx en zijn tijd (1831-1867)

21 februari 2009: prof. dr. hist. Roel de Groof (VUBrussel):
Kardinaal Mercier en het aartsbisdom Mechelen
van het einde van de 19^{de} tot het midden van de 20^{ste} eeuw

14 maart 2009: prof. dr. jur. Rik Torfs (KULeuven):
De kardinalen Suenens en Danneels of het aartsbisdom
Mechelen in de tweede helft van de 20^{ste} eeuw

28 maart 2009: drs. hist. Gerrit Vanden Bosch
(archivaris van het aartsbisdom):
Het archief van het aartsbisdom Mechelen: een overzicht van
de fondsen en een geleid bezoek aan de tentoonstelling
"De Hemel in Tegenlicht". Deze lezing gaat door in het
Pastoraal Centrum, Frederik de Merodestraat 18 in Mechelen.

Een pastoor op diplomatieke missie Manuaal (1689-1692) van Carolus Tourneur, pastoor van Merchtem

Eddy Crick en Hedwig Vertonghen

Ten geleide

Louter bij toeval leerden wij van het bestaan van een manuaal van een voormalig Merchtens pastoor: Carolus Tourneur. Uiteindelijk vonden wij het “Manuale R. D. Caroli Tourneur s t b f pastoris Municipij de Merchtene ad Anno Dni 1678” in het Rijksarchief Antwerpen in het fonds van de Sint-Stefanuskerk van Hingene. Het Manuaal is geschreven op papier, gevouwen en gebonden in een harde perkamenten kaft, grootte: ongeveer 300 mm x 100 mm. De ene zijde bevat het Manuaal van pastoor Carolus Tourneur en de keerzijde het Manuaal van pastoor Van Der Varent (1713-1762) van Hingene.

Het is een rommelig en slordig geheel, dat aanvangt bij de aankomst van Tourneur in Merchtem in 1678. De indruk van haast, o.a. de vele doorhalingen, de hiaten, de slordigheid en het feit dat er ook nog rekeningen uit 1710 ingeschreven staan, toen hij al 7 jaar in Nattenhaasdonk verbleef, doen vermoeden dat Tourneur zijn manuaal ergens tussen 1710 en zijn dood in 1713 schreef. Het Manuaal, in feite gaat het om een kasboek, geeft ons een inzicht in het beheer van een parochiaal landbouwbedrijf.

Is het een kladversie? Werd het manuaal geschreven naar aanleiding van een of ander proces of klacht? In 1710 moet hij in ieder geval op audiëntie bij de aartsbisschop. Maakte hij gebruik van zijn nota's of van zijn geheugen, het plaatst vraagtekens bij de nauwkeurigheid van wat hij geschreven heeft, voor de transcriptie en analyse verwijzen wij naar de volledige publicatie van het Manuaal¹.

Wij beperken ons hier tot de bladzijden die verwijzen naar de missies die hij volbracht ten tijde van de Negenjarige Oorlog. Deze bladzijden

1 Het Manuaal van Pastoor Carolus Tourneur (Merchtem 1678 – 1704), de auteurs danken L. Asselman, R. Asselman, B. Croket, prof. Dr. W. Thomas, Dom W. Verleyen voor hun bereidwillige hulp.

zijn interessant omdat ze in de vorm van onkostenrekeningen getuigen van de moeite die men moest doen om de Vrijheid Merchtem te vrijwaren van brandschatting.

Pastoor Carolus Tourneur

Carolus Tourneur S.T.B.F. werd geboren te Halle en kwam als deservitor op 22 juni 1678 in Merchtem terecht. Oorspronkelijk aangesteld voor een periode van 6 weken, verlengd met 3 maanden en daarna op uitdrukkelijke vraag van de parochianen benoemd tot pastoor. De afkorting -s t b f- "*Sacrae Theologiae Baccalaureus Formatis*" wijst erop dat hij theologie heeft gestudeerd, hoogstwaarschijnlijk in Leuven².

Een goede start maar op de een of andere manier vertroebelde de relatie, te populair? Processen? Geld speelde hoogstwaarschijnlijk ook een rol. Volgens het decanale verslag van 1688 weigerde hij de griffier van de Vrijheid Laurentius Wellens, die zijn rekeningen altijd te laat betaalde de paascommunie omdat deze hem geen biechtbewijs kon voorleggen³.

Uit het epistel⁴ dat hij op 21 januari 1692 als antwoord schreef aan de heer van Merchtem blijkt dat hij het daar ook al verkorven had. Hij had op eigen initiatief door de aartsbisschop een onderpastoor laten aanstellen. Een onderpastoor die dan nog betaald werd met de inkomsten van het voormalige St. Katharina hospitaal. De heer Joannes Van Eelen, diplomaat en soldaat die ooit de Merchtemse heerlijkheid voor 67.000 fl. kocht en die zichzelf zag als de beschermer der armen verwijt hem met geld te smijten en zijn plaats in de toenmalige pikorde niet te kennen. In zijn visitatierapport⁵ uit 1695, het jaar dat Van Eelen stierf, bericht landdeken Ignatius Sophie nochtans over een hard werkende pastoor die waakte over 1.200 communicanten en een goede naam en faam genoot. Volgens datzelfde rapport hield hij zijn registers bij, bezat hij een bibliotheek en mocht hij duivels uitdrijven. De enige inkomsten die hij persoonlijk genoot kwamen van de Onze Lieve Vrouw kapelanij die bij de parochie hoorde, maar de inkomsten hiervan gebruikte hij

2 Informatie verstrekt door Dom. W. Verleyen .

3 Heemkring Soetendaelle. 1989. *Merchtem Kerk en Parochie O.L.Vrouw-ter-Noodt*.

4 M. Sacré. 1904. *Geschiedenis ...*, p. 472.

5 J. Spanhove. 1982. *Merchtem in 1695*.

om de onderpastoor te betalen. Over de kerk- en armenmeesters, die hier in de Vrijheid dankzij een vonnis van de Raad van Brabant zonder enige inspraak van de pastoor werden aangesteld, had de landdeken niets goeds te vertellen.

Niettegenstaande de ruzies met de wereldlijke overheden ondernam Tourneur gevaarlijke tochten naar de Franse en andere legerkampen om de brandschatting van het dorp te verhinderen.

Moegetergd en gedesillusioneerd vertrok hij in 1703 naar zijn broer die pastoor was van Nattenhaasdonk (Hingene) waar hij op 27 september 1714 stierf, als een kaars opgebrand, wat boeken en een weinig geld nalatend.

Hij werd in 1703 opgevolgd door Joannes Platteborse, die het hier ook niet lang volhield, Platteborse werd in mei 1705 naar Hoeilaart verplaatst wiens pastoor Egidius Mertens toen naar Merchtem kwam en hier in 1741 overleed.

Op missie

De 17^{de} eeuw was de eeuw van Lodewijk XIV, de Zonnekoning, een man wiens machtshonger onze gewesten tot in de 18^{de} eeuw in een bijna permanente staat van oorlog dompelde. Een oorlog voert men nooit alleen, daarom streden zijn Spaanse, Duitse, Oostenrijkse, Engelse en Hollandse geestesgenoten ijverig mee; de te verdelen prijzenpot was immers de moeite waard en noblesse n'oblige! Het verhaal doen wij hier niet meer uit te doeken, anderen⁶ deden dat reeds uitvoerig; belangrijk is dat Merchtem zwaar geleden heeft, zowel van vriend als vijand.

Aan de hand van de in rekening gebrachte onkosten kunnen we zijn reizen reconstrueren: een overzicht van zijn peripetieën:

- Van 6 tot 11 augustus 1689 is hij in Brussel bij het Franse leger, voor 4 dagen huurt hij een paard en voor 2 dagen een gids.
- Hij gaf 40 gulden om “*den brandt te verhoeden van alle huysen ront om den kerke den 17 Aug 1689*”.
- De vijand (wie ?) heeft op 27 september 1689 tot op de vaart gebrandschat. Te paard gaat hij naar een kamp van het Franse leger te Sint –Katherina -Lombeek.

6 W. Thomas en P. Feytens. 1997. *Merchtem en de Negenjarige Oorlog*.

- Van 12 tot 16 juli 1691 gaat hij naar “bergen,”⁷ hij brengt maar 4 dagen in rekening omdat hij het paard van Jan van Mulders mocht gebruiken. Waarschijnlijk gaat hij naar het kasteel van Bergen waar voor 500 dagen onze meier Henricus van Herbosch en Nicolaes Goossens door de Fransen werden gevangen gehouden; het kostte de Vrijheid 2400 gulden⁸
- Van 23 tot 25 juli 1691 gaat hij terug naar het Franse kamp in Braine –Le –Comte (’s-Gravenbrakel).
- Van 27 tot 28 augustus 1691 trekt hij samen met Jan van Mulders naar Brussel bij een zekere heer Ivens om over de “*contributies en verlossingen van de meyer*” te onderhandelen; de kosten belopen een viertal stuivers.
- In september 1691 gaat hij voor twee dagen naar Antwerpen om de heer van Merchtem te spreken.
- Van 30 juli tot 1 augustus gaat hij “*teydig*” met de meyer van “*Hennuwiers*,” Hennuyères (een deelgemeente van Braine-Le-Comte) met wie hij kampeert nabij Soignies (Zinnik).
- Van 12 tot 13 september 1692 gaat hij naar het kamp van het Franse leger in Ninove om te onderhandelen over de te betalen belastingen.

Onze pastoor trok er tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) een paar maal op uit om te onderhandelen over de veiligheid van de Vrijheid; gevaarlijke reizen, ook voor een pastoor. In augustus 1691 reist Tournieur bijvoorbeeld naar Brussel om de meyer vrij te kopen. Onze beschermheer ridder Joannes Van Eelen moest hij binnen de veilige muren van Antwerpen gaan informeren over de gang van zaken in zijn heerlijkheid. Waarschijnlijk maakte hij deze reizen in opdracht van de Merchtemse notabelen. Carolus Tournieur kende misschien niet zijn plaats in de wereld, aan inzet ontbrak het hem in ieder geval niet. Rijkdom en eer brachten de reizen hem ook niet, het is niet onwaarschijnlijk dat hij nog lang op de terugbetaling van de door hem in rekening gebrachte onkosten heeft moeten wachten.

7 Waarschijnlijk Mons naar het kasteel van de graven van Henegouwen.

8 W. Thomas en P. Feytens. 1997. ... p. 13.

Literatuur

- E. CRICK en H. VERTONGHEN, 2007. *Het Manuaal van Pastoor Carolus Tourneur (Merchtem 1678 – 1704)*. Publicatie in voorbereiding. Heemkring Soetendaelle. 1989. *Merchtem Kerk en Parochie O.L.Vrouw-ter-Noodt*. Merchtem: Soetendaelle v.z.w.
- M. SACRÉ, 1904. *Geschiedenis der Gemeente Merchtem*. Rousseleare: Jules De Meester.
- J. SPANHOVE, 1982. Merchtem in 1695. *E.S.B.*, 65: 90-98.
- W. THOMAS en P. FEYTENS. 1997. Merchtem en de Negenjarige Oorlog 1689-1697. *Heempraatje Heemkring Soetendaelle*, september 1997.

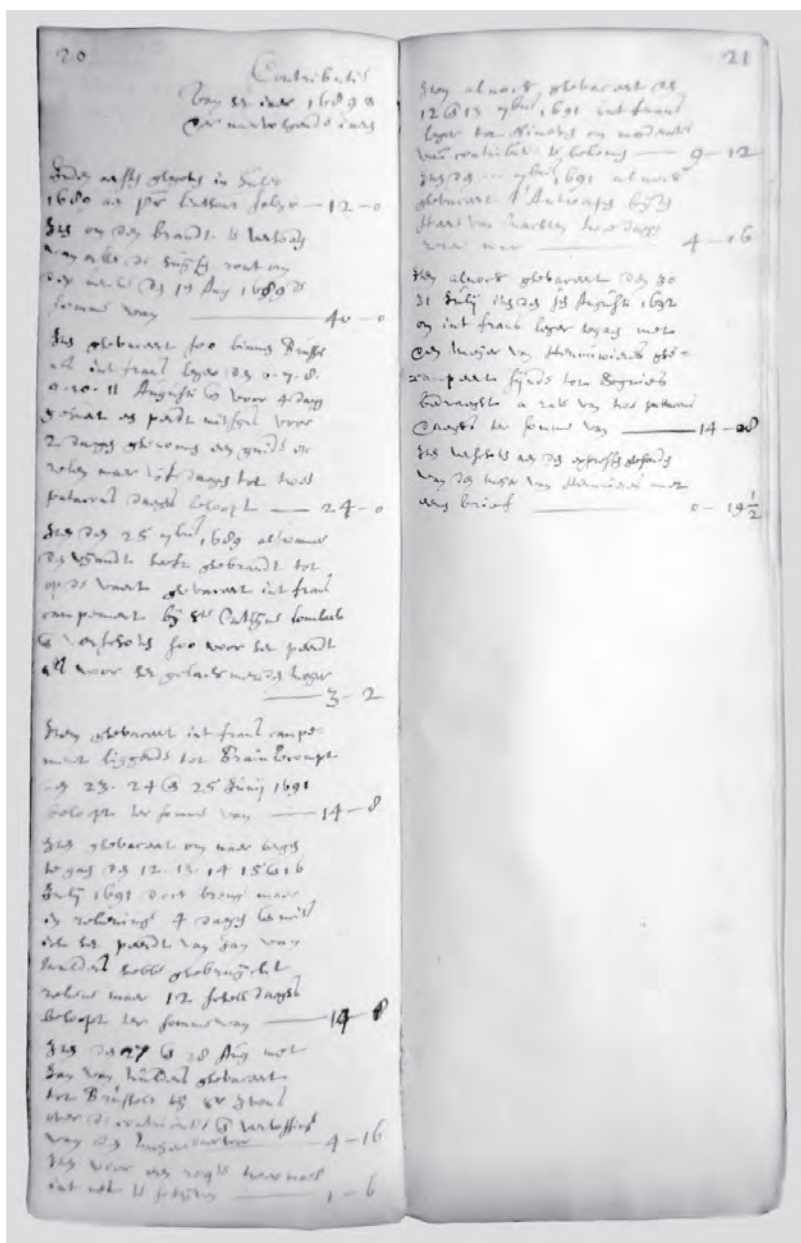
Transcriptie

Transcriptie p. 20

Contributis
van het iaer 1689 en
de naervolgende iaeren

Inden eersten gegheven in Julio
1689 aen pr linthout saliger- 12 - 0
Item om den brandt te verhoeden
van alle de huysen ront om
den kercke den 17 Aug 1689 de
somme van - 40 - 0

Item gevaert soo binnen Brussel
als int franse leger den 6 - 7 - 8 -
9 -10 - 11 Augusti en voor 4 daegen
gehuert ene perdt mitsijns voor
2 daegen ghenomen een guids en
reken maer vijf daegen tot tross
patacoms daeghs beloopt - 24 - 0
Item den 25 7bris 1689 alsio naer
den vijandt heeft gebrandt tot
op de vaert gevaert int frans
campement bij ste Catlijne lombeek
en verschoten soo voor het peerdt
als voor het gelach met den meyer -3 -2
Item ghevaert int Frans campe-
ment liggende tot Brainlecompt



Bladzijden 20 & 21 uit het Manuaal van C. Tourneur
(foto: Hedwig Vertonghen)

den 23-24 en 25 Junij 1691
beloopt ter somme van - 14 - 8

Item ghevaert om naer bergen
te gaen de 12.13.14.15 en 16
July 1691 daer brengen maer
in rekenige 4 daeghen en mits
ick het peerdt van Jan van
Mulders hebbe gebruyckt
reken maer 12 schels daeghs
beloopt ter somme van - 14 - 8

Item den 27 en 28 Aûg met
Jan van Mulders ghevaert
tot Brussel bij Sr Ivens
over de contributies en verlossingen
van den meyer daer voor - 4 - 16

Item voor een req^{ts} tweemael
int net te schrijven - 1 - 6

Transcriptie p 21

Item alnoch ghevaert den
12 en 13 7bris 1692 int Frans
leger te Ninove om moderaties
van de contributies te bekomen - 9 - 12

Item de ... 7 bris 1691 alnoch
ghevaert t' Antwerpen bij de
Heer van Merchten twee daegen
reken maer - 4 - 16

Item alnoch gevaert den 30
31 July item den 1e Augûst 1692
om int Frans leger teydidig met
den meyer van Henuwiers ghe-
vaceert synds tot Soignies
bedraeght a rato van tros pattacons
daeghs ter somme van - 14 - 18

Item verschoten aen den expresse ghesonde
van den meyer van Henuwiers over
eenen brief 0 - 19 1/2

Spreuken en gezegden rond het woord “aard”

Jan Antoon van ELSEN (†)

Hij heeft een aârken naar zijn vaârken.

Al snijdt men de hond zijn staart af, altijd blijft hij een hond.

Botten blijven platvis.

De ton riekt naar de haring, de vis aard naar de zee.

Wie kan een hond het bassen beletten?

Omdat de natuur de zin bedwingt, is ‘t dat de kat op de muizen springt.

Een licht hart treurt niet, een wijde broek scheurt niet.

Hij moet van kwaden aard zijn, die nooit vreugde zien mag.

De oude natuur komt het venster weer in, al keert men ze met de bezem de deur uit.

Zend de kat naar Engeland en ze zegt miauw als ze thuis komt.

Men ontwent soms de leer, de natuur nimmer meer.

De vors springt weer naar zijn poel, al zat hij op een gulden stoel.

De wolf ruit wel van baard, maar niet van aard.

De wolf verliest zijn tanden wel, maar niet zijn aard, dan wel zijn vel.

Op straat, in huis of aan de dis, een zot toont immer wat hij is.

Al wordt de zwarte smid een koninkrijk bevolen, nog zal hij spreken van zijn ijzer en zijn kolen.

Een ezel verliest zijn oude haren wel, maar zijn oude parten niet.

Kwaaie vader, kwaaie moeder, kwaaie zuster, kwaaie broeder,
kwaai pot, kwaai lepel, kwaad voedsel, kwaad broedsel.

De vrucht is, gelijk de zucht is.

Natuur is onze naaste geboort.

Men kent de boom aan zijn vruchten, gelijk de pijn aan haar zuchten.

Zo de klok is, zo de klepel, zo de pot is, zo de lepel.

**Kent gij nog zulke uitdrukkingen, waaruit
“de ware aard van het beestje” spreekt?**

In rapport met de tijd

Een halve eeuw Nederlandstalig universitair theologieonderwijs in Brussel

Guy L.J. Liagre

‘In 1897 verliet een schip genaamd de *Belgica* de haven van Antwerpen met bestemming Zuidpool. België miste alle ervaring in het Zuidpoolgebied. De expeditie werd met scepsis omringd maar slaagde er toch in de allereerste overwintering in het Zuidpoolgebied te volbrengen. Dat de expeditie lukte had zij te danken aan de hardnekkige wil van commandant de Gerlache en zijn bemanning.’ Met dit beeld werd in 1975 de academische zitting bij het zilveren jubileum van de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid in Brussel geopend.¹ Men had in België traditie noch ervaring inzake academisch protestants theologisch onderwijs en velen betwijfelden of deze (aanvankelijk Franstalige) onderneming om een theologische opleiding op universitair niveau te starten, kon slagen.² Toen het eenmaal duidelijk werd dat het lukte, kwam in 1954 met de hulp van de Nederlandse Hervormde Kerk een Nederlandstalige afdeling tot stand. Dr. Alexander Bronkhorst trok op 29 april 1954 voor de eerste keer naar Brussel om er aan een aantal Belgische godsdienstleraren (onderwijzers of pedagogen zonder theologische opleiding), college te geven.³ Bij het schrijven van dit artikel ben ik mij er nogmaals van bewust geworden hoeveel de Brusselse Faculteit aan zijn inzet tijdens de pioniersjaren te danken heeft. Het lukte hem niet alleen om het Nederlandstalige theologieonderwijs in België gestalte te geven, maar de aantrekkingskracht ook tot over de landsgrenzen uit te breiden. Tientallen Nederlandse studenten, docenten en hoogleraren vonden de afgelopen vijftig jaar de weg naar

1 P. Mahillon 1976, 21.

2 In de gebouwen van de FPG is als onderdeel van de vakgroep kerkgeschiedenis het protestants documentatiecentrum (ProDoC) gevestigd, dat alle documentatie over de geschiedenis van het Belgisch protestantisme verzamelt en het bronnenmateriaal inventariseert. ProDoC bezit naast een unieke collectie boeken en tijdschriften een eigen uitgeverij, die in 1999 o.a. een door H.R. Boudin samengestelde *Bibliografie van het Belgisch Protestantisme 1781-1996* uitgaf.

3 A.J. Bronkhorst 1976, 81-100. A. de Groot 1984, 10-32.

de ‘kleine, maar weerbare Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel’, waarvan dit artikel, als derde in een reeks over het Nederlandstalig protestants theologieonderwijs in Brabant, op beknopte wijze enkele aspecten wil schetsen.⁴

De Hervormde Academie

‘De Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel zet de traditie voort van de Hervormde Academie te Gent uit de XVI^{de} eeuw (1578-1584). Ze is de enige instelling voor hoger onderwijs in België die tweetalig onderwijs verschaft met het oog op het toekennen van de graden van licentiaat en doctor in de protestantse godgeleerdheid’. Met deze openingszin als insteek voor de studiegids 2003-2004, positioneert de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid zich in een traditie die reeds in de zestiende eeuw werd ingeluid.⁵ In die periode (1578 tot 1584) werd in Gent een protestantse academie opgericht die ondanks het repressieve optreden van Filips II wilde zorgdragen voor de opleiding van predikanten die de Vlaamse taal machtig waren.⁶ De concrete historische aanleiding was de triomf van de herwonnen eenheid in de ‘Pacifiatie van Gent’ en de reactie hierop. Deze vond op 8 november 1576 plaats als een schakel in de opstand van de XVII provincieën tegen Filips II. In voorafgaande jaren waren duizenden gereformeerden waaronder verscheidene leden van de gereformeerde kerkenraad, de stad uitgevlucht.⁷ Het is niet overdreven de Pacifiatie van Gent als Europees nieuws te bestempelen. De vervolging op basis van plakkaaten tegen de protestantse ketteren en op basis van de criminele ordonnantie van Alva tegen de reformatorische gelovigen, werd in de toekomst opgeschort. Er werd een algemeen pardon afgekondigd, een amnestie zonder beperkingen. Het gesloten vredespact gaf de moge-

4 Zie voor het citaat de opdracht in J. Wiersma 1988.

5 W. Lutjeharms 1978, 68-74.

6 P. Fredericq 1878, 245-262. Fredericq zag zich genoodzaakt om enkele jaren later een aantal fouten recht te zetten: 1883, 51-121. F. van der Haegen 1889 publiceerde in diezelfde periode. Ook Nederlandse auteurs bogen zich over de geschiedenis van deze instelling, waarschijnlijk de kleinste onder de hervormde academies. C.A. Tukker 1965. Verder nog: L. Halkin 1987, 105-114 en 1974, 95-100. Op 4 oktober 1984 werd de Luikse historicus Halkin vanwege zijn verdiensten voor het onderzoek naar de geschiedenis van de reformatie tot eerste doctor honoris causa van de Brusselse theologische faculteit benoemd.

7 *Opstand en Pacifiatie* 1976.

lijkheid aan de Spanjaarden om uit de Nederlanden te vertrekken en voortaan mocht iedereen overal verblijven en reizen. Dit impliceerde dat men zonder problemen van de ene naar de andere provincie kon trekken, wat vooral voor de handel gunstig was. Volgens artikel 13 van het verdrag moesten alle beelden die aan Alva herinnerden en door hem waren opgericht, worden neergehaald. Kortom: de Pacificatie luidde een nieuwe tijd in en de gevolgen bleven niet uit. Op 28 oktober 1577 werden leden van de Staten van Vlaanderen gevangen genomen door François van de Kethulle, Heer van Rijnhove en Kroiveld, bevelhebber van Dendermonde en leider van de Gentse calvinisten. Deze Staten ageerden tegen de politiek van de Prins van Oranje en bevorderden de Spaanse politiek van Don Juan. De landvoogd wilde de principes van het katholicisme handhaven die neerkwamen op een algeheel verbod van de uitoefening van de protestantse godsdienst. Eenmaal de Gentse Pacificatie was geschonden, vond op 1 november 1577 een staatsgreep plaats en kwam een democratische dictatuur tot stand. Aan de basis lag een corporatieve gedachte die werd gedragen door een coalitie tussen calvinisten en de leden van de ambachtsgilden. Onder voorzitterschap van Willem van Oranje werd op 14 januari 1578 de magistraat vervangen. De stad Gent wilde met de teruggeschonken privileges haar vroegere macht en aanzien in Vlaanderen herwinnen en vooral ook van het eens bloeiende Gent weer een koopstad ('gelyc Genève') maken. Vanaf 1 juni belegde de Gereformeerde Kerk openbare erediensten. Op 1 juli 1578 werd het bisschoppelijk seminarie gesloten en de pauselijke eredienst verboden. Dat het er niet zachtzinnig aan toeging, kan men afleiden uit de hier en daar geuite wens dat tegen half augustus 'alle kerken gebroken en alle priesters uit de stad verdreven zouden zijn.'⁸ Het succes van het calvinisme was zo groot dat de kerkenraad ondertussen aan de Nationale Synode in Dordrecht om meer predikanten had verzocht. Het antwoord liet niet op zich wachten en op 6 oktober 1578 reeds verheugden de protestanten zich in de opening van een calvinistische theologische opleiding. Na radicalisering van de stadspolitiek door fanatieke gereformeerden dreigde de situatie spoedig uit de hand te lopen. Willem van Oranje kwam enige tijd later persoonlijk orde op zaken stellen. Het resultaat was dat de ontwikkelingen weer in rustiger vaarwater terechtkwamen. In februari 1580 kon de predikantenopleiding verhuizen naar het Predikherenklooster, waarbij bovendien een Latijnse school met internaat werd ingericht. Bij

8 J. Briels 1985, 27.

de uitreiking van de eerste eredoctoraten aan de Protestantse Faculteit in 1984 werd deze geschiedenis indachtig, het vroegere pand van de Academie als plaats van bijeenkomst gekozen. Helaas is weinig bronnenmateriaal bewaard gebleven, op een handgeschreven journaal van Filip van Campenen na. Deze rooms-katholieke jurist, wiens broer in dezelfde stad een calvinistische voorvechter was, probeerde tussen 1566 en 1585 in een kroniek de gebeurtenissen in Gent te verslaan. Uit deze documenten is door de Luikse historicus L. Halkin een lijst van leerlingen en leerkrachten gereconstrueerd. De rekatholisering van de stad zou echter niet lang meer op zich laten wachten. Slechts zes jaren hield het calvinistisch experiment stand. In 1584 werd de stad belegerd, viel het schoolleven stil en vluchtten de resterende theologiestudenten uiteindelijk de stad uit.

De negentiende eeuw

Bij aanvang van de negentiende eeuw zal Koning Willem I zich op deze voorgeschiedenis beroepen om in Gent een nieuwe universiteit te grondvesten.⁹ Een theologische opleiding ontbrak echter vooralsnog. De Vlaamse gemeenten werden bediend door Nederlandse predikanten en die werden in hun vaderland opgeleid. Met de Belgische onafhankelijkheid in 1830 verdween de organisatie die de protestantse kerken 14 jaar in synodaal verband had verenigd. De onafhankelijkheid was ook het begin van het steeds verder terugdringen van de taalrechten van de Vlaamse bevolking. Kerkelijk was de voertaal Frans: Nederlandse in België werkende predikanten voerden alle correspondentie in het Frans, wat nog meer dan een eeuw zo zou blijven. In het midden van de negentiende eeuw was wel het idee ontstaan om een eigen Belgische theologische faculteit op te richten, maar uitsluitend Franstalig.¹⁰ Het was de protestantse Luikse hoogleraar en verwoed oriëntalist Victor Chauvin die de noodzaak voor zo'n Belgisch hoger instituut voor protestantse theologie onderstreepte.¹¹ Zelf nam hij zich voor om in Luik op universitair niveau Hebreeuws te doceren, maar het bleef bij een voornemen. Hoewel de protestantse minderheid op

9 *BELPRO* 23 (= persberichten archief ProDoc) (10-10-1967).

10 H.R. Boudin 2000, 29-37.

11 G(aussen), 1863, 166-171. 'Chauvin Victor' 1922, 115 ev. R(ober) O(sterman) 1913, 1 ev. V(ictor) A(ndry) 1913, 5.

academisch niveau in het jonge België goed vertegenwoordigd was en alle universiteiten (op de Leuvense na) onder haar docenten en hoogleraren actieve protestanten telde, was de stichting van een eigen theologische opleiding kennelijk nog te hoog gegrepen.¹² Studenten bleven voor hun theologiestudie op het buitenland, Nederland maar vooral Genève, aangewezen.¹³ In deze stad was tijdens de Belgische onafhankelijkheid onder impuls van het Réveil een *Ecole de théologie* opgericht, waaraan ds. Jean Henry Merle d'Aubigné (die toen predikant in Brussel was) tot hoogleraar werd benoemd. Deze theologische hogeschool wilde reageren tegen een louter christelijk moralisme en een geloof van goed fatsoen. Tussen 1837 en 1919 liepen 52 Belgen - waaronder 4 Vlamingen uit Oost-Vlaanderen en 2 uit West-Vlaanderen - in Genève college. H.R. Boudin heeft alle documenten hierover nagetrokken en een volledige studentenlijst met genealogische, academische en biografische gegevens gepubliceerd. Hij signaleert hierbij dat een wisselend aantal Belgen ook studeerde aan de faculteiten te Parijs, Montpellier, Straatsburg, Lausanne, Glasgow, Edinburg en Groningen. Om de Vlaamse bevolking met het evangelie te bereiken en de opleiding dichterbij huis te halen, werd in 1875 in Brussel onder impuls van de in Nederland opgeleide ds. Nicolaas de Jonge de eerste opleidingsschool voor evangelisten opgericht.¹⁴ Die voorzag in een praktijkgerichte driejarige opleiding, telde onder andere Vincent van Gogh onder haar leerlingen, maar haalde bijlange geen academisch niveau. Het was wachten tot 1942 vooraleer de eerste aanzetten tot de oprichting van een eigen theologische faculteit zouden worden gegeven.

1942-1954

In 1942 werd op verzoek van enkele jongeren, die theologie wilden studeren maar vanwege de oorlogsomstandigheden niet naar het buitenland konden vertrekken, door Matthieu Schyns een commissie voor

12 P. Mahillon 1987, 131-172.

13 H.R. Boudin 1987, 15-31. Idem 1987*, 115-126.

14 Drie opleidingsscholen, die samen ongeveer 40 evangelisten voor Vlaanderen hebben opgeleid zagen het levenslicht: 1875-1886 (Brussel); 1900-1911 (Vilvoorde); 1921-1926 (Geraardsbergen). (zie onze vorige bijdragen)

theologische studie gevormd.¹⁵ Schyns was op dat moment predikant van de Franstalige protestantse kerk in Brussel en houder van een in Genève behaald doctoraat. Hij stelde - in samenwerking met zowel de *Eglise Chrétienne Missionnaire belge*, de *Eglise évangélique méthodiste* als de *Eglises évangéliques protestantes* - een studieprogramma op, dat door de universiteiten van Genève en Parijs werd aanvaard.¹⁶ Hierdoor zouden de studenten na het beëindigen van de vijandelijkheden in één van deze universiteiten kunnen instromen. Zes belangstellenden lieten zich inschrijven. In 1943 zouden er nog drie bijkomen. Tot op heden is de toen ontstane oecumenische dimensie één van de meest kenmerkende eigenschappen van de Faculteit in Brussel gebleven. Vanaf de aanvang werden docenten uit verscheidene theologische richtingen aangetrokken en hebben studenten uit de meest uiteenlopende horizonten samen op de collegebanken gezeten. In 1969 telde men onder de studenten in de twee afdelingen leden van niet minder dan dertien verschillende protestantse kerken.

We zullen niet ingaan op de biografie van alle docenten, dat hebben we elders reeds uitvoerig gedaan. Beperken we ons tot de Brusselse regio, dan ontdekken we onder de docenten van het eerste uur onder andere dominee A.G.B. Ten Kate. Hij combineerde op dat moment het predikantschap van de Nederlandstalige gemeenschap te Brussel met actief verzetswerk en een cursus homiletiek (predikkunde).¹⁷

Na de bevrijding in september 1944 werden de cursussen echter niet onmiddellijk hervat. Een aantal studenten werden gemobiliseerd en van de drie deelnemende kerken bleken er slechts twee belangstelling te hebben om de aangevatte cursussen voort te zetten.¹⁸ De conservatieve *Eglise Chrétienne Missionnaire belge* verkoos haar predikanten in opleiding als vanouds liever naar de bekende theologische faculteiten in het buitenland te sturen. Men berekende bovendien dat, om de opleiding levensvatbaar te houden, elk jaar minstens zes nieuwe

15 M. Schyns 1976, 53-66. Matthieu Guillaume Schyns (26-10-1890 tot 22-11-1979) was achtereenvolgens predikant in Ittre, Seraing, Brussel en Tienen (Franstalig). Vice-voorzitter van de synode van 1938 tot 1942 en voorzitter van 1942 tot 1954. Stichter van en hoogleraar aan de protestantse faculteit van 1942 tot 1977.

16 'Studium der Theologie 1942, 164.

17 A. ten Kate (3-12-1897 tot 31-10-1947) was predikant in Brussel van 26-6-1927 tot 31-10-1947. Werd vice-voorzitter van de synode in 1938. H.R. Boudin, 1994.

18 M. Schyns 1945, 29.

kandidaten nodig waren. Een probleem vormde het feit dat in België niet genoeg gepromoveerde docenten voorhanden waren, waardoor de internationale academische erkenning in het gedrang dreigde te komen. Uiteindelijk werd na vijf jaar voorbereiding besloten om het er toch op te wagen.¹⁹ In oktober 1950 werden de lessen hervat, met in totaal negen studenten voor de twee taalsecties samen. De inaugurele oratie getiteld *Genèse de notre école* werd gehouden door M. Schyns. Aan Nederlandstalige kant was men ondertussen in België op zoek gegaan naar docenten. Een aantal niet gepromoveerde predikanten werd belast met het geven van lessen. De Gentse hoogleraar F. Ganshof (Kerkgeschiedenis van de Middeleeuwen) en de Vilvoordse historicus dr. A. Verheyden (Kerkgeschiedenis van Vlaanderen; Wijsbegeerte van de geschiedenis) gaven les in beide landstalen en stonden samen met de doctoren W. Beekenkamp (kerkgeschiedenis van de 18^{de} eeuw) en W.F. Dankbaar (die later hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen zou worden en algemene kerkgeschiedenis van de 16^{de} eeuw doceerde) van 1950 tot 1952 borg voor de kwaliteit van het geboden onderwijs.²⁰ In 1952 hield de Nederlandstalige afdeling op te bestaan. Niet een gebrek aan studenten speelde hierbij een rol, wel de drukke bezigheden van de docenten die teveel andere taken en verantwoordelijkheden hadden.

De start van een Nederlandstalige afdeling in 1954

In het vroege voorjaar van 1953 was er in Brussel een bijeenkomst van vertegenwoordigers van de Belgische kerken met het moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk. Ook enkele andere Nederlandse belangstellenden waren present. Voor zover het de Franstalige afdeling betrof kon Schyns optimistische geluiden laten horen.²¹ Toen de Nederlandstalige afdeling aan de orde kwam, kon hij slechts verklaren 'la section flamande est en panne'. Met de vraag om de mogelijkheid te onderzoeken of door de Nederlandse kerken in overleg met de Wereldraad van Kerken een theoloog naar Brussel zou kunnen worden gezonden om een Nederlandstalige afdeling op de been te brengen, spoorde het gezelschap terug naar huis. Het viel

19 A. Mascaux 1950, 1. (6-8-1950). 1-2. (13-8-1950), 22.

20 *Rapport* 1952.

21 Séance d'ouverture 1953, 5-6.

tegen: de Wereldraad van Kerken bewerken bleek een moeilijker opgave dan gedacht. Gelukkig wilde de Nederlandse Hervormde Kerk verder gaan en voor de eerste tien jaren een half salaris garanderen. De Belgische kerken zouden voor de andere helft van het salaris instaan. Op deze basis benoemde de raad van bestuur van de embryonale theologische faculteit dr. A.J. Bronkhorst tot hoogleraar en 'directeur van het Nederlandstalig Theologisch centrum' aan de Ter Kamerenlaan in Brussel.²² Die zag zich als de enige betaalde kracht voor een enorme uitdaging geplaatst. Hij moest op zoek gaan naar docenten die pro deo deze taak op zich wilden nemen. Maar het lukte. Meerdere Nederlandse docenten werden aangetrokken

Via H. Berkhof kwam Bronkhorst in contact met de Hongaar Attila Szekeres.²³ Die was, vanaf eind 1947 als Bernardiner beursstudent te Utrecht studierend, in 1952 gepromoveerd. Door de politieke ontwikkelingen in zijn land gedwongen koos hij de ballingschap. Szekeres zou nooit meer naar zijn vaderland terugkeren. Gedurende die ballingschap heeft hij gezien hoe de stemmen van befaamde theologen, die hem hadden leren denken, stuk voor stuk tot zwijgen werden gebracht. Zelf ontpopte Szekeres zich tot een theoloog van Europees formaat die ook buiten de grenzen, zowel aan Duitse als aan Zwitserse universiteiten bekendheid verwierf.²⁴ Toch wilde hij in België eenvoudig het werk doen dat gedaan moest worden. Hij was bereid als predikant de kleine protestantse gemeente van Leuven te dienen. Weliswaar was dit een onbetaalde baan die hij diende te combineren met godsdienstonderricht aan de openbare scholen, maar hij aanvaardde de opdracht. Szekeres schreef over godsdienstwijsbegeerte, dogmatiek, hermeneutiek en verdiepte zich in Delacroix, Beaudelaire en vooral Pierre Teilhard de Chardin.

Bij het begin van het allereerste studiejaar mocht de kersverse hoogleraar Bronkhorst op 20 oktober 1954 een inaugurele oratie houden over het onderwerp *Kerk en Theologie*.²⁵ Het werd een pleidooi voor

22 G.C. van Niftrik 1954, 245-246.

23 Attila Szekeres (3-4-1923 tot 12-3-1974) was predikant in Leuven van 17-10-1954 tot 30-6-1969. Leraar protestantse godsdienst van 1954 tot 1964. Hoogleraar aan de FPG van 1954 tot 1974 en in de Franstalige afdeling van 1966 tot 1974. Decaan van de FPG van 1972 tot 1974.

24 G. van Leeuwen 1974, 3. A. Szekeres 1974, 7-9.

25 A.J. Bronkhorst 1954.

wetenschappelijke theologische studie in de vaak door piëtisme (d.i. innerlijk gericht) beïnvloedde verhoudingen in protestants Vlaanderen. De koers was uitgezet en Bronkhorst stortte zich met volle overgave op zijn taak. Hij werd aangesteld als godsdienstleraar in de middelbare scholen, een leeropdracht die hij tot 1963 met zijn academisch werk combineerde. In dat jaar werd hij benoemd tot inspecteur protestantse godsdienst op de openbare scholen.

De eerste periode: 1954 – 1960

De eerste jaren waren van cruciale betekenis voor het starten van de nieuwe Nederlandstalige theologische opleiding. Ze duurden ongeveer tot 1960. In de jaren 1954-1960 werden de eerste studenten opgeleid en werd de Faculteit – letterlijk – opgebouwd. Om niet alleen de kleine groep studenten te bereiken, werden regelmatig werkconferenties georganiseerd waar alle belangstellenden welkom waren. De eerste conferentie vond plaats van 20 tot 22 februari 1955. Tussen dat jaar en 1961 werden er in totaal een veertiental van dergelijke werksessies gehouden.²⁶ De sprekers spoorden pro deo uit Nederland naar Brussel, maar de Belgische godsdienstleraren kregen hiervoor door bemiddeling van het ministerie van onderwijs een dag vrij, vergoeding van reiskosten en een warme maaltijd. Meteen was ook in de herstarte Nederlandstalige afdeling de reeds eerder vermelde oecumenische toon gezet. Soepel probeerde de kleine Faculteit op de nieuwe theologische inzichten in te spelen, maar steeds werd men geconfronteerd met kleinschaligheid van de Belgische realiteit en hierdoor de moeilijkheid om aan echte Belgische theologiebeoefening te doen. Voor menig docent was Brussel slechts doorgangsstation naar andere theologische en wetenschappelijke oorden. De docenten werden zo zwaar belast dat ze moeite hadden om het allemaal bij te benen.

De pioniers zouden in de loop van de daaropvolgende jaren stilaan plaats ruimen voor een tweede generatie docenten. Het waren gepromoveerde theologen die de Nederlandstalige afdeling samen tot bloei zouden brengen. Van de vijf niet gepromoveerde predikanten die zich in 1954 ter beschikking stelden, bleven na 6 jaar slechts de Brusselse predikant Pieter Fagel (preekoefeningen) en zijn Gentse collega Edward Pichal op post.

26 A.J. Bronkhorst 1976, 94-101.

De tweede periode: 1960 – 1965

Na een eerste periode van opbouw en uitbouw werden, in wat ik gemakshalve de tweede periode heb genoemd, de eerste diploma's uitgereikt en ontving de faculteit wettelijke erkenning (zie verder). Het was de tijd waarin een aantal nieuwe docenten - die een belangrijke rol zouden gaan spelen bij de verdere uitbouw en het voorgoed op de theologische kaart zetten van de kleine instelling – het onderwijzend corps vervoegden. Het zal achteraf een voor de toekomst dragende periode blijken te zijn. Ook hier beperken we de namenlijst, door enkel voor dit artikel in *Eigen Schoon* de meest belangrijke te vermelden. En dan is er allereerst A. de Groot, die zich als godsdienstleraar in Brasschaat ten noorden van Antwerpen had gevestigd. Hij behoorde tot de best geschoolde theologen die we toen in Vlaanderen hadden. Vrijwel onmiddellijk volgde op 20 juni 1960 zijn benoeming tot lector oecumenica en nog een aantal andere vakken. In de vrije uren ordende hij de bibliotheek van de in 1904 gestichte Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme, waarmee hij de basis legde van het latere protestantse documentatiecentrum ProDoC, een historische goudmijn voor al wie onderzoek verricht. Lang zou hij niet in België blijven. Een aanstelling als directeur van de theologische studiezaal van de Rijksuniversiteit te Leiden deed hem al na twee jaar naar Nederland terugkeren.

Gelukkig was er een valabel academisch alternatief voorhanden. De reeds in 1952 gepromoveerde lutherse predikant G.J. Lindijer was in 1960 naar Brussel gekomen als godsdienstleraar aan de Europese school. Op 7 maart 1964 begon hij zijn arbeid. Hij zou meer dan twee decennia aan het faculteitsleven participeren en bleef tot 2001 als predikant in bijzonder ambt verbonden aan de Nederlandstalige protestantse kerk van Brussel..

Het was in 1965 dat de Vlaamse Bruggeling A.J. Pieters aan de staf van de Nederlandstalige afdeling werd verbonden. Hij, de allereerste Vlaamse theoloog die het doctoraat behaalde, zou later synodevoorzitter van de Verenigde Protestantse Kerk in België worden. Aan de Franstalige afdeling studeerde hij als eerste student in 1957 af en was daarna in Cambridge op een ethisch onderwerp gepromoveerd. Spoedig daarna werd hem een hoogleraarschap aan de Franstalige kant aangeboden.

De derde periode: 1965 –1984

In de ontwikkeling van de Nederlandstalige afdeling was het jaar 1966 van insnjidende betekenis.²⁷ In dat jaar werd een derde periode ingeluid. Een jaar eerder - in 1965 - had de definitieve verhuizing naar de huidige locatie aan de Bollandistenstraat 40 te 1040 Brussel plaats gevonden.²⁸ Bronkhorst had zijn taak volbracht en er stond hem begin 1966 een nieuwe uitdaging te wachten, toen hij bericht ontving van zijn benoeming tot hoogleraar aan de theologische faculteit van de Utrechtse universiteit. Bronkhorst meende deze benoeming te mogen aanvaarden 'in de overtuiging', schreef hij, 'dat de taak waarvoor we in 1954 naar Brussel waren gekomen, de opzet en de organisatie van de Nederlandstalige afdeling, was voltooid. En dat het goed was dat de verantwoordelijkheid voor de verdere gang van zaken niet eindeloos in dezelfde handen zou blijven'.²⁹ Als decaan werd hij opgevolgd door de in België wonende W. Lutjeharms en zijn vakken werden overgenomen door de nieuw benoemde G. van Leeuwen. Aan de pas benoemde hoogleraar werd als 'organisatorische leider van de Nederlandstalige afdeling' de verplichting opgelegd om zich in de Brusselse regio te vestigen. In zijn brief van 23 maart 1966, waarin van Leeuwen uitsprak deze benoeming te zullen aanvaarden, schreef hij: 'Ik ben ervan doordrongen dat ik hiermee op een voor het Belgisch protestantisme belangrijke post geroepen word, en beloof mij naar beste vermogen aan deze taak te zullen wijden'. Dat heeft hij met grote trouw en ijver gedaan tot de neerlegging van zijn ambt in 1984.

Een nieuw tijdperk werd met zijn komst ingeluid, waarin van Leeuwen na de pionier Bronkhorst het boegbeeld van de Nederlandstalige afdeling werd.³⁰ 'De faculteit zou er een soort eigen tijdrekening op na kunnen houden', schreef hij later, 'en de jaren tellen als die voor, tijdens en na Bronkhorst. Zozeer was de Nederlandstalige afdeling met hem verbonden dat het in 1966 voor velen bijna onmogelijk gebleken moet hebben dat het ook zonder hem zou kunnen.' Nauwelijks besefte van Leeuwen welk een belangrijke rol

27 G. van Leeuwen 1976, 121-132.

28 A.J. Bronkhorst 1965, 10-13. A.J. Bronkhorst 1966, 2-7.

29 A.F.N. Lekkerkerker 1966, 77.

30 Gerrit van Leeuwen (4-8-1916 tot 3-12-1985) was hoogleraar aan de FPG van 1966 tot 1984. Decaan van 1974 tot 1980.

hij zelf in de aankomende decennia zou spelen. Onder zijn bezieling en in samenwerking met andere hoogleraren en docenten werd in die jaren aan de Nederlandstalige afdeling een gezicht gegeven dat de theologische opleiding niet alleen binnen, maar ook buiten de kerk erkenning bood.³¹ Na consolidering van de eerste pionierstijd en de tweede periode van strijd om officiële erkenning, die er kwam in 1963 met de erkenning van de licentiaats- en doctorstitels, bleek nu de tijd van verdere vormgeving van theologische opleiding en theologische (na)scholing aangebroken. Van Leeuwen was redactie-secretaris van 'Rondom het Woord', de theologische etherleergang van de NCRV, hoofdredacteur van het tweewekelijkse blad *De Stem*, voorzitter van de academie 'De Horst', lid van het directorium van de centrale bond voor inwendige zending en maatschappelijk werk, lid van de Generale Diaconale Raad en nog veel meer. Hij was de geknipte figuur om zich in de kleine faculteitsgemeenschap op alle deelgebieden van het godgeleerde ijs te wagen.

De jongste periode van 1985 tot heden

De laatste periode werd ingezet toen medio 1984 medisch onderzoek uitwees dat G. Van Leeuwen ongeneeslijk ziek was. Op 28 november nam hij met de indrukwekkende rede 'Heeft het alles zin gehad?' in de Nederlandstalige protestantse kerk in Brussel afscheid van de Brusselse faculteit.³² De 'gouden jaren' leken voorbij en de studentenpopulatie begon – zoals in Nederland – langzaam terug te lopen. De leiding van de twee taalsecties, het zogenaamde rectoraat, lag nu volledig in Belgische handen. De kerkhistoricus Boudin had deze functie na 1977 van Lutjeharms overgenomen. Na diens emeritaat trad van 1991 tot 2008 de geboren Brusselaar W.O.R. Willems, tot op dat moment predikant van de protestantse kerk in Vilvoorde, als rector aan.³³

31 G. Liagre 1987, 197-204.

32 G. van Leeuwen 1985, 9-23.

33 Willy Otto Richard Willems (10-8-1943) begon zijn loopbaan als onderwijzer in Boechout. Was godsdienstleerkracht van 1969 tot 1982 en predikant in Vilvoorde van 1980 tot 1991. Vice-voorzitter van de synodale raad van de VPKB 1989-1992. Hoogleraar FPG 1989-1992. Rector vanaf 1991 tot heden. 'UFGP Brussel: Nieuwe rector', in: *INFO VPKB* 6 (10-6-1991), 1.

Periodieken

Wat de eerste publicaties van de Nederlandstalige afdeling betreft, daarvoor moeten we weer teruggaan tot de periode van Bronkhorst. In samenwerking met de Nederlandse Uitgeverij Boekencentrum N.V. te 's Gravenhage verscheen in 1955 voor het eerst een periodiek met de naam *Veritatem in Caritate*. De publicatie nam als titel het devies van de faculteit over.³⁴ In de negen jaren dat deze publicatie verscheen leverden de docenten 75 grotere en kleinere artikelen, naast tientallen bijdragen over het wel en wee van de Brusselse theologische faculteit. Pas in de zeventiger jaren zou de draad weer worden opgepakt door de publicatie van de *Analecta* waarin naast algemene artikelen een aantal belangrijke bijdragen over de geschiedenis van de faculteit zelf verschenen. Na twee losse edities die met een interval van 12 jaar in 1975 en in 1987 verschenen, rolde in 1996 de eerste tweetalige publicatie van het jaarboek van de persen. Sindsdien verschijnt er ieder jaar een boek met wetenschappelijk gedocumenteerde artikelen en bijdragen uit alle vakgebieden. Ze worden geschreven door hoogleraren en docenten van beide taalsecties. In de reeks *In Caritate* verschenen enkele inaugurele lessen van de Nederlandstalige hoogleraren. Daarnaast vermelden we ook nog de in afleveringen verschijnende en door het protestants documentatiecentrum uitgegeven *Belgische Protestantse Biografieën*.

Diploma's en studenten

Hoewel de hoogleraren aan de Nederlandstalige afdeling zonder uitzondering tot 1965 allen buitenlanders waren, ontdekt men in de lijst van de studentenpopulatie in de beginjaren nauwelijks of geen Nederlanders.³⁵ De afdeling bleef in de beginjaren een louter Belgische onderneming. Hierin zou pas in de tweede periode, na 1960, als er voor de studenten een goede instroom in de Nederlandse kerk werd gegarandeerd, verandering komen. Na 1985 zette zich gezien de terugval van het aantal theologiestudenten weer een dalende trend in. Een absolute piek werd bereikt in het jaar 1976, ongeveer 13 jaar na de erkenning van de diploma's. Door een op

34 Z.n. 1955, 4. H.R. Boudin 2000, 26-37.

35 Tot op heden werden nog maar drie Belgische hoogleraren in de Nederlandstalige afdeling benoemd: A.J. Pieters, H.R. Boudin en W. Willems. Allen werden belast met het vak Belgische kerkgeschiedenis.

die datum genomen Koninklijk Besluit werd aan de beide taalsecties vanaf 1963 het wettelijk recht verleend om de beschermde wetenschappelijke titels van licentiaat en doctor in de godgeleerdheid toe te kennen.³⁶ Het besluit was gelukkig met terugwerkende kracht, want de faculteit had zonder het zelf te weten door het uitreiken van eerdere diploma's de wet op de bescherming van de academische titels overtreden! Met een plechtige academische zitting in het Brusselse Congressenpaleis werd de officialisering op 16 oktober 1963 in aanwezigheid van eerste minister Th. Lefèvre gevierd.³⁷ Tot die datum was aan het diploma geen wettelijk statuut verbonden. Een speciale wetwijziging van de jurisprudentie van de titels van hoger onderwijs was hiervoor nodig.³⁸ Voor die datum telde de Nederlandstalige afdeling slechts 2 afgestudeerden: D. Quatannens op 29 juni 1962 en V.E. Schaefer op 10 oktober van dat jaar.³⁹ De blindgeboren Schaefer trok na de Brusselse studie naar Groningen en beëindigde daar ook nog de doctoraalstudie. Hij werd godsdienstleraar in Gent, waarna hij als predikant werd beroepen in Menen. Bij zijn overlijden was hij als opvolger van zijn leermeester Beekenkamp predikant in Antwerpen.⁴⁰ Wat Schaefer wilde doch hem mede door zijn handicap uiteindelijk niet is gelukt, namelijk promoveren, lukte 6 van de eerste 13 afgestudeerde Nederlandstalige licentiaten wel. De eerste doctorstitel werd op 11 maart 1971 verleend aan J.L. de Vries, de latere lutherse bisschop van Namibië na verdediging van een in het Zuid-Afrikaans geschreven proefschrift getiteld: *Sending en kolonialisme in Zuidwest-Afrika. Die invloed van die Duitse Kolonialisme op die sendingswerk van*

36 'Officiel: La Faculté de théologie reconnue de niveau universitaire', in: *Paix et Liberté* (10-3-1963), 4. E. Pichal 1963, 3 en 1976, 161-162.

37 'Academische zitting in de Beneluxzaal van het Paleis der Congressen', in: *De Stem* (21-9-1963 en 2-11-1963).

38 'Wet tot wijziging van de wet van 11 september 1933 op de bescherming der titels van hoger onderwijs', in: *Analecta* 1976, 159-160.

39 'Un étudiant aveugle soutient avec succès sa thèse de licence', *Paix et Liberté* (20-10-1963), 4. De complete (naam, datum, titel, volgnummer) lijsten van licentiaatverhandelingen in de Nederlandstalige afdeling van 1954 tot 2000 zijn te vinden in *Analecta* (1976) 178-180. *Analecta* (1987), 248-255. *Analecta* (1996), 199-206. *Analecta*. (1997), 197. *Analecta* (1998), 169. *Analecta* (1999), 203. *Analecta* (2000) 229.

40 A.J. Bronkhorst 1986, 16-18. Deze brochure bevat ook een aantal foto's uit de beginjaren van de theologische faculteit.

de Rijnse Sendinggenootschap in die vroeger Duits-Suidwest-Afrika (1880/1914/1918). Hij werd hierin spoedig gevolgd door A. Krijger die op 25 mei 1972 bij G. van Leeuwen promoveerde op een exegetische studie over Mattheüs 27: 51b-23. In totaal werden aan Nederlandstalige afdeling sinds haar stichting zo'n 200 licentiaat-diploma's afgeleverd en een 25tal doctorsproefschriften over de meest uiteenlopende onderwerpen verdedigd. Van Belgische zijde stelt men vast dat steeds meer predikanten de smaak voor de studie te pakken krijgen en de promotiearbeid aanvatten. Elf van hen (w.o. schrijver dezes) zijn ondertussen tot doctor in de theologie gepromoveerd.

Tot slot

'De oprichting van de Nederlandstalige afdeling is een waagstuk geweest, een waagstuk des geloofs.' Dat schreef Bronkhorst toen hij na 25 jaar op dit begin terugkeek. Ondertussen zijn we nogmaals 25 jaar verder en heeft de evolutie van het kerkelijke, geestes- en maatschappelijke leven het profiel van de 'kleine, maar weerbare Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel' grondig gewijzigd. De vrijwillige vaak niet gepromoveerde docenten van de eerste periode zijn vervangen door een volledig voor het academisch werk vrijgestelde en – ondanks de voortdurende angst voor inkrimping en de geringe salarissen – nog steeds door de overheid betaalde staf wetenschappers. De strijd om de erkenning in de tweede periode heeft plaats gemaakt voor een blijvende nationale en internationale academische erkenning. Het in de derde periode verder gevormde docentencorps is voor de twee afdelingen nooit zo talrijk geweest dan onder de huidige rector: 10 hoogleraren, 2 gasthoogleraren, 5 docenten, 8 wetenschappelijke medewerkers en 2 assistenten. De gebouwen (Bollandistenstraat 40) met een uitgebreide bibliotheek, ontspanningsruimte, aangename collegezalen en een ruime aula zijn een materieel bewijs van het feit dat de aanvankelijke inburgeringsperiode al lang voorbij is. De Brusselse faculteit is met haar twee taalsecties een vaste waarde in het Belgische en internationale universitaire landschap geworden. Zélf is ze ondertussen ook al moeder van een zusterinstelling in Butare (Rwanda), waarvan de universitaire diploma's in februari 1993 door het Rwandese ministerie van nationale opvoeding werden

erkend.⁴¹ Een geslaagde aanwezigheidspolitiek leidde ertoe dat in eigen land tijdens de afgelopen decennia een aantal hoogleraren aan de universiteit van Leuven of aan de universiteit van Brussel als gastdocent werd benoemd of gevraagd. Aan de uitstraling werd ook op andere manieren gewerkt. Het *Europees Instituut voor Theologie en Cultuur* draagt sedert een tiental jaar bij aan de internationale uitstraling. J. Wiersma redigeerde een serie boeken over Europa die verschenen onder de titel ‘On the Making of Europe’. In *De Stem van het Boek* werden en worden de nieuwste publicaties over theologie, filosofie en maatschappij besproken.⁴² De bibliotheek, ooit begonnen met 200 boeken, telt momenteel ongeveer 40.000 banden waarvan 8000 tot op heden zijn opgenomen in een elektronische database. 130 periodieken vullen, samen met de unieke Meyhoffer-collectie over de reformatie in de Nederlanden en de Attila Szekeres-collectie over dogmatiek, filosofie en esthetiek, het boekenbestand aan. In een jaarlijks verschijnende *Analecta* wordt zoals we reeds schreven onderzoek van professoren en medewerkers opgenomen, evenals een lijst van afgestudeerden. Zonder uitputtend te willen zijn vermelden we nog het *Institutum Judaicum* voor de studie van het jodendom dat op internationale erkenning kan rekenen en het feit dat ook vanuit de Nederlandstalige afdeling al een aantal eredoctoraten werden uitgereikt.⁴³ De Belgische universiteiten – openbare zowel als vrijzinnige – beslisten in 1981 om aan de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid de opdracht toe te vertrouwen, in hun gezamenlijke naam, een eredoctoraat in de protestantse godgeleerdheid te verlenen aan Raoul Wallenberg. Prins Filip vereerde de promotieplechtigheid met zijn aanwezigheid.⁴⁴

41 H.R. Boudin 1989, 19-21. F. Rwagacuzi 1994, 8. Na de genocide diende de theologische faculteit van onderaf weer helemaal te worden opgebouwd. Nog steeds is ze de klap niet helemaal te boven gekomen. Haar rector, gedoctoreerd aan de Franstalige afdeling van de FPG, werd medio 2002 tot synodevoorzitter van de EPR benoemd.

42 *De Stem van het Boek. La voix du Livre. Die Stimme des Buches. The Voice of the Book.*, Bibliografisch Tijdschrift voor Cultuur, Wetenschap, Geestesleven en Theologie, Driemaandelijks.

43 Z.n. 1996, 6.

44 ‘Prinselijke aanwezigheid op de huldeplechtigheid voor Raoul Wallenberg uitgeroepen tot doctor honoris causa door de UFPG te Brussel’, *BELPRO* (19-11-1981).

Kortom: de Nederlandstalige afdeling van de Brusselse faculteit heeft in de afgelopen halve eeuw bewezen dat zelfs een minoritair protestantisme, met de hulp van derden, tot grote dingen in staat is. Wat dit voor het Belgische protestantisme als emanciperende betekenis heeft gehad, valt moeilijk objectief te meten.⁴⁵ Wel is zeker dat het door Bronkhorst in 1954 bij de opening van het allereerste academiejaar gevoerde pleidooi voor wetenschappelijke theologische studie in de vaak door piëtisme beïnvloede verhoudingen in protestants Vlaanderen, vruchten heeft gegeven. Zonder een theologische faculteit in Brussel hadden de meeste Vlamingen die dat dank zij haar wel deden – zoals schrijver dezes – nooit de theologiestudie aangevat, laat staan de kerk ook academisch of theologisch gediend. De gouden jubilaris mag terecht fier zijn en de studenten en oud-studenten dankbaar voor het wetenschappelijk niveau en de creatieve theologiebeoefening van deze kleine theologische instelling. Hopelijk zal ze, ondanks de financiële besparingen van overheidswege en het tanend aantal inschrijvingen, in dankbare herinnering aan de pioniers van weleer ook in de komende vijftig jaar haar plaats in het academische en theologische landschap kunnen blijven behouden.

Geciteerde bronnen

In de bibliografie en in de voetnoten gebruikte afkortingen

FPG = Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid

Analecta (jaargang) = *Analecta Theologiae Facultatis Bruxellensis*, Brussel. (Jaarboek van de (Universitaire) Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel - UFPG)

A(ndry) V(ictor) (1913), 'In memoriam Victor Chauvin', in: *Bulletin de l'Union Chrétienne de jeunes gens de Bruxelles* (12).

Boudin H.R. (1976), 'La place de la Faculté de Théologie dans le protestantisme belge', in: *Analecta*.

- (1987), 'La présence d'étudiants belges à la Faculté de Théologie évangélique de Genève' (1839-1919), in: *Analecta*.
- (1987*), 'Répertoire des étudiants originaires de Belgique ayant fréquenté les Ecoles préparatoire et de Théologie de l'Oratoire à Genève', in: *Analecta*.

45 H.R. Boudin, 'La place de la Faculté de Théologie dans le protestantisme belge', *Analecta* (1976), 37-44.

- (1989), 'Onze zuster leeft in Rwanda. Verzustering van de UFPG te Brussel met de Ecole de Théologie de Butare (Rwanda)', in: *De Stem* (7).
- (1994), 'ten Kate, Antoon Geertruidus Berendinus', in: *Belgische Protestantse Biografieën B-Tenk A*.
- (1999), *Bibliografie van het Belgisch Protestantisme 1781-1996*, Brussel.
- (2000), 'Een halve eeuw Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel in vogelvlucht (1950-2000)', in: *Analecta*.
- Briels J. (1985)**, *Zuid-Nederlanders in de republiek 1572-1630*, Sint-Niklaas.
- Bronkhorst A.J. (1954)**, *Kerk en theologie*, 's Gravenhage-Brussel.
- (1965), 'Protestantische theologische Fakultät Brüssel findet neues Zentrum', in: *Blätter aus Belgien* (5).
- (1966), 'Die festliche Eröffnung des neuen Zentrums der Protestantisch-Theologischen Fakultät in Brüssel', in: *Blätter aus Belgien* (7).
- (1976), 'De Nederlandstalige afdeling 1954-1966', in: *Analecta*.
- (1976), 'Veertien Werkconferenties (1955-1961) en Twaalf Faculteitsdagen (1961-1966)', in: *Analecta*.
- (1986), 'Victor Emile Schaefer en de protestantse faculteit te Brussel', in: G. Liagre, E. Libbrecht (red.), *In memoriam ds. Victor Emile Schaefer*, Menen.
- 'Chauvin Victor' (1922)**, 'Chauvin Victor' in: *Le nouveau Dictionnaire des Belges*.
- de Groot A. (1984)**, 'Levenskroniek', in: J.A. Hebly en J.A.B. Jongeneel, *Tussen uitdaging en traditie: Kerkelijk belijden in historisch en oecumenisch perspectief. Opstellen aangeboden aan Alexander Johannes Bronkhorst*, 's Gravenhage.
- Fredericq P. (1878)**, 'L'Université calviniste de Gand', in: *Revue de l'Instruction publique* (21).
- (1883), 'L'enseignement public des calvinistes à Gand', in: *Travaux du cours pratique d'histoire nationale de l'Université de Gand* (1).
- G(aussen) (1863)**, 'La nécessité de la connaissance théologique', in: *L'Union, revue religieuse*.
- Halkin L. (1974)**, 'L'Académie Calviniste de Gand (1578-1584)', in: J. Boisset (ed.), *La Réforme et l'éducation*, Toulouse.

- (1987), 'De l' Académie réformée de Gand à la Faculté de Théologie de Bruxelles', in: *Analecta*.
Lekkerkerker A.F.N. (1966), 'Prof. Dr. A.J. Bronkhorst', in: *Kerk en Theologie* (1).
Liagre G. (1987), 'In memoriam prof. dr. G. van Leeuwen', in: *Analecta*.
Lutjeharms W. (1978), 'De opleiding van voorgangers in België. Afscheidsrede gehouden bij de opening van het academiejaar 1977-1978 op 6 oktober 1977', in: *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel.
Mahillon P. (1976), 'Na vijftientig jaar. De Protestantse Theologische faculteit te Brussel van 1950-1975', in: *Analecta*.
- (1987), 'Les Protestants et l' Université belge', in: *Analecta*.
Mascaux A. (1950), 'Projet de création d' un centre belge d' études théologiques', in: *Paix et liberté* (30-7-1950); (6-8-1950); (13-8-1950).
Opstand en Pacificatie (1976), *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de pacificatie van Gent, verslagboek van het Tweedaags Colloquium bij de vierhonderdste verjaring van de Pacificatie van Gent*, Gent.
O(sterman) R(ober) (1913), 'Mort du prof. Chauvin', in: *Paix et Liberté* (29-11).
Pichal E. (1963), 'Punten op de i's', in: *De Stem* (27-1).
- (1976), 'Koninklijk besluit houdende erkenning van de faculteit der protestantse godgeleerdheid te Brussel', in: *Analecta*.
Rapport (1952), *Rapport sur l' année académique 1951-1952*, Bruxelles.
Rwagacuzi F. (1994), 'Reconnaissance officielle des diplômes de la Faculté de Théologie de Butare', in: *INFO VPKB* (1).
Schyns M. (1945), 'Ecole provisoire de théologie', in: *Nouvelles belges* (56).
- (1976), 'Les années de guerre (1942-1944) et les origines (1950-1954)', in: *Analecta*.
Studium der Theologie (1942), 'Studium der Theologie Ein Hilfskurs für belgische Studenten der Theologie mit 28 Unterrichtsstunden in Protestantischer Rundschau', in: *Protestant Review-Revue Protestante-Revue trimestrielle de la Ligue Protestante Universelle* (4).
Szekeres A. (1974), *Heil en elan*, Amsterdam.
Tukker C.A. (1965), *De classis van Dordrecht van 1573 tot 1609*, Leiden.

van der Haegen F. (1889), 'Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde Kerk te Gent, gedurende de jaren 1578-1584. (Bloeitijd der Gentsche Reformatie)', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, XII.

van Leeuwen G. (1974), 'Prof. Dr. A. Szekeres', in: *De Stem* (6).

- (1975), Attila Szekeres', in: *Kerk en Theologie*.
- (1976), 'De Nederlandstalige afdeling 1966-1975', in: *Analecta* (I).
- (1985), 'Heeft het alles zin gehad?', *Grensgebieden. Opstellen over theologie en cultuur aangeboden aan prof. dr. G. van Leeuwen*, Kampen.

van Niftrik G.C. (1954), 'Prof. Dr. A.J. Bronkhorst', in: *Kerk en Theologie* (1).

Wiersma J. (1988), *Inclusiefhandelen – Met Bonhoeffer en Gandhi op weg naar sociale verdediging*, Baarn.

Z.n. (1955), 'Faculté de Théologie. Sortie du premier n° de *Veritatem in Caritate*', in: *Le Lien* (157).

Z.n. (1996), 'Eredoctoraat aan K. Schippers, Kampen op 3-10-1996', *INFO VPKB* 8, (1996).

Z.n., '150° anniversaire de la fondation de l'Université de l'Etat à Gand grâce à l'Académie réformée du XVIe siècle', *BELPRO* 23 (= persberichten archief ProDoc) (10-10-1967).

Z.n., 'Prinselijke aanwezigheid op de huldeplechtigheid voor Raoul Wallenberg uitgeroepen tot doctor honoris causa door de UFPG te Brussel', *BELPRO* (= persberichten archief ProDoc) (19-11-1981).

Ontploffingsgevaar in Vlaams-Brabant na 11 november 1918.

Wat bieden ons de archieven ?

Luc Vandeweyer

Op 11 november om 11 uur kwam aan de gewapende strijd op het westelijke front eindelijk een einde. Maar dit betekende niet het einde van de oorlogsellende. Voor het leger bleef de kans bestaan dat de strijd weer zou herbeginnen. Zolang het vredesverdrag niet werd getekend, bleef de oorlog daardoor de allereerste bekommernis van de legerleiding..

De burgers meenden ondertussen dat het allemaal voorbij was. Als het wapenstilstandsakkoord werd gerespecteerd, zaten de Duitse troepen binnen de kortste keren ver achter de Rijn en fungeerden de geallieerde legers als een veilige buffer. Dat klopte. Maar dood en vernieling kwamen niet alleen uit de loop van geweren en kanonnen tijdens een veldslag. Rondslingerende granaten konden ook ongewild en ongewenst de lucht ingaan.

Dat dit wel eens gebeurde in West-Vlaanderen verbaasde niemand. Maar ook in Vlaams-Brabant loerde de dood. Ook buiten het oude slagveld lag niet-geëxplodeerde munitie bij de vleet. Dat probleem stelde zich in heel het land op acute wijze. Dergelijk verlaten militair materieel was in onvoorstelbare hoeveelheden voorradig, verspreid over duizenden plaatsen. Tot dusver weten we amper hoe die kwalijke oorlogserfenis werd opgeruimd en hoe zwaar de tol was van de daarmee gepaard gaande ongelukken. Op dit terrein is onze kennis beperkt omdat dit bij uitstek een doorgedreven onderzoek vergt van bronnen van zowel lokale als van nationale oorsprong.

Om te beginnen: hoe groot was dit probleem eigenlijk?

De achtergelaten stocks

Voor de Duitse troepen betekende de wapenstilstand dat vrijwel alle bevoorrading van de gevechtseenheden aan het front stilviel. ‘Aanvoertreinen’ waren niet meer nodig; ‘wegvoertreinen’ des te meer. De gewonden en tal van waardevolle spullen, zoals zware wapens, moesten naar Duitsland worden gevoerd.

Vóór 11 november waren de treinen - maar ook honderden binnenscheppen - natuurlijk vooral gebruikt om munitie naar het westelijke front te voeren. In volume en in gewicht vormde de artilleriemunitie daarvan het leeuwendeel. Naarmate 11 november naderde - en zeker nadien - kregen de locomotieven en de trekpaarden ander werk. De depots die op zoveel plaatsen waren ingericht en al geladen wagens, wagons en scheepsruimte bleven plots verweesd achter. Ze werden door hun feldgraue beheerders - vaak letterlijk - op een zijspoor geplaatst. Alles werd nu immers gezet op de terugtocht naar Duitsland. Daar was haast bij gemoeid. Het gevolg was dat overal in het land massa's springstof lag opgestapeld. Het kon gaan om hele treinen zonder locomotief, een lichter op het kanaal, of een van de talrijke verlaten depots. Soms maakten Duitse soldaten er zich gemakkelijk vanaf door de granaten langs de kant of in het water te gooien zodat ze laadruimte en trekkracht voor hun persoonlijke behoeften konden gebruiken. Zeker toen de bevelsstructuur in vele terugtrekkende eenheden desintegreerde en de revolutie in de feldgraue rangen rondwaarde, namen ze liever gestolen varkens mee op de wagen dan granaten voor het kanon.

Voor de Belgische autoriteiten was de achtergelaten rotzooi vanzelfsprekend een bron van grote zorgen. Dat was niet alleen op nationaal niveau zo maar ook - en vanzelfsprekend - voor de gemeenten. Zij zaten er met hun neus bovenop. Alleen wist niemand waar deze kwalijke erfenis overal was achtergebleven. Veel springstof lag letterlijk ‘verloren’. Bovendien was er voor de opruim veel mankracht nodig en kennis van zaken. Dat laatste kon alleen van het leger komen maar dat had voorlopig andere prioriteiten zoals de bezetting van het Rijnland. En bovendien was er transportcapaciteit nodig. Die was amper voorhanden. De opruiming was dus per definitie een zaak van lange adem.

Hoe werd in Vlaams-Brabant met deze kwalijke oorlogserfenis omgegaan? Dit artikel wil het probleem schetsen en aanzetten geven tot verdere studie want dit is een interessante vraagstelling voor lokaal historisch onderzoek.

We nemen er één ramp uit die aantoont hoe ernstig de situatie was en welke moeilijkheden er zoal opdoemden.

Grimde vliegt in de lucht.

Grimde ligt heel dicht bij Tienen en de spoorlijn tussen Brussel/Leuven en Luik/Limburg had er een aftakking naar het noorden. Daar bestond ook de mogelijkheid om treinen te parkeren. De stationsbuurt van Grimde was op 18 augustus 1914 het toneel geweest van felle gevechten. Daarna volgde een jarenlange bezetting en de Duitsers gebruikten deze spoorweginfrastructuur naar hartelust voor hun logistiek. Maar in de loop van november 1918 verdwenen de Duitse troepen. Nu waren het Belgische soldaten die te Grimde een groot aantal treinwagons verzamelden. Er was een kleine ploeg militairen om ze te bewaken.

Waar in Tienen niemand bij stilstond was de lading. Die was nochtans gevaarlijk. De wagons waren gevuld met Duitse oorlogsmunitie. Op 15 maart 1919 sloeg het noodlot toe. De wachtende wagons vlogen, één na één, in de lucht. Als bij wonder viel er slechts één dode te betreuren: adjudant De Backer van het 4de regiment karabiniers, een veteraan van het IJzerfront. Gelukkig waren er al evenmin grote hoeveelheden gasgranaten bij betrokken. Anders had het plaatje van de menselijke verliezen er misschien anders uitgezien. De materiële schade was echter zeer aanzienlijk.¹

We beschikken over een ooggetuigenverslag van de Tiense volksvertegenwoordiger Rosseeuw, lid van de katholieke partij. Hij vroeg meteen een interpellatie aan maar die werd uitgesteld. Hij kreeg pas op 11 juni 1919 de kans in de Kamer het voortouw te nemen in een parlementair

1 Kort vermeld in: L. VANDEWEYER, *Een kleine stad in een 'Groote Oorlog'. De Eerste wereldoorlog en het activisme te Tienen en omgeving*, Tienen 2003, p. 265-266.

debat.² Zijn beschrijving geeft een idee van het drama. Maar ze was ook de aanleiding voor een hele reeks andere parlementairen om het over dit munitieprobleem te hebben. Dan kon de verantwoordelijke minister van oorlog Fulgence Masson, niet anders dan een aantal puntjes op de i zetten. Wat leren we daaruit voor Vlaams-Brabant?

De ramp van Grimde bestond uit een ononderbroken reeks ontploffingen vanaf kort na het middaguur tot rond negen uur 's avonds. Ze ging gepaard met een gigantische rookontwikkeling die van ver te zien was. Rosseeuw ging persoonlijk ter plekke en zag her en der de in het rond geslingerde, niet ontplofte granaten liggen. Het ging om zware houwitsers met kalibers van tussen 20 en 30 cm. De gevolgen voor de spoorweginfrastructuur ter plekke waren rampzalig. Rails werden losgerukt en in alle richtingen weggeslingerd. Dat gebeurde ook met de brandende en totaal verwrongen wagons die op en over elkaar werden gegooid. Maar ook in de omgeving was er zware schade. Een hoeve in de buurt werd door de munitie in vuur en vlam gezet en dat kostte het leven aan het vee dat in de stal stond. Ook andere huizen in de omgeving kregen het erg te verduren en in de stad zelf werden duizenden ruiten verbrijzeld. Stukken ijzer werden weggeslingerd tot op grote afstand. Tijdens hun reis door de lucht versplinterden de brokstukken de bomen in de buurt. Zo krachtig waren de explosies. De bevolking in de buurt van het vormingsstation was bij het begin van de explosies in paniek op de vlucht geslagen en dat redde haar het leven. Rosseeuw zag het eten nog op tafel staan met de tassen vol drinken.

Het was aan minister van Oorlog Masson, om hierop een antwoord te geven en vooral te schetsen hoe het leger deze munitieproblemen op de kortst mogelijke tijd wilde oplossen. Masson moest voor zijn antwoord rekenen op de officieren van de opruimdienst die het leger ondertussen had ingesteld. Het was deze dienst die zich om de achtergelaten munitie bekommerde.

2 De parlementaire handelingen van Kamer en Senaat worden in pdf-formaat aangeboden op de websites van deze instellingen. Dit is ook voor de lokale geschiedenis een zeer belangrijke bron omdat de parlementsleden vaak het woord namen om het te hebben over plaatselijke toestanden.

De “Commission de la Récupération”.³

Toen het Belgische leger begon op te rukken vanaf eind september 1918 was het duidelijk dat het leger inspanningen moest leveren om zoveel mogelijk bruikbare spullen en grondstoffen te recupereren. De strijdkrachten konden veel door de vijand achtergelaten dingen nog goed gebruiken. Dat kon gaan om Duitse bewapening maar ook om schroot of houtvoorraden. Het leger zat daarbij met een probleem: deze spullen brachten ook op de gewone markt veel geld op. Ook de burgers probeerden daarom munt te slaan uit de achtergelaten voorraden. Boeren waren bijvoorbeeld verlekkerd op het Duitse prikkeldraad. Hout, steen en cement werd door iedereen die iets moest heropbouwen, geplunderd. En ‘oud’ metaal werd voor goed geld aan opkopers verpatst.

Het allerbelangrijkste probleem was echter dat metaal vaak verbonden was met ‘springstof’. Voor het opruimwerk werden Belgische militairen ingezet maar vooral veel Duitse krijgsgevangenen die in groepjes over heel het land werden verspreid. Op 23 maart 1919 schreef de leiding van deze commissie een nota voor de minister zodat hij in het parlement kon antwoorden op de kritiek. Want het liet zich aanzien dat ook andere parlementsleden op deze kar zouden springen. Ook elders in het land gebeurden tal van ongelukken en lagen nog massa’s munitie te wachten op de opruimploegen.

De officieren van de Commission de la Réparation wisten overigen maar al te goed wat er in Grimde was gebeurd. De top was op de bewuste dag op inspectie in het “Kamp van Beverloo” te Leopoldsburg, en ze hoorden het gedonder van de ontploffingen tot daar. Ze vertrokken zo snel mogelijk per auto en toen ze bij Grimde aankwamen, waren de explosies nog bezig. Het was hen onmogelijk de brandende wagons te benaderen. Maar er werd wel ingegrepen zo gauw het kon. Commandant Hennart van dezelfde dienst die in Leuven het commando voerde, kwam toe in de avonduren, vergezeld van een vijftiental Duitse krijgsgevangenen. Die kregen de opdracht om de hoofdspoorlijn op te ruimen tegen de volgende ochtend zodat het treinverkeer zo kort

3 Koninklijk Legermuseum, Russische doos 2412, map 185 – 14 – 5676. In het bijzonder submap met titel ‘matériel divers’. Met daarin briefwisseling van de ‘Commission Centrale de la Récupération’.

mogelijk hinder ondervond. Dat was van groot militair en economisch belang. De Duitsers waren dus verplicht om ‘s nachts te werken.⁴

En de rest van Vlaams-Brabant?

Interessant is het tweede deel van het betoog waarin werd uitgelegd hoe de Duitsers het land als een waar arsenaal hadden achtergelaten. Het leger deed de grootste mogelijke inspanningen om stations, spoorwegen en fabrieken zo snel mogelijk weer vrij en veilig te maken. Op 15 maart waren al 7473 wagons ontladen bij de gewone munitieopslagplaatsen van het leger. Daarnaast waren al honderden vrachtboten gelost en veel munitie was nu weg van de publieke plaatsen waar de Duitsers haar hadden laten liggen.

Dat werk moest met zorgvuldigheid gebeuren. Metaaldieven waren de opruimploegen in het algemeen voor geweest en daardoor was de manipulatie gevaarlijker geworden. In vele gevallen waren de eigenlijke “springkoppen” gescheiden van de koperen hulzen en de hoogst ontvlambare aandrijfspringstof lag dan verspreid in de nabijheid van de munitie. De Duitse vuurpijlen waren in de meeste gevallen niet meer voorzien van hun veiligheidsonderdelen.

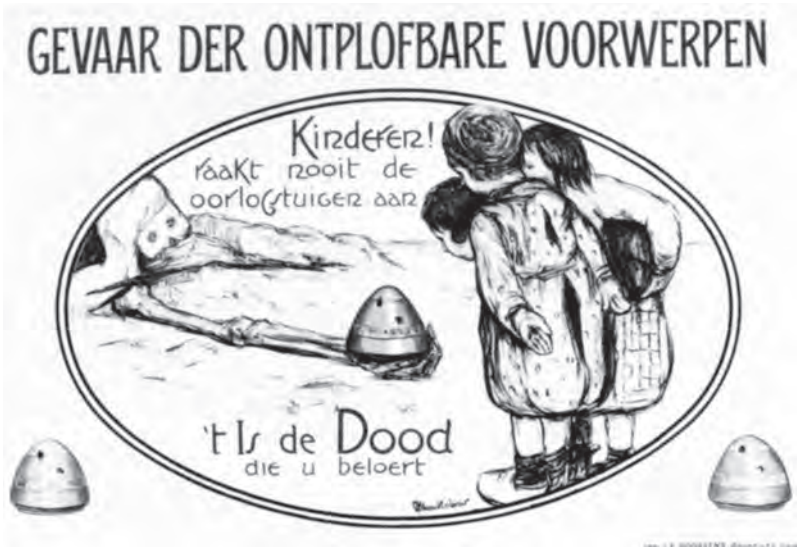
Masson wees er op dat hij het land al herhaaldelijk, via affiches en publicaties, gewezen had op het gevaar van het aanraken van springstoffen. Maar de plunderingen door de burgers bleven voortwoeden. Hij gaf toe dat op ditzelfde ogenblik nog altijd meerdere duizenden wagons, geladen met munitie, over het land verspreid stonden te wachten. Hij had een lijst laten opstellen van stroken spoorweg in streken waar niemand woonde en waar geen treinverkeer passeerde. Daar konden deze wagons tijdelijk geparkeerd worden. Zijn diensten stonden op het punt dit plan, in overleg met de spoorwegen, uit te voeren. Hij gaf toe dat hij protesten ontving van gemeenten. Hij begreep ten volle dat moeten leven in de buurt van bergen springstof erg verontrustend was voor de burgers. Maar hij kon niet zomaar nieuwe munitieopslagplaatsen improviseren. Ze hadden een grote oppervlakte nodig en een brede veiligheidszone rondom. Ze moesten bereikbaar zijn met de trein en

4 Koninklijk Legermuseum, Russische doos 2424, map 185 – 14 – 5697, briefwisseling betreffende de staat van beleg na de bevrijding van het land. Met daarin het subdossier “Explosion de Grimde”.

er waren barakken nodig om de springstof in op te slaan tot ze kon vernietigd worden. Dat betekende onherroepelijk dat het leger zich moest bedienen van talrijke installaties die de vijand in het land had achtergelaten. Zelfs dat was niet voldoende en het leger had nog een aantal andere opslagplaatsen gecreëerd sinds de Duitse terugtocht.



Het spreekt vanzelf dat de bezetters zich weinig gelegen hadden gelaten aan de veiligheid van de bevolking. Vele opslagplaatsen waren daardoor ook nu nog in de buurt van bewoonde zones. Bovendien stond het Belgische leger voor een dilemma. Om het gevaar voor burgers te verminderen moest de overal rondslingerende springstof verzameld worden. Maar op de verzamelplaatsen lag dan wel erg veel springstof. Als er dan ook maar één vlam ontstond op een ongelukkig moment, zorgde een kettingreactie voor een grootschalige explosie. Grimde had dat ondervonden.



De Kamer van Volksvertegenwoordigers was op 11 en 25 juni 1919 opnieuw het toneel van een gegroepeerde interpellatie betreffende het springstofgevaar. Rosseeuw mocht opnieuw de spits afbijten. Hij wees er op dat, sinds Grimde, er nog tal van andere explosies waren geweest, waaronder te Groenendaal en te Vilvoorde. Dat deed hem vermoeden dat er toch iets fundamenteel fout zat in de organisatie van dit gevaarlijk werk. Wel gaf hij toe dat het een omvangrijke opdracht betrof. Bij de wapenstilstand waren overal wegen en spoorwegen geblokkeerd door verlaten munitietransporten en overal waren depots. Men zei dat het ging om wel 30.000 wagonladingen. Dat opruimen kon niet op acht dagen tijd, dat wilde hij graag erkennen. Maar zelfs zes maanden na de bevrijding lag er nog overal in het land munitie.

In de publieke opinie werd gefluisterd dat het vaak de bewakers zelf waren die de wagons openden om koperen hulzen te recupereren en zo een centje bij te verdienen. Men had hem verzekerd dat een groot aantal nieuwe granaathulzen in vele huizen de schouwmantels sierden. Als dat waar was, was het des te opmerkelijker dat er niet eerder een ongeluk was gebeurd. Maar dat nam niet weg dat het de schuld van de Duitsers was - en daarna de schuld van de Belgische autoriteiten - dat men nog altijd worstelde met die kwalijke nasleep van de bezetting.

Waarom niet vanaf het begin Duitse krijgsgevangenen gebruikt om dit gevaarlijke werk te doen? Het was toch hun land dat België deze gevaarlijke erfenis had bezorgd? Hij vroeg uitdrukkelijk om Duitsers in te zetten. Rosseeuw meende ook dat de waarde van het metaal niet opwoog tegen de gevaren. Dus was het beter de boel te verzamelen en meteen in diep water te gooien om er vanaf te zijn. Daarna hadden andere volksvertegenwoordigers gelijkaardige verhalen en opmerkingen. De Wouters d'Oplinter merkte op dat ook Diest geplaagd werd door problemen met Duitse munitie. De burgemeester aldaar vreesde zelfs dat er zoveel munitie in en bij de stad lag dat heel de woonkern kon exploderen als een ongeluk uit te hand zou lopen zoals te Grimde. Diest lag niet temidden van de bossen of op een afgelegen rangeerterrein. Dus was de opruim des te dringender.

Van Cauteren vertelde dat plundersaars vele slecht bewaakte opslagplaatsen buitengewoon onveilig maakten omdat ze springstofpoeder overal op de grond strooiden bij hun recuperatie van het koper. Hij viel fel uit tegen de onverantwoordelijkheid van de dieven die niet alleen zichzelf maar ook honderden medeburgers in gevaar brachten. Andere volksvertegenwoordigers haalden nog meer onrustwekkende voorbeelden aan. Vele bruggen en wegen waren door de Duitsers ondermijnd tijdens hun aftocht. De Britse troepen hadden de explosieven ontkoppeld van de ontstekers, maar ze verder gewoon naast de bruggen achtergelaten. Oud-strijder Crick, die aan het front bij de artillerie bedrijvig was geweest, wees er op dat door zijn omvang en spreiding, er geen eenvoudige oplossing mogelijk was. Maar het moest gedaan zijn met de laksheid in de bewaking. Nog nooit waren daders van dergelijke levensgevaarlijke plunderingen geïdentificeerd, laat staan gearresteerd.

Crick pleitte voor veiligheidsmaatregelen die overal toe te passen waren. Ook in Asse was er een formidabele ontploffing geweest. Pas weken daarna kwam de "Commission" de boel opruimen. Maar dan wel zeer onzorgvuldig want ze lieten nog behoorlijk wat verspreide granaten achter. Pas de voorbije week was een ploeg van zes Duitsers gestuurd om verder op te ruimen. Die mannen hadden de granaten daarna in een hangar gestopt die heel dicht bij bewoning lag en die zonder enige bewaking werd gelaten. Er werd op gewezen dat de Duitsers op het einde van de bezetting ook veel granaten in waterlopen en kanalen hadden gegooid. Ooggetuigen hadden dat gezien bij het

kanaal Leuven-Mechelen en bij de Dijle. Rosseeuw wist dat er ook in de Gete granaten lagen.

De zoektocht naar meer gegevens.

Deze gegevens uit het parlement en uit enkele dossiers in het militair archief dat in Rusland werd teruggevonden en dat nu in het Legermuseum wordt bewaard, maken ons duidelijk hoe groot het probleem wel was. Het leger moest overal springstof ophalen en naar een verzamelplaats brengen. Masson schreef senator De Sadeleer op 24 juni 1919 dat er in Denderleeuw wel 200.000 projectielen lagen. Vele daarvan waren niet meer gevaarloos te transporteren. Hij overwoog ze ter plekke te ontmantelen of gewoon onder de grond te steken. Wat anders? Vernietiging ter plekke kon enkel met kleine beetjes. Het laat zich raden dat Denderleeuw de verzamelplaats was waar veel munitie uit het Payottenland naartoe was gebracht. Masson deelde de parlementairen mede dat het leger bij de terugkeer ongeveer 13.000 geladen treinwagons had gevonden. 10.000 werden er meteen ontladen en voor dringende transportdoeleinden gebruikt. Hetzelfde gebeurde met 1.700 binnenschepen. Daardoor kon men niet ingaan op de vragen van de talrijke gemeenten met kleinere, verspreide stapels springstof.⁵

Om enig zicht te krijgen op de gebeurtenissen ter plekke moeten de verslagen en notulen van gemeenteraden en de colleges van burgemeester en schepenen een zeer belangrijke bron zijn. Zeker als dit gecombineerd wordt met een onderzoek naar wat in de lokale pers verscheen. We weten dat bij Grimde een landbouwer zijn hand verloor. De gemeenteraad bezwoer de ouders hun kinderen weg te houden van de ongeluksplek.⁶ Een diensttelegram, te Grimde verstuurd door de stationschef op 3 april 1919, leert ons dat drie Duitse krijgsgevangenen bij een ander incident werden gewond aan hun benen.⁷

5 Koninklijk Legermuseum, Russische doos 2424, map 185 – 14 – 5697, briefwisseling betreffende de staat van beleg na de bevrijding van het land.

6 Stadsarchief Tienen IE a 42, gemeenteraad op 24 maart 1919.

7 Koninklijk Legermuseum, Russische doos 2424, map 185 – 14 – 5697, briefwisseling betreffende de staat van beleg na de bevrijding van het land.

Pijnlijkster was dat na de ramp van Grimde niets werd gedaan om een herhaling te voorkomen. Tenminste, in de ogen van de Tiense gemeenteraad was dat zo. Dagelijks reden er immers nog vrachtwagens rond met munitie die overal in de omtrek werd gevonden. Die nieuwe voorraden werden in Grimde bij de niet ontplofte restanten van de ramp opgeslagen. Wat mocht gevreesd worden, gebeurde. Op 8 augustus 1919 was er een nieuwe ontploffing, zij het van geringere omvang. Ook dit toont aan hoe belangrijk het gemeentelijke niveau wel is als bron.

Besluit

Heel deze opruimactie heeft enorm veel energie gevergd. Die werd geleverd door Belgische soldaten en Duitse krijgsgevangenen. Dat de risico's ook voor de burgers aanzienlijk waren, is een feit. Om daar zicht op te krijgen is een doorgedreven onderzoek nodig van de plaatselijke bronnen, in de vorm van de lokale pers, de gemeenteraad en het college van burgemeester en schepenen. Dat vormt het vertrekpunt voor de studie van een van de meest prangende problemen van de naoorlogse tijd.

Werkten mee aan dit nummer:

Eddy Crick en Hedwig Vertonghen, pa. Breestraat 301 – 1785 Merchtem
Marc Gillisjans, Boneveldstraat 46 – 1880 Kapelle-op-den-Bos
Guy Liagre, Kloosterstraat 216 – 1700 Groot-Bijgaarden
Jaak Ockeley, Kapellestraat 36 – 1730 Asse
Bernard Roobaert, Brikstraat 191 – 1541 Herne
Eddy Van de Voorde, Rietstraat 6 – 1742 Sint-Katarina-Lombeek
Luc Vandeweyer, pa. ARA, Ruisbroekstraat, 2-6 - 1000 Brussel
Marcel van Liedekerke Bronlaan 3 – 1700 Sint-Ulriks-Kapelle

Addenda en corrigenda bij de Toponymie van Wolvertem

Marc Gillisjans

Addenda

Abelenblok

1848, Wolvertem *terre n. abbeele blok* ... (VGW 52, 33) betreft het Abelenbunder te Westrode.

Blekerij (De -)

1849, Wolvertem ... *caberet à l'enseigne la Blanchisserie* ... (VGW 53, 78).

Boombos

Zie Boonbos.

Boomkens

1816, ... *à l'endroit n. de Boomkens* ... (HB reeks 1, 2067). Gelegen ten oosten van de St.Laureinslinde, d.i. het huidige Rondpunt, grens Wolvertem – Meise maar op Meise.

Bouchoutbos

18^{de} eeuw, ... *onder Wolverthem op den Schrick cauter paelende ten ierste den bouchoutbosch* ... (SG Meise 5749- 10). Popp A 214.

Dagwand (Achtien -)

1724, ... *tegen de bovengeschreven achthien dachwanden* ... (SG 7861, 48). Zelfde als de Kijkuit. Popp A 489.

Essenbos

De vzw Natuurpunt situeert het Essenbos t.h.v. de Maaldenbos.

Ganzenhuis

1883, Wolvertem ... *le Ganzenhuis de Mr. Anne* ... (VG Meise 243, 71). Zie Zwanekot.

Hopkouter

1755, ... *op den hoppen cauter* ... (SG 7850, 4)

Ws. bedoelde men Oppenkouter.

Jager (De -)

1838-1844, Meuzegem ... *le cabaret nommé le Chasseur* ... (VGW 42, 156).

Kaak

1786, Imde ... *de caeke offte hals:yser* ... (SG 9144, s.p;) aan de kerk van Imde (K&P 895) bovenaan versierd met een leeuwenkop.

Kapellebaan

De vroegere Kattestraat; benaming omtrent 1950 is ze daarna hernoemd tot Mangelschotsstraat.

Kapellendries

1780, ... *den Cappellen Dries* ... (NB 8860, 11) aan de Boskapel te situeren.

Langenbeemdstraat

1781, ... *in den Langenbempden straete* ... (NB 8861, 18).

Lindenbosveld

1830, ... *lindenbosveld* .. C 23/25 ... (KB 1728, 136). Vermenging van Lindenbos en Lindenveld.

Maagdekensveld

1821, Slozen *het maegdekens Veld* ... (NB 36366, 78). Ws. wordt hier wel Medekensveld bedoeld.

Maaiveld

1470, Westrode ... *des godshuse erve van didelghem geh. tsmarsveld* ... (LH, 1532) ws. verband met het Maaiken en het Meiersblok. Popp B 363/364.

Meskensbeemd

1560, ... *bempt gelegen aenden bempt geh. den leefdale* *geh. meskensbempts* .. (AAG III, 70 p. 138 v).

Neerpoortenweide

1840, ... *à l' endroit dit nieuwerpoorten wyde ...* (VGW 44, 146).

Nieuwerkerken

1883, ... *op Nieuwerkerken ...* (VGM 34, 153). Zie Nieuwenhoreken-Nieuwenaard.

Nieuwenaardbos

1720, ... *den nieuwenardbosch west het scheyden tusschen Rossum ende Impden ...* Popp C 135 ; 1766, ... *den nieuwenardbosch tegen den schriekcouter ende roedebeek ...* (SP 340, 12). Popp A 212.

O.L. Vrouwbunder

1762, ... *op O.L. Vrouwe Bunder tot Meuseghem ...* (SG 7855, 5) van de kerk van Meuzegem.

Pachthof aan de Vijvers

1802, ... *la cense dite celle aux étangs d'Impden ...* (Hof van Assisen, serie 1, 1733).

Pilse

Is een laag van dooreengestregelde waterplanten (V).

1470, Wolvertem ... *in de pylse .. neven de goyden van Dyeleghem .. ende de molenbeke ...* (CF, 1531).

Sammelveld

1830, ... *sammelveld ...* C 42 ... (KB 1728, 136). Zie Schommelveld. Hier lagen bezittingen van een zekere Sammels uit Brussel.

Schaaf (De -)

1884, ... *de vermaarde herberg De Schaaf tegen den steenweg ter plaatse den Mierenest te Westrode-Wolvertem* (L, 50). Was gelegen op de hoek van de Westrodestraat met de Paddegatstraat.

Schapeinstalblok

1784, ... *schapeinstalblok .. 2-56 ...* (NB 12075, 91) ; 1797, ... *le schapeinstaelboek .. 2 - 56 .. du couchant au chemin qui va de la ferme au village ...* (Aff 17, 19-23). Popp F 396/397.

Schuurman (Lage -)

1839, ... *boomen staende in den Leegen Schuurman ...* (NB 36320, 203).

Slozenbrug

1848, ... *le pont n. sloosebrug* ... (VGW 52, 47).

Spaalstraat

Ws. bedoeld als Paalstraat wat grensstraat betekent ; het is de huidige Paddegatstraat. Zie Pantegatstraat en Paalstraat.

1780, ... *in de spaelstraete die van Nieuwenrode naer Ramsdonck loopt gen. de Mieren Nest onder Wolverthem* ... (NB 8860, 49).

Stallaerts Blok

1753, ... *den eersten coop op stallaerts block* ... (SG 7848, 33).

Tasselaersblok

1784, *Tasselaers block* ... (NB 12075, 91). Komt overeen met het Blok, Wolvertem. Popp F 406.

Turnhoutbos

1815, Wolvertem ... *bois n. turenhout bosch* ... (VGW 19, 47). In 1719 was dit bos te Westrode eigendom van de weduwe Gillis van Turnhout en besloeg ongeveer 4 ha waaronder de Mispelaar. Popp B 378.

Visbank

1890, Wolvertem ... *le cabaret “ de Vischbank “* (VGMeise 250, 75). Popp F 359.

Vlietenstraat

1725, ... *lanx de vlietenstraete* ... (SG 7822, 9) ws. wordt hier de Palingstraat bedoeld.

Winkelbos

1784, ... *den winkelbosch .. 2-18* ... (NB 12075, 91). Aan het Hof te Winckel.

Winkelvalveken

1731, Meise-Wolvertem ... *aen het winkelvalveken* ... (NB 7763, 453v) afsluiting van de Grote Dreef t.h.v. perceel F 64.

Worteleusel

1711, Nerom ... *½ dw weyde .. ten vierdere het weutelheussel* ... (SG 7882, s.p.). Identiek aan Wortelbos.

Zandputten

1851, Nerom ... *terre n. Zandputten* ... (VGW 55 , 77).

Zeybroekberg

1830, ... *Saebroekberch* .. A 599/601 ... (KB 1728, 136). Ws. vermening van Zeybroekblok met het nevenliggende toponiem Hankenberg.

Zinktbos

Vermeld door Van Hove : 1687-1771, land en tevoren bos in den Boskant. Wordt er soms niet de Sintbos mee bedoeld ?

Zwanekot

1883,Wolvertem *Gij hebt 't Zwane Kot afgebrant* ... (VG Meise 243, 71). Zie Ganzenhuis.

Corrigenda

In nr. 3 van 2004

- | | |
|----------------------|--|
| p. 332 | nieuwe wijken ipv nieuwe dijken |
| p. 344/5 | 1. kaartboek der goederen van de abdij van Grimbergen te Wolvertem
klasse III, 91
klasse III, 40-46 ; 73-80, ... |
| p. 344/7 | 2. Rossem ipv idem
3. Wolvertem ipv idem
4 en 6. idem schrappen
7. Wolvertem ipv idem |
| p. 346 afkortingen | VG = Vredegerecht Wolvertem (Meise) |
| p. 358 laatste regel | Pie Praetersweg ipv Breemweg |
| p 359 | laatste lijn 78 weglaten |

In 4/2004

- | | |
|--------------------------|--|
| 7. Abeleneusel | Popp D 136/137 vervangen door D 147. |
| 45.Beekeusel | 1447 ipv 1497 |
| 73. Begijnenbeemd | Identiek met Begijnenweide. Popp B 198. |
| 149. laatste regel C 292 | wordt C 392. |
| 153.Bloksken E 165 | wordt E 89 |
| 157.Langblok | .. vroegere tevoren langbosch weglaten en Popp A 499 bijvoegen |

- 229.Langbos A 485 en deel van A 483.
268.Brugge (Hof ter-) Popp E 67/70 ipv E 4/5

In 1/2005

- 316.Dagwand (Half -) Lafenisplaatsken weglaten
409.Dries-Westrode Invoegen B 80
410.Grote Dries-Westrode Popp A 544/547 ipv 567
411.Kleine Dries, Westrode Invoegen Popp A 563
463.Elsweide Invoegen Popp B 529/530

In 2/2005

- 517.Geert van Akensveld tussen sHertogenputten en
de Oude Stede weglaten.
527.Gemeentehuis op de plaats van de boerderij ...
weglaten
536.Gysselveld Popp C 16 ipv C 17
546.Griffiersbos Popp F 143 ipv F 135
598.Heideeusel Popp B 141
636.Heuvel de naam komt voor van 1690 tot 1717...
weglaten
641.Hinnebeenstede is ws. het hof sHertogenputten.
718. Hoplochting wordt 1798, ... Houploegh ...
(Aff 50, 106-9).
737. IJdel hofstedeken SG 7822, 12 ipv 7722,12
741.Imde (Hof te -) dit is het Hof te Elderen. C284

In 3/2005 - 5

- 759.Jerichozetset Popp A 484 ipv A 514.
761. Kaak Verwijderen.
768.Kalverenbos nog een Calvenbos lag onder enz....
weglaten
ipv NB 36408, 53 komt 36408, 102
823. Kattestaart vervangen door Kattestuk.
826.Kavit F 191-192 vervangen door F 217/218
874.Kievit F 191 vervangen door F 217/218
873.Kiekensstede D 232 ipc D 228/230
876.Kijfmeers en ook nog een Kijfmeers in de
omgeving B 225/226.
895.Kloot SG 7756,110v ipv 7756, 96
928.Koppekensstede SG 7757 ipv 7758

988.Kroon 1858, Meuzegem ... au cabaret la Couronne ... (VG Meise 219, 80).

In 4/2005 - 6

1033.Lazarusplaats lafenisplaetsken veranderen in laserusplaetsken
1036.Leefdaalbeemd reeds in 1560
1042.Leenbeemdeken Leembeemdeken wordt Leenbeemdeken en 672v wordt 612v
1080.Losstraatje SJ 346 weglaten
1187. Moelie weglaten Moelie = Meer
1099.Maaldersbos vervangen door Maaldenbos
1200.Moerierhof Popp F 500/505
1208.Molenblok onder Wolvertem en niet onder Imde Mosselman wordt B 73

- 7

Naasten Put wordt Naeten Put
Neerpoorten (hof te -) Popp E 67/70 ipv E 2/3.
Obbergen hoek Paalstraat – Neromstraat weglaten en B 517 wordt B 346

- 8

Ossenbeemd Popp F 132/133 ipv F 650/651.
Oude Kam Toen in 1876 Karel Van Doorslaer, pachter van de Kam het Hof te Elderen kocht van heer Egide Pangaert d' Opdorp werd dit hof in de volksmond al vlug de Kam genoemd en de oorspronkelijke Kam, die er just tegenaan lag, werd dan als Oude Kam betiteld. C 278/279.
Ravenbeemdeken onderdeel van de Roden Meers.
Robbeek,
Opperste-Onderste verwissel de kadastrumnummers van Popp.
Roos 1844, Meuzegem ... cabaret à l' enseigne la rose ... (VG Wolvertem 48, 60)
Paardeken Popp C 93
Perreman 1725 bijvoegen (SG 7763, 191)
Schayenstaelboek wordt Schapenstalboecht en (Hof te Wilder) weglaten

Scheisselveld	Hertogenputten weglaten
Schriekhouwken	1828..... weglaten
Schuurblok	8495,13 ipv 8495,13
Spitseiken	1828, Westrode ... spits eyken ... (NB 36378, 250). Popp omgeving B 280.
Steenmaal	Popp F332 vervangen door 334 1715, aen den Coppelboom (KP 1171, M 179)
Verlamen Eusel	Popp A 534/539 ipv B 194
Verlamen veld	B 194 weglaten
Waterbos	Popp A 534/539 ipv B
Zwitselfaren Stede	Popp F 835/836 ipv Popp F 911/916.



*Aan al onze abonnees een vrolijke kerst
en een heilvol nieuwjaar 2009*

Boekbespreking

Katlijne van der STIGHELEN, *Hoofd- en Bijzaak. Portretkunst in Vlaanderen. Van 1420 tot nu*. Leuven, Davidsfonds, 2008, 319 pp., gebonden met stofwikkkel, met honderden prachtige illustraties. ISBN 978-90-5828-533-3,

prijs 64,50 €.

Beeldschone jongedames, ijdele ridders, karikaturale grijsaards, sluwe zakenlui, wijze weduwen. Door de eeuwen heen stonden de meest uiteenlopende types model voor hun portret. Geen enkel ander artistiek genre zit zo dicht op de huid van mensen, heeft de kracht om zoveel prijs te geven en tegelijk sterk te misleiden. Geen enkel ander genre geeft model én kunstenaar zo'n uitgelezen mogelijkheid om de eeuwigheid te trotseren.

Prof. Van der Stighelen toont ons in dit kunstboek, waarvan ze aan de samenstelling vijf jaar heeft gewerkt, een schat aan portretten: statieportretten, kniestukken, close-ups, busteportretten, conversatiestukken, in driekwartaanzicht, genrestukken, portrait historié, in studioolo, "tableau vivant", in heupstuk, gehistorieerd enz. Grootmeesters van het portret als Rubens, Van Dijck, De Crayer, Jordaens, Metsys, de Vos, van Eyck, Meling, Key, Mor enz. uit de Gouden Eeuw, als Paelinck, Odevaere, David, Suvée, Navez, Gallait e.a. uit de romantiek, en meer realistische als Luyten, Khnopff, Ensor, Wouters, Van Rysselberghe, Evenepoel e.a., en modernisten als Spilliaert, van den Berghe, de Smet, Stobbaerts, Brusselman, Cox, Raveel en nog veel meer, zijn met één of meer portretten vertegenwoordigd.

Katlijne van der Stighelen behandelt in acht hoofdstukken de portretkunst van de late middeleeuwen (ca. 1420) tot de hedendaagse tijd. Na een inleidend hoofdstuk waarin ze o.a. bespreekt Wat een is een portret, het model, de schilder, zelfs de kostprijs, volgen in de 15^{de} eeuw: De geboorte van het zelfstandig portret en na 1500 de portretkunst in de renaissance, de barok en de hoogtijdagen in de 17^{de} eeuw, de tijd van

de Vlaamse rococo, de 18^{de} en 19^{de} eeuw met classicisme en romantiek, de portrettisten van de “fin de siècle” en tenslotte de portretten in de 20^{ste} en de 21^{ste} eeuw met fauvisme, expressionisme, kubisme, surrealisme en zelfs het fotografische portret.

Hoofd en bijzaak biedt een fascinerend en prachtig geïllustreerd overzicht van de portretkunst in Vlaanderen. Met zijn 332 schitterende afbeeldingen in kleur, is dit boek zonder meer een meesterwerk, een kunstwerk op zichzelf. Een lust voor het oog! Maar ook een ontmoeting met zoveel mensen, zoveel figuren uit een ver of dicht verleden. Meer dan 50 beelden uit privé-collecties werden nog nooit eerder gepubliceerd. Een overzichtelijk en volledig standaardwerk dat in de boekenkast van geen enkele kunstliefhebber mag ontbreken.

Jaak Ockeley

Edward de MAESSCHALCK, *De Bourgondische vorsten 1315-1530*. Leuven, Davidsfonds, 2008, 247 pp., gebonden met stofwikkkel, veelvuldig geïllustreerd met fotos en kaarten. ISBN 978-90-5826-531-7, prijs 59,95 €.

Als je nu eens echt een syntheseswerk over onze Bourgondische vorsten wil lezen, dan ben je met dit prachtboek van Edward de Maesschalck, op het goede spoor. Vlot geschreven, kleurrijk en samenhangend met oog voor alle facetten van de samenleving. Je leert inderdaad meer over de politieke en maatschappelijke context, maar ook over de pracht en praal van het hofleven. Je maakt kennis met het dagelijkse leven, maar ook met grote, soms spectaculaire gebeurtenissen zoals de pest, de honderdjarige oorlog, de kruistochten, huwelijken en begrafenissen, tornooien en moordpartijen.

Gewoonlijk laten wij in onze nationale geschiedenis de Bourgondiërs aantreden met het in bezit nemen in 1384 van het graafschap Vlaanderen door Filips de Stoute, na de dood van diens schoonvader Lodewijk van Male. Het Bourgondisch tijdperk eindigt dan in 1477 met de dood van hertog Karel de Stoute of in 1482 met het ongelukkig overlijden van diens dochter Maria van Bourgondië.

Voor Edward de Maesschalck zijn dit natuurlijk ook vaste referentiepunten, maar de auteur ziet “De Bourgondische vorsten” ruimer en vat hun geschiedenis aan in 1315 met het aantreden van Odo IV als hertog van Bourgondië. Hij laat het eindigen in 1530 met het overlijden van Margaretha van Oostenrijk, regentes van de Nederlanden in naam van haar neef keizer Karel V.

Waarom?

De auteur verklaart dit in zijn inleidend hoofdstuk: “Bijna alle syntheses beginnen hun verhaal met het huwelijk in 1369 van Filips de Stoute en Margaretha van Male en eindigen obligaat met de door van Karel de Stoute in 1477. Wat is er voordien gebeurd? Hoe is het verhaal nadien afgelopen? Ik wilde deze vragen, die ik mezelf dikwijls heb gesteld, eindelijk oplossen en begin daarom het verhaal van de Bourgondische hertogen resoluut in 1315, toen de eerste hoofdrolspeler nog niet eens geboren waren. Ik eindig vorstelijk laat in 1530 met het overlijden van de allerlaatste Bourgondische prinses, Margaretha van Oostenrijk”. Zoals hij het stelt heeft Edward de Maesschalck gelijk. Aan het aantreden van Filips de Stoute in 1369 ging een hele geschiedenis vooraf. Hij laat die beginnen met Eudes IV, een capetinger, wiens wel en wee worden beschreven in deel I. Deel II handelt over Filips de Stoute, de koningszoon, en Margaretha van Male. In deel III komt Jan zonder Vrees aan bod, in deel IV Filips de Goede. Deel V handelt over Karel de Stoute en deel VI over Maria van Bourgondië, de erfgename van de ‘landen van herwaarts en derwaarts over’, zoals toen het Bourgondische rijk werd geheten. Eigenlijk kan je de tijd van Maria van Bourgondië, door haar huwelijk in 1477 met Maximiliaan van Oostenrijk, ook al tot de Habsburgers rekenen, zeker van na haar overlijden in 1482.

Deel VII: De kinderen van Maria: Filips en Margaretha ook tot de Bourgondische vorsten rekenen, is dynastisch correct, maar in de ‘vaderlandse geschiedenis’ behoren zij tot het zgn. ‘Eerste Oostenrijks tijdvak’, de naam van Margaretha van Oostenrijk zegt het duidelijk. Zij was een Habsburger prinses, die echter mede door haar intense verhouding met haar stiefmoeder Margaretha van York, dan weer een Bourgondische prinses mag genoemd worden. Dus heeft Edward de Maesschalck weer gelijk als hij zijn boek over de Bourgondische vorsten laat eindigen in 1530 met de laatste ‘Bourgondische prinses’.

Jaak Ockeley

Boekbespreking

Luit van der TUUK, *Noormannen in de Lage Landen. Handelaren, huurlingen en heersers*, Leuven, Davidsfonds, 2008, 256 pp., gebonden met vierkleuren illustraties. ISBN 978-90-5977353-0,

prijs 29,90 €.

“Van de Noormannen, verlos ons Heer!”.

In onze oude (vaak christelijk geïnspireerde) geschiedenisboekjes, leest met deze bede als een aanduiding dat de Noormannen zich barbaars hebben gedragen bij hun veroveringstochten in Europa. Dit is een middeleeuwse visie! Noormannen, door overbevolking op de al te schrale gronden in Scandinavië, verplicht tot uitwijking, voeren met hun snekken en drakkars de West-Europese rivieren op en namen manu militari de omliggende gronden in.

Wat we eigenlijk van de veroveringstochten in de Lage Landen weten, komt van getuigen die én als westerlingen én als geestelijken zich minder om een getrouwe weergave van de werkelijkheid bekommerden. De termen waarin ze het optreden van de ‘indringers’ beschrijven hun ‘slachtingen en plundertochten’ vooral komen rechtstreeks uit de bijbelse literatuur en uit de klaagretoriek waarin o.a. de Frankische en Saksische invallen op het einde van het Romeins tijdvak waren overgeleverd. Zelden hebben deze ‘verslaggevers’ deze invallen persoonlijk noch gezien, noch vastgesteld of gadeslagen waarover ze berichtten. Veel van wat tot hiertoe over de Noormannen is verschenen, blijft bij deze traditionele visie en brodeert daar op voort.

Dit agressieverschijnsel opnieuw onder de loupe nemen, en m.n. in het bijzonder in de Nederlanden, dat is wat auteur Luit van der Tuuk heeft gedaan met zijn *Noormannen in de Lage Landen*. Naast een inleiding, handelt Van der Tuuk achtereenvolgens over de ‘Achtergronden van de Noormannen’, ‘Kooplieden en bevriende relaties’, ‘Politieke krachtmetingen’, ‘Een zoektocht naar zilver en goud: avonturiers en plunderaars’, ‘Ringwalburchten en Friese vechtjassen: reacties op de vikingaanvallen’ en tenslotte als een

besluit ‘Balans van een tijdperk’.

De auteur eindigt met: “Uit bits and peaces van de middeleeuwse propaganda hebben we de geschiedenis van de Noormannen in onze streken moeten extraheren. Het bestaande beeld bleek dringend aan revisie toe. We ontdekten een patroon in de reeks van plunderingen, waarachter een complexe machtsstrijd met een politieke achtergrond schuil ging. We zagen dat de vikingexpansie de economie eerder aanjoeg dan dat die afgeremd werd en we kwamen Denen op het spoor die zich permanent in onze streken vestigden”.

Als Noord-Nederlander is de auteur goed thuis in wat zich van Friesland tot Zeeland heeft afgespeeld. Minder scherp getekend is het optreden van de Noormannen in Vlaanderen en zeker in Brabant. Wie echter een goed algemeen idee wil hebben over wat het resultaat was van de Deense agressie voor de geschiedenis van de Lage Landen, moet dit boek van Luit van der Tuuk lezen. Het is vernieuwend, vlot leesbaar en rijk geïllustreerd met authentieke citaten en veel uniek beeldmateriaal.

Jo van Assche

Tim PICEU, *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16^{de} eeuw)*. Leuven, Davidsfonds, 2008, 293 pp., genaaid met kaarten en zwart-wit illustraties. ISBN 978-90-5826-535-7,

prijs 22,36 €.

De tweede helft van de 16^{de} eeuw was voor de Nederlanden een erg onrustige tijd. Hervormingsgezinden trachtten de mensen te overtuigen van de nieuwe leer en Staatsen deden er alles voor om los te komen van de Spaanse dwingelandij. Wanneer het land leeggeroofd was, schuimden benden vrijbuiters het platteland af om wat nog restte weg te halen.

In zijn Memorieboek van Strombeek schreef pastoor Jasper van der Schueren over de toestand in het Brabantse platteland: “In den jare XVc LXVI (1564) doen begonst d’oorloghe in Brabant op te staen ende heft geduert tot den jare XVIc ende negen (1609); want in den April den XII dach werd den trevis tot Bruessel uut gepubliceert met grooter blyscap ende dat voor twaelf jaeren”.

Bange tijden waren het toen. Niet alleen de aanhangers van het calvinisme koelden hun haat op het Roomsgezinde platteland, ook muitende Spaanse soldeniers trad furieus op. Wanneer de storm rond 1590 was uitgewoed, was de toestand desastreus: ‘t volk was uitgehongerd, de velden lagen “vogelwei”, verlaten en verwoest; hoeven en kerken meestal in puin. Ellende, diepe ellende heerste alom.

Bij elke oorlog, rees naast het ‘geregelde’ leger, een ander op: een bende rovers en plundersaars, boeven en gevluchte soldaten, armen die alles kwijt waren. Die noemde men vrijbuiters.

In een Placcaet van 1585 lezen we over hen: “Alsoo daghelyckx de Vrijbueters, knevelaers, straetscheynders ende andere ghelyke quaetdoenders ende delinquanten lanckx soo meer, hen verstouten, de goede luyden achter lande reysende ende varende, over alle canten af te setten, berooven ende dat argher is, ghevanghen te nemen ende wech te leyden in plaetsen by onse vyanden end erebelle gheoccupeert.. tot dat sy hen hebben afghedronghen ende uytgheperstgrootte ende sware rantsoenen, naer hunne appetyte ende gheliefte ..”.

Daar er bij de plattelanders niet veel meer te ratten viel, namen de vrijbuiters welstellende burgers gevangen, vooral pastoors, pachters, schepenen en wel eens kasteelheren als hun ‘burcht’ onvoldoende bescherming bood. Dat ondervond bvb. “Des maendaghs voor vastelavont hebben die Vrybuyters gevangen genomen onsen principaelsten pachter van de hoeve van Aemelghem (Steven Leemans)” of de pastoor van Londerzeel, of die van Wemmel

Hoe kon men zich hiertegen beschermen? In het Placcaeten (-boek) van Brabant leest men dat “omme die apprehensei van de voorzeide quaetdoenders te beter te moghen doene ... soos al men de clocke van der prochie oft Dorps ... moghen slaen.; om meerder hulp ende bystand te hebben ende sullen de naghebueren gehouden worden ten vorseide clockslaghe hen greeet te makene, wapenen ende ter voor-

seyder assistentie te loopen, op pene gerekent te worden als faveurs van de voors. quaetdoenders”.

Tot het uiterste gedreven, namen boeren vaak het recht in eigen handen: ze hadden gezworen de vrijbuiters uit te roeien. Alle bossen werden doorzocht en alle rovers die ze te pakken kregen meedogenloos aan de eerste de beste eik gehangen. Op 10 maart 1574 (LXXXIV) soe isser eenen dief gehangen te Beygom-Kerseleer die de kercke van Jette hadde berooft”.

Dit zijn Brabantse toestanden, maar ook elders had men met die ‘plaag’ te maken. In zijn boek *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland* (eind 16^{de} eeuw), heeft Tim Piceu het voornamelijk over wat zich afspeelde in noordwest Vlaanderen, zeg maar het Brugse Vrije. Na een inleiding waarin hij het heeft over Oorlog zonder strijd, behandelt hij achtereenvolgens de Oorlog in de Nederlanden en het Brugse Vrije, de Economische crisis en ‘soldadenfoulen’ in het Vrije en Brugge, de Vrijbuitery, de Staatse contributieheffing, Alles op alles en als zesde hoofdstuk Van wanhoop naar vrede. met Vrijbuitery en contributieheffing in het Vrije: vijf fases sluit hij de uitgave van zijn ‘fel afgeslankte versie’ van zijn licentiaatsverhandeling af. Goed geschreven, klaar en duidelijk, sterk gedocumenteerd. Al is voor Brabanders niet direct veel te zoeken in dit boek, voor een goed inzicht in wat vrijbuiters waren en welke miserie het platteland op het einde van de 16^{de} eeuw meemaakte, is het beslist de moeite waard!

Jo van Assche

Gouwdag 2008

Marcel van Liedekerke

Zoals de traditie het wil, hield het *Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel* zijn gouwdag op vrijdag 2 mei 2008 en toerde met het thema “**In het spoor van Laurent-Benoît Dewez**” in Waals-Brabant, Henegouwen en de Naamse gouw.

De vorige gouwdag, de 66ste, had als locatie het kasteel La Motte in Sint-Ulriks-Kapelle. Dit kasteel werd in 1773 opgetrokken in classicistische stijl naar de plannen van dé architect die deze stijl introduceerde in de Oostenrijkse Nederlanden, namelijk Laurent-Benoît Dewez (° 1731, Petit-Rechain en + 1812, Groot-Bijgaarden) die zijn grafsteen heeft aan de zuidermuur van de Sint-Egidiuskerk.

Blijkbaar moeten velen toen tot hun verrassing een buitenverblijf ontdekt hebben waarvan zij de schoonheid, de eenvoud, de eenheid, de rust en de symmetrie wisten te appreciëren na een enthousiaste rondleiding door plaatselijke gidsen. De plaatsing van het kasteel in zijn totale oeuvre en meer speciaal de voortdurende vergelijking met een ander ontwerp van Dewez, , namelijk het kasteel van Seneffe, moet bij velen de vraag naar meer gesteld hebben. Dit kasteel wordt algemeen erkend als het mooiste classicistisch kasteel uit de tweede helft van de 18^{de} eeuw.

Vandaar die uitstap over de Brabantse grenzen. Op het programma stonden de abdij van Bon-Secours, het kasteel van Seneffe natuurlijk en als afsluiter de abdij van Gembloers.

Die dag konden, als naar gewoonte, deelnemers opstappen aan Brussel-Noord en aan de Pontbeeklaan in Zellik.

En om 9 uur stipt vertrok de bus voor een nogal lange trip naar Velereille-les-Brayeux, gelegen ten zuiden van Binche en waarvan het een deelgemeente is.

Na ongeveer twee uur rijden, stonden we voor de poorten van de **abdij van Bonne-Espérance**, gelegen midden een uitgestrekt landbouwgebied.

Hier wachtte ons een plaatselijke gids op die de deuren zou openen en ons rondleiden in dit ‘architecturaal juweel van Henegouwen.

De abdij dateert van ca. 1125 en de bouwheren waren de norbertijnen. Het abdijcomplex is vrij groot en herbergt nu een lagere en middelbare school. Dit Henegouws patrimonium mag zeker onder handen genomen worden. Niet enkel het schoolcomplex. Maar vooral de abdijkerk, getekend door L.-B. Dewez in zijn typische stijl, mag meer dan een lik verf krijgen. De bomen zouden er letterlijk in groeien.

Vooraf gaf voorzitter Jaak Ockeley een overzicht van de geschiedenis van de abdij, gaande van stichting al over grote bouwwerken, branden, plunderingen tot de verkoop in 1797 als zwart goed door de Fransen. De kanunniken konden na de onlusten hun gebouwen terugkopen en het bisdom Doornik richtte er geleidelijk een onderwijsactiviteit in.

Via de poort kwamen we op het grote ereplein, met uitzicht op de prelatuur en de bijgebouwen. Links de boerderij en rechts woonruimten en werkplaatsen. Binnen kregen we de gotische kruisgang te zien, de kapittelzaal, de keuken en de beschilderde refter. Deze heeft nog gediend als filmdecor. En verder ook nog wat er rest van de vroegere aan boeken rijke bibliotheek.

De kerk is zelf, in 1776 beëindigd onder abt Bonaventure Daublain, is op dit ogenblik sterk verwaarloosd. Men heeft al de buitenkant van de kerk onder handen genomen om verdere degradatie te voorkomen en men wacht nu – op centen - om het interieur aan te pakken. Marcel Van Liedekerke gaf hier uitleg over de kenmerkende stijl van Dewez in verband met koor, schip, smeedwerk, stucwerk, marmeren beeldhouwwerk, koorgestoelte, medaillons, het orgel (uit Affligem!), beelden en vroeg ook aandacht voor een mooi polychroom beeld van O.-L.-Vrouw van Goede Hoop (Bonne-Espérance!) uit de 14^{de} eeuw in de linker zijkapel.

Tot slot hebben we aan de buitenkant van de kerk een blik geworpen op de toren (15^{de} eeuw), het schip met de typische trapeziumvormige ramen - had Dewez in Italië gezien - en de fraaie volumes en rondingen van koor en straalkapellen.

Het werd de hoogste tijd om noordwaarts naar het **kasteel van Seneffe** te rijden omdat daar ook afspraak was gemaakt met een plaatselijke gids voor het interieur van het kasteel.



kasteel van Seneffe

Een lange weg leidde ons via de lengtes van het kasteelcomplex, 900 meter vanuit het dorp, naar de mooie smeedijzeren afsluiting van de erekoer. De motieven in de afsluiting herinnerden ons aan de koorafsluiting in de kerk van Bonne-Espérance.

Iedereen kwam onder de indruk van dit monumentaal buitenverblijf dat geroemd wordt om architecturale kwaliteiten.

Snel werden twee groepen gevormd, want er was maar een plaatselijke. Marcel Van Liedekerke vertelde aan iedere groep achtereenvolgens hoe slecht het kasteel er toe was geweest en hoe het toenmalige Ministerie van Openbare Werken hier een harde restauratie heeft toegepast, met als resultaat een indrukwekkend kasteel gids als een feniks uit zijn as herrezen. Men kan hier spreken van een ‘genius loci’ door de ligging en vormgeving. Hij liet niet na de heer Xavier Duquenne te roemen voor zijn tomeloze inzet vanaf 1970 voor de restauratie van dit kasteel en voor het weer op de voorgrond brengen van zijn architect Laurent-Benoît Dewez. Een prachtig boek, *Le château de Seneffe*, was het resultaat van zijn persoonlijke en gedreven inzet.

Het verhaal over Seneffe kon niet anders dan ook gaan over de opdrachtgever Julien De Pestre, graaf van Seneffe en Turnhout, die fortuin had vergaard als zakenman en als bankier. In 1763, op 37-jarige leeftijd, zal hij vertrouwen geven aan een jonge architect, Dewez was 31 jaar, die na studies in Italië, in de Oostenrijkse Nederlanden een nieuwe stijl, het classicistische, zal invoeren. En dat terwijl Franse architecten ‘en vogue’ waren.

Marcel Van Liedekerke zou aan de hand van aanschouwelijk materiaal iedereen wijzen op de toepassing van de gulden snede, de uitwerking van de gevel, de twee loodrechte assen op de lengteas, de blik laten richten de galerijen links en rechts, die de erekoer inperken en die respectievelijk eindigen op een paviljoentje dat links een kapel bevat en rechts en conciërgewoning.

Via de linker vleugel bereikt men een vierkant complex waar bijvoorbeeld koetsen en personeel konden ondergebracht worden en via de rechtervleugel heeft men doorgang naar de siertuin die in drie terrassen is aangelegd.

De gevel werd geanalyseerd met een ingebeelde passer en er werden vierkanten en gouden rechthoeken getrokken, zoals in La Motte, dat het een lieve lust was. In Seneffe is het hoofdgebouw 40 bij 21 m, in la Motte, 18,20 bij 9,10 m. De gevel vertoont in het fronton de wapenschilden van Julien De Pestre en zijn vrouw Isabelle Cogels. Het wapenschild is gekleurd, wat een foute restauratie is! Er werd gewezen op de tussenverdieping in de linkerhelft en dit werd verklaard door het tonen van een doorsnede en door naast het kasteel links onder de kwartboog te stappen en zo beter de structuur te begrijpen: men zag er drie lagen vensters tegenover twee in de voorgevel. Die structuur verklaart ook gemakkelijker de zogenaamde geheime tussenverdieping in La Motte.

Zoveel als mogelijk werd gewezen op overeenkomsten tussen La Motte in Sint-Ulriks-Kapelle en Seneffe. Op die manier verduidelikten die twee kastelen mekaar en ziet men in dat Seneffe model heeft gestaan voor La Motte.

Vooraleer een groep binnenging was het ook belangrijk een woordje uitleg te geven over het interieur van het kasteel. Zo werd er aandacht gevraagd voor de planindeling, dit wil zeggen de bereikbaarheid van de lokalen. Men bereikt het kasteel enkel via de hoofdingang, de belangrijkste as en bovendien zijn de ruimten binnen zo van elkaar gescheiden dat bezoekers en personeel elkaar niet tegenkomen. Vandaar een tweede trap en smalle parallelle gangen. Een ingewikkelde distributie dus.

Het interieur is werkelijk rijkelijk gerestaureerd: eretrap, smeedwerk, luchters, parketvloer enz. Van het oorspronkelijk meubilair is niets overgebleven.

Het moet gezegd dat Seneffe thans een prachtige collectie zilverwerk bezit, ongeveer 800 stukken, die de Franse gemeenschap verworven heeft.

Er werd ook een blik geworpen op de andere uitwerking van de achtergevel. Het vroegere terras is hier niet gerestaureerd. Het park, 200 ha groot is ontworpen door de Franse architect Charles de Wailly. Deze ontwierp ook het kleine theatertje in het park. De Wailly en Montoyer zullen ook nog een oranjerie ontwerpen, thans vooral dienend als expositieruimte met cafetaria. Helemaal achteraan bevindt zich nog een ijskelder.

Ons tijdschema klopte al niet meer omdat het bezoek langer uitliep dan voorzien.

Met de bus reden we zo snel als mogelijk naar de rand van **Nijvel**. We kwamen er aan om 13.30 uur, een half uur over het tijdschema. Na een smakelijke maaltijd waren we weer klaar om ons laatste bezoek af te leggen, de **abdij van Gembloers**.

De bus zette ons af aan de toegangspoort van de vroegere abdij. Er mocht direct opgemerkt worden dat Dewez deze poort niet had ontworpen en dat het complex nu ingenomen wordt door de Faculté Universitaire de Sciences Agronomiques, verbonden met de universiteit van Luik sinds 1965.

Over de historiek kunnen we bondig zijn. Deze benedictijnerabdij werd rond 940 gesticht door ridder Wicbertus, later Saint-Guibert genoemd. Hij heeft zijn standbeeld rechtover de ingang van de vroegere abdij. Studenten durven al eens een bierflesje op zijn kop zetten. Stad en abdij werden in 1678 in brand gestoken. Van de Middeleeuwse gebouwen blijft alleen de crypte over.

De abt van Gembloers had een bijzonder statuut: hij was naast abt ook graaf en oefende zo vanaf de 16^{de} eeuw gezag uit over de stadsinwoners en de omliggende gemeenten.

Jaak Ockeley liet in dit verband opmerken dat de abt daardoor ook zetelde in de Staten van Brabant, meer bepaald in de kamer van de adel. Het maakte hem tot een belangrijk persoon.

Het is abt Jacques Legrain, abt verkozen in 1745 en verdediger van de privileges van de abdij, die L.-B Dewez aanspreekt om de Middeleeuwse abdij te herbouwen. Hij zal de werken starten in 1762. In 1766

meldt de abt hem dat wegens geldgebrek het gehele plan, achteraan het abtsgebouw, niet gerealiseerd kan worden. In datzelfde jaar wordt het blazoen van abt Legrain geplaatst in het fronton van de prostylus. Dewez is waarschijnlijk de eerste om een prostylus (voorbouw) van een Griekse tempel te gebruiken. In 1770 wordt het abtskwartier in gebruik genomen. Dit gebouw heeft een heel mooie eretrap. In 1779 zijn de werken voltooid. Het belang van Gembloers ligt hierin dat het gebouw het enige is dat volledige afgewerkt is en dat intact bleef na de Franse inval. De abdij werd in 1797 verkocht en kende verschillende eigenaars. Tot nu toe kreeg het geen noemenswaardige ingrepen.

Opvallend bij het binnentreden is een groot indrukwekkend erehof tussen hoge wijnrood geverfde muren. Vroeger stonden op het erehof bomen, nu is er een graspartij.

De blik wordt getrokken door het opspuitende water van een fontein die onze blik verder richt op de prostylus en de voorgevel met twee rijen rechthoekige ramen met arduinen rand.

Op de trappen van de prostylus werd de klassieke groepsfoto genomen. Het bewijs dat het genootschap op stap was.

Dan hebben we onze rondgang verder gezet. We betraden het abtshuis, bewonderden de eretrap, vonden een open deur naar de kloostergang en wandelden hem rond, kijkend naar vreemde landbouwwerktuigen. Op een hoek vonden we de trap naar de vroegere crypte, mooi gerestaureerd. We verlieten het kloosterpand om rond het abtshuis te wandelen en zo terug op het erehof uit te komen. Vandaar zagen we voor ons de kerktoeren van de kerk. Deze was niet te bereiken via de abdij.

Voor de ingangspoort namen we een doorsteek naar de abdijshoeve die in onbruik was geraakt. De hoeve werd geklasseerd in 1977. In 1992 werd ze gekocht door de faculteit en later uiteindelijk gerestaureerd : een hoofdgebouw met onthaal, een wetenschappelijke bibliotheek, een museum, een groot auditorium met 550 plaatsen.

Hiermee is ons bezoek ten einde. Een grote groep wil nog een omweg doen naar de kerk. Maar helaas, ze bewaart haar geheim, want dicht. Een beetje moe van de dag, maar tevreden nemen we de bus huiswaarts.

Een uitstap waar het genootschap van genoten heeft.

L.-B. Dewez is al geen onbekende meer.

Gezapig rijden we terug naar de Zellikse Pontbeeklaan. De wagens worden weggereden.

Jaarverslag 2008

Eddy Vandevoorde

We zijn eind 2008 en heel onze samenleving ademt een economische crisissfeer uit. Bedrijven kondigen lagere winstcijfers aan en zien de toekomst pessimistisch tegemoet. De consumptieve bestedingen dalen, want velen vrezen voor hun job en/of hun toekomstig inkomen. Overheden moeten in deze hoogst onzekere omgeving hun budgetten voor het volgend jaar opstellen en verdedigen. Kiezen tussen budgettaire deficits of deflatie, het is als kiezen tussen de pest en de cholera.

Hoeft het te verbazen dat we bij het schrijven van dit jaarverslag onwillekeurig denken aan de mogelijke gevolgen van de economische crisis voor ons Genootschap en haar activiteiten? De hamvraag is of onze doelgroep gaat bezuinigen op heemkundige activiteiten, of dat er intengendeel een verschuiving van activiteiten mag worden verwacht, resulterend in meer interesse voor onze heemkundige hobby.

De afgelopen jaren hebben we reeds herhaalde malen gewezen op een aantal opmerkelijke fenomenen waarmee ons Genootschap wordt geconfronteerd. Ons ledenaantal daalt, een gevolg van de combinatie van het ouder worden van de effectieve leden met een onvoldoende instroom van jongeren. Het blijkt zelfs moeilijk tot quasi onmogelijk om bij net afgestudeerde historici voldoende interesse op te wekken om lid te worden, laat staan om vanuit hun opleiding en eventueel op basis van de door hen geschreven masterproef, bijdragen voor ons tijdschrift los te weken. Daardoor is er ook bij ons auteursbestand weinig of geen vernieuwing te bespeuren.

Verskillende malen hebben we deze vaststellingen onder elkaar en met collega's besproken. Vanuit economische invalshoek lijkt het aangewezen de verklaring te zoeken in het niet aangepast zijn van het geleverde product. Voor ons Genootschap gaat het om een meervoudig product, gaande van ons tijdschrift *Eigen Schoon* en *De Brabander* over de gouddag tot onze jaarlijkse lessenreeks. Toch niet min wat wordt aangeboden!

Waarschijnlijk ligt de verklaring ook gedeeltelijk ingeworteld in de maatschappelijke ontwikkeling van de afgelopen periode. De tijdsgeest, met minder familiale verankering in dezelfde dorpsomgeving, leidt quasi automatisch tot minder belangstelling voor de historische inbedding van de eigen familie. Daarnaast worden we geconfronteerd met ontelbare alternatieve tijdsbestedingen. Tenslotte is er bij velen een door de media gestimuleerde drang naar gemakzucht, in schril contrast met de researchactiviteiten die nodig zijn om bijdragen samen te stellen en zelfs maar te lezen.

De vraag is nu of we aan die ontwikkeling iets kunnen doen. Op bepaalde economische ontwikkelingen, zoals de economische crisis, hebben we geen vat. Jammer! Maar aan onze producten en de wijze waarop we die aan de man of vrouw brengen, kunnen we wel iets doen. Ook in 2009 moet de Raad van Bestuur bijkomende acties ondernemen. We pikken er twee uit waar we het ook in ons Jaarverslag 2008 over hadden. In eerste instantie is er nood aan het opvoeren van de inspanningen om het aantal leden en lezers op peil te houden. We gaan dat doen met een specifieke marketingcampagne. Daarnaast moet blijvende aandacht gaan naar het behoud van de bestaande goede auteurs en het aantrekken van nieuwe auteurs

Zoals gebruikelijk gaan we in dit jaarverslag ook dieper in op de activiteiten van 2008. We volgen daarbij het traditioneel geworden schema, met een overzicht van wat in het afgelopen kalenderjaar gepresteerd werd.

De activiteiten

Ook in 2008 organiseerde het Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel haar jaarlijkse uitstap. Dit jaar ging die gouddag uitzonderlijk door op 2 mei, met een trip ‘in het spoor van Dewez’. We bezochten een aantal prachtige bouwwerken (Seneffe en zijn kasteel, abdij Bonne Espérance, Gemblours). De begeleiding was in handen van Marcel Van Liedekerke. De gouddag werd door de deelnemers unaniem als een voltreffer beschouwd, zowel inzake het aantal deelnemers, het prachtige weer, het lekkere eten, de pracht van de bezochte bouwwerken en de deskundige uitleg. De gouddag blijft een aanrader voor onze leden.

Ook dit jaar organiseert het Genootschap de activiteiten van het Centrum voor Brabantse Geschiedenis van de Katholieke Universiteit van Brussel (KUB). We blijven ook nu onze leden deze voordrachtenreeks sterk aanbevelen. Dit jaar wordt ze voor de 35^{ste} keer georganiseerd! Sedert 2007 staan we zelf in voor de volledige organisatie. Begin 2009 kan u nog terecht voor volgende lezingen in een reeks rond “Het Aartsbisdom Mechelen. 450 jaar kerkgeschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden”: De kardinalen d’Alsace en de Franckenberg (1717-1802) (Prof. dr. Jan Roegiers, 10 januari 2009), Het Aartsbisdom van Ancien regiem naar Nieuwste tijd (1796-1831) (Em. Prof. dr. André Tihon, 24 januari 2009), Kardinaal Sterckx en zijn tijd (1831-1867) (Dr. Dom Wilfried Verleyen O.S.B., 7 februari 2009), Kardinaal Mercier en het Aartsbisdom Mechelen van het einde van de 19^{de} tot het midden van de 20^{ste} eeuw, (Prof. dr. Roel De Groof, 21 februari 2009), de kardinalen Suenens en Danneels of het Aartsbisdom in de tweede helft van de 20^{ste} eeuw, (Prof. dr. Rik Torfs, 14 maart 2009). We sluiten af op 28 maart 2009 met een geleid bezoek aan het archief van het Aartsbisdom Mechelen, met een overzicht van de fondsen en een geleid bezoek aan de tentoonstelling ‘De Hemel in Tegenlicht’.

Zoals gebruikelijk ging ook dit jaar veel aandacht naar het inhoudelijk samenstellen en publiceerbaar maken van *Eigen Schoon* en *De Brabander*. U leest er verder meer over.

Eigen Schoon en De Brabander: de inhoud van 2008

Onze lezers weten dat de redactieraad van *Eigen Schoon* en *De Brabander* elke keer opnieuw streeft naar een combinatie van kwaliteitsvolle bijdragen, waarbij heel Vlaams-Brabant aan bod komt. Daarnaast wordt ook gestreefd naar een inhoudelijke spreiding over de verschillende deelgebieden van de geschiedenis, zodat alle leden hun gading vinden. In 2008 vergaderde de redactieraad van *Eigen Schoon* en *De Brabander* vier keer.

In navolging van het vorige jaarverslag geven we geen gedetailleerd overzicht meer van de gepubliceerde bijdragen. De namen van de auteurs en hun bijdragen kan men lezen in het inhoudsoverzicht. Het eerste nummer van de jaargang 2008 was een themanummer getiteld “Te betalen in gulden, stuivers en penningen”, met zes bijdragen over de studie van het geld, de muntcirculatie en de belastingen in

het Hertogdom Brabant van de middeleeuwen tot het einde van het ancien regiem. De drie overige nummers waren zogenaamde ‘bonte’ nummers, met bijdragen rond verschillende thema’s.

Een jaarlijkse oproep naar onze leden toe

Op het gevaar af in herhaling te vallen, blijven we ook op het einde van dit jaarverslag hameren op het feit dat de Raad van Bestuur inspanningen moet blijven doen om ons Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel verder te laten bloeien en groeien, maar dat niet zonder uw hulp kan. Beste lezer, we rekenen op al onze leden om ons hierbij daadwerkelijk te helpen. Help ons het aantal leden en lezers op peil te houden. Breng zelf nieuwe leden aan. Help ons ook nieuwe auteurs aan te trekken. Kruip zelf in de pen en lever ons boeiende bijdragen. Slechts op die manier kunnen en zullen we samen onze belangrijkste doelstelling realiseren: met *Eigen Schoon en De Brabander* onze lezers een kwaliteitsvol en inhoudelijk verscheiden tijdschrift aan te bieden, vlot leesbaar en wetenschappelijk onderbouwd. We rekenen echt op onze leden. Doen!

Geachte abonnee,

Bij deze ontvangt U nr. 4 van de 91ste jaargang (2008) van ons tijdschrift *Eigen Schoon en De Brabander*

Ondanks alle bijkomende onkosten voor verzending, lay-out en drukken blijft de prijs van een abonnement behouden op:

Gewoon lid: 25 €

Buiten EU: 32 €

Met factuur: 28 €

Steunende leden: 40 €

Buitenland in EU: 30 €

Beschermende of ereleden: 60 €

Wil zo spoedig mogelijk uw lidmaatschapsbijdrage voor 2009 overschrijven op rek. 434-312291 van Kon. Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel, pa. Meiselaan 91 – 1020 Brussel.

Dank voor uw snelle reactie. U bespaart onze penningmeester hiermee veel bijkomend werk!

INHOUDSTAFEL Jaargang 91 – 2008

Brabantse geschiedenis

COPPENS, Herman, Brabantse belastingen in de 17 ^{de} en de 18 ^{de} eeuw	63-90
JANSSENS, Gustaaf, De nieuwe belastingen van de hertog van Alva	17-50
LIAGRE, Guy, In rapport met de tijd. Een halve eeuw Nederlandstalig universitair theologieonderwijs in Brussel	515-534
OCKELEY Jaak, Veepest en hondenbelasting in de 18 ^{de} eeuw	91-134
PEETERS, Jean-Paul, Joden, lombarden, wisselaars en stedelijke financies toegelicht voor Tienen	5-16
Numismatiek en muntcirculatie in Brabant	135-172
SOETAERT, Paul, De Bergen van Barmhartigheid	51-62
VANDEWEYER, Luc, Ontploffingsgevar in Vlaams-Brabant na 11 november 1918. Wat bieden ons de archieven?	535-545
VANGRAMBEREN, Victor, 400 jaar geleden...	255-264

Plaatselijke geschiedenis

BOSCHMANS, Jos, Uit parochieregister van Nieuwenrode 1722-1797	284
CRICK Eddy en Hedwig VERTONGHEN, Een pastoor op diplomatieke missie	507-513
DE WAELE, Steven en Isolde VERHULST, De kasteelhoeve van het Ribaucourt-kasteel te Perk (Steenokkerzeel)	285-333
ROOBAERT, Edmond, Schildersambacht en stadsmagistreat te Brussel in de 16 ^{de} eeuw	173-224
TIMMERMANS, Francis, Bernardus Truijts van Kartuizermonnik tot reguliere kanunnik van de orde van St.-Augustinus in Sint-Jakob-op-de-Koudenberg te Brussel	225-254

Biografie en familiekunde

MESKENS, Frans, In Memoriam Jos Boschmans	470-472
OCKELEY, Jaak, In Memoriam Leo Lindemans	467-169
VAN DER JEUGHT, François, Matthias Estrix (1600-1636), pastoor van Asse en Oratoor	265-283
VERLEYEN Wilfried, Dom Arnoldus Motmans (1530-1597) verkozen abt van Affligem een bewogen leven	417-466

Toponymie, dialectologie, naamkunde

GILLISJANS, Marc, Toponymie van Wolvertem (VIII)	334-416
Toponymie van Wolvertem. Addenda en corrigenda	546-551
ROOBAERT, Bernard,	
Een overzicht van de dorpsnamen van West-Brabant	473-506

Volkskunde en kunstgeschiedenis

VAN ELSSEN, Jan Antoon Spreuken en gezegden rond het woord aard	514
---	-----

Boekbespreking

OCKELEY, Jaak, Boekbespreking: Katlijne van der STIGHELEN, Hoofd- en bijzaak.	
Portretschilderkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu	552
Boekbespreking: Edward de MAESSCHALCK, De Bourgondische vorsten 1315 – 1530	553-554
VAN ASSCHE, Jo, Boekbespreking: Luit van der TUUK, Noormannen in de Lage Landen. Handelaren, huurlingen en heersers	554-555
Boekbespreking: Tim PICEU, Over Vrybuters en quaetdoenders.	
Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16 ^{de} eeuw)	555-556

Brabantse kroniek, boekbespreking en redactie

OCKELEY, Jaak, Woord Vooraf	3-4
VAN DE VOORDE, Eddy, Jaarverslag jaargang 91-2008	563-566
VAN LIEDEKERKE, Marcel, Gouwdag 2008	557-562
Geachte abonnee	566
Inhoudstafel jaargang 91-2008	567-570

Illustraties

Dorpsgezichten, kastelen, huizen Brussel, Berg van Barmhartigheid	57
Brussel, Broodhuis	195
Brussel, Grote Markt in 1594	193
Brussel, panorama in 1574	209
Perk, kasteel de Ribaucourt	325
Perk, kasteelhoeve	326; 331-332
Seneffe, het kasteel	559
Wolvertem-Rossem, de kerk	357
Wolvertem-Sint-Brixius-Rode, de kerk	334
Wolvertem-Westrode Jan Hammeneckerstraat	405
Wolvertem-Westrode, de kerk	403

Personen, voorwerpen, dieren en documenten

Affiche, Gevaar der ontplofbare voorwerpen	541
Affiche, Gevaar der ontplofbare voorwerpen	542
Alva, door Anton Mor	18
Attest m.b.t. vrijstelling van belasting voor de Staten van Brabant	85
Belastingkohier voor Asse 1702 (bladzijde m.b.t. de belasting op ploegen, paarden ...)	66
Bladzijde uit het Manuaal van C. Tourneur	512
Boschmans, Jos	470
Coebergher, Wenzel, portretstudie door Antoon van Dijk	53
Croy, Karel de, abt van Affligem, bisschop van Doornik	431
De onthoofding van de graaf van Hoorn op de Grote Markt in Brussel (1568)	21
De wisselaar, detail uit Quinten Matsijs, De wisselaar en zijn vrouw	7
Denombrement van Essene 1686	77
Doopnotitie van Matthias Estrix	279
Een middeleeuwse lombard in vol bedrijf (miniatuur)	16
Grafsteen van Cornelis Estrix	270
Granvelle, kardinaal, aartsbisschop van Mechelen	439
Groepsfoto met o.a. Mgr. De Smedt	257
Handtekening van Cornelis en Katteleyn Estericx	269
Handtekeningen van Cornelis en Matthias Estrix, Jeroom Stevens, Peeter van den Wyngaert en notaris Arnold Adriani in 1628	282
Huurcontract voor Hendrik Motmans (1568)	423
Kaart met verspreiding van de veepest in Europa 1709; 1740 en 1785	99
Kaart van Ferraris met aanduiding van de kasteelhoeve van Perk	327
Kaart van het hertogdom Brabant m.b.t. barreelrechten	70
Kadasterkaart Vandermaelen met aanduiding van de kasteelhoeve van Perk	327
Kadasterkaart Popp met aanduiding van de kasteelhoeve van Perk	328
Kadastrele schetsen m.b.t. de kasteelhoeve van Perk	329-330
Kwijting m.b.t. de Franse oorlogsbelasting (1683)	89
Kwijting voor de pastoor van Baardegem voor weggeld (1767)	86
Lijst van de honden in Diegem (1778)	123
Lijst van de honden in Diegem en Kortenberg (1778)	130
Lindemans, Leo	467
Motmans, Arnoldus, abt van Affligem, grisaille door Beda Regaus	463
Munten uit de Zuidelijke Nederlanden (13 ^{de} – 18 ^{de} eeuw)	136-142, 145 147-148, 150-151, 153-154, 156-159, 161, 164-166 en 168-171
Nota in het prochieregister van Nieuwenrode	284
Nota m.b.t. oratoriaan Matthias Estrix	278
Ordonnantie van Maria-Theresia m.b.t. belasting op de honden (1778)	127
Plakkaat m.b.t. de inning van de 10de en 20ste penning	23
Rappedius de Berg, Ferdinand	118
Reglement m.b.t. hoofdelijke belasting (1747)	82

Schatting van het besmette vee in Haacht (1770)	128
Spotprent op Alva en Granvelle	36
Spotprent op de verdrukking van de Nederlanden	41
Titelblad van de brochure over de Berg van Barmhartigheid	55
Vangramberen, Victor als legeraalmoezenier	255
Vangramberen, Victor	256
Vermeijen, Cornelius (zelfportret)	181
Vicaris-generaal Maximilien Morillon	455

Kaftvignetten

Asse, Hof te Rampelberg (pentekening C. Bogaert)	nr. 4
Filipsdaalder-zilver. Antwerpen (1557-'59)	nr. 1
Grimbergen, Liermolen (pentekening van G. Veldeman)	nr. 3
Perk, Drij Toren	nr. 2

III. ICONOGRAFIE VAN VLAAMS-BRABANT, door A. VERBOUWE

Nog beschikbaar: Zoutleeuw, €12.50 - W. VANDESTEENE, Iconografie van het Belgische Parlementsgebouw, €5.00 - Kanton Sint-Kwintens-Lennik, €7.00.

IV. TOPONYMIE VAN VLAAMS-BRABANT

1. Brussegem-Oppem en Ossel, €8.00, - 2. F. CLAES, Top. Webbekom €20.00 - 3. M. GILLISJANS, Top. Wolvertem (met kaart) €32.00

V. BRABANTSE HERALDIEK

J. MELKENBEECK, De Gemeentewapens van Vlaams-Brabant, 48 blz. ill. (1947), €7.50

VI. OUDE BRABANTSE GESLACHTEN

(De met *aangeduide deeltjes zijn uitverkocht - sommige kunnen op vraag gekopieerd worden)

1. Pipenpoy, €3.00. - *2. Van Overstraeten. - *3. Wambacq. - 4. Goossens, €2.00 - 5. Van Ginderachter, €2.50 - *6. Covens - *7. De Ridder. - *8. Meerte. - *9. Pasteels. - *10. van der Hasselt. - 12. Van Bever, €3.00 - *13. van den Heuvel. - *14. Stroobant. - *15. van Mulders en *16. 't Sas. - *17. De Smedt. - 18. van Ophem, €2.00 - *19. de Hertoghe. - *20. Rogghe. - *21. Vereertbrugghen. - *22 Van den Nieuwenhoven. - *23. de Kempeneer. - *24 Stuckens. - 26. De Smeth, €2.00 - *27 Van Nuffel. - *28 Van Lierde. - 29 Van Wayenbergh, €2.00 - 30. De Boeck, €2.00 - 31. Van der Meeren, €2.00 - 32. Van der Elst en 33. Walckiers, samen €2.00 - 34. Evenepoel + aanvullingen €2.00 - 35. Stallaert, €2.00 - 36. van den Bossche, €2.50 - 37. en 38. van Marselaer en De Rijcke, €2.00 - *39 Paridaens - *40. van Hagendoren. - 41. Wouters, Fierens, De Smeth, €1.50 - 42. Grietens, €2.00 - *43. Theys. - 44. Van Craenem, €2.00 - *45. De Smeth. - *46. Engels. - *47. Vesalius. - 48. Hauwaerts, €2.00 - *49. Van de Kerckhove. - 50. Caluwaerts *I en II, €5.00 - *51. Van Mulders. - 52. Van Buyten, €2.00 - *53 Spinoy. - 54. De Man, €2.00 - *55. Van de Putte - 56. D'Hoe, €5.50 - *57. Walravens - 58 Van Hemelrijck €1.50 - 59. Janssens (Perk) €1.50 - 60. De Keersmaecker (Londerzeel) €1.50 - 61. Van Campenhout €1.50 - 62. Caluwaerts €1.50 - 63. Van Buyten €1.50 - 64. Van der Elst (II), €1.50 - 65. Van Roij, €2.00 - 66. Van der Jeught, €4.00 - 67 Van Bever (Elewijt), €2.00 - 68. Van der Beken, €1.50 - 69. Van Candriesch, €1.00 - 70. Van Humbeke, €1.00 - 71. Herbosch (Meise), €1.50 - 72. Crabbe, €1.00 - 73. Cuelens, €1.00 - 74. Van Nerom (120 blz.), €7.50 - 75. Pieter J. Van Bever (Diest), €2.00 - 76. Van der Jeught (Mechelen), €4.00 - 77. Van der Moere (Brussegem), €1.50 - 78. Raspoet (Asse), €1.50 - 79. van Langendonck (Haacht), €1.50 - 80 Jan Van der Elst (1692-1701), €1.50 - 82. Emmerechts (Malderen), €2.00 - 83. Van Vaerenberg (Erps), €1.50 - 84. Van Langendonck (Haacht) II, €1.00 - 85. Van Doorne (Berg) €1.00 - 86. Cleijmans (Steenhuffel), €0.50 - 87. Van Nuffel (Opwijk, Liezele, Rumst), €0.70 - 88. van Wachelgem €0.70. - 89. Biesemans (Merchtem & Brussel) €1.00 - 90. van Hullegaerde (Leuven) €1.00 - 91. van Bausele (Diest) €1.20

Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed, 252 blz. - Leo LINDEMANS; *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant, 40 blz., €4.00 - A. MALCORPS, Duizend van Beethovens, €7.00 - P. LEYNEN, Wettigingen van Bastaarden in Brabant (1460-1500), €3.00 - J. VRANCKEN, Jan-Frans Goess uit Wambeek, €4.00; F. VERDOODT, Afstammelingen uit het hertogelijk huis van Brabant, (1985, 1987), €19.50 - W. VERLEYEN, Necrologium van Affligem, €57.00

VII. FOLKLORE EN VARIA

ALBUM Dr. JAN LINDEMANS, Ingen., €25.00

Jan LINDEMANS, O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst), €2.00

P. CNOPS, Mariaviering te Evere, €2.50

A. TOLLEBEEK, Het klooster van de Berg Sion te Brussel, 68 blz, €2.50.

L. DE MAN, Leuvense Persoonsnamen, €4.00

J. VERBESSELT, Problemen rond Liedekerke, Denderleeuw, Strijtem, Borchtlombeek, €4.00

G. RENSON, De parochies van het dekenaat St.-Pieters-Leeuw in de 18^{de} eeuw, €2.50

E.P.J. SPANHOVE m.s.c., "De Jonge Walschap", 220 blz. €20.00

Walschapnummer 1998 (II), 234 blz. €22.00

MERCHTEM, Maurits Sacréherdenking 1959, 40 blz. €3.00, P. LEYNEN, De kroniek van ter List..

Steenokkerzeel, €2.00., K. BAEYENS, Hoe zegt men het te Peizegem? (3 dln), €6.50

GRIMBERGEN, 1958 Laus Brabantiae, €12.50

Huldnummer D.J. Delestré, €8.75

VILVOORDE, Themanummer Vilvoorde (2003), €9.00

Feestbundel F. MESKENS (2007), €25.00

Inhoudstafel

Bernard ROOBAERT, Een overzicht van de dorpsnamen van West-Brabant	473
Eddy CRICK en Hedwig VERTONGHEN, Een Pastoor op Diplomatieke Missie	507
Guy LIAGRE, In rapport met de tijd	515
Luc VANDEWEYER, Ontploffingsgevaar in Vlaams-Brabant na 11 november 1918. Wat bieden ons de archieven?	535
Jan Antoon VAN ELSSEN, Spreuken en gezegden rond het woord aard	545
Marc GILLISJANS, Addenda en corrigenda bij de Toponymie van Wolvertem	546
Jaak OCKELEY, Boekbespreking: Katlijne van der STIGHELEN, Hoofd- en bijzaak. Portretschilderkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu Edward de MAESSCHALCK, De Bourgondische vorsten 1315 – 1530	554
Jo VAN ASSCHE, Boekbespreking: Luit van der TUUK, Noormannen in de Lage Landen. Handelaren, huurlingen en heersers Tim PICCU, Over Vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16 ^{de} eeuw)	557
Marcel VAN LIEDEKERKE, Gouwdag 2008	561
Eddy VAN DE VOORDE, Jaarverslag 2008	567
Inhoudstafel 91ste jaargang (2008)	571

Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De auteur alleen is verantwoordelijk voor zijn artikel.

De publicatie in het tijdschrift Eigen Schoon en De Brabander impliceert dat de auteur, tenzij
hierover schriftelijk anders werd overeengekomen, afstand doet van al zijn auteursrechten aan de
Raad van Bestuur van het Kon. Historisch Genootschap van Vlaams Brabant en Brussel.

Bestellingen van vroegere jaargangen van het tijdschrift en van alle andere uitgaven van
het Genootschap geschieden bij Frans Meskens, Windekindstraat 3, 1850 Grimbergen,
tel. 02/269 45 75, E-mail: fransmeskens.esb@scarlet.be. Verzendingskosten worden aange-
rekend in functie van het gewicht van de verzending (ook voor het buitenland!).
INFO: F. MESKENS, Windekindstr. 3, 1850 Grimbergen (02/269 45 75).
E-mail: fransmeskens.esb @scarlet.be